

AID

IRODALMI
MŰVÉSZETI
TÁRSADALMI
FOLYÓIRAT

6-7

1956

Június-Július

XX. évfolyam

TARTALOMMUTATÓ

	Oldal
<i>Joszip Vidmár</i> : Naplóból (tanulmány) — — — — —	461
<i>Burány Nándor</i> : Versek — — — — —	469
<i>Major Nándor</i> : A falak még megmaradnak (novella) — — — — —	471
<i>Oskar Davičo</i> : Pobuna stida (vers) — — — — —	480
<i>Davicsó-Ács</i> : A szégyen lázadása (vers) — — — — —	481
<i>Sinkó Ervin</i> : A véres mitosz (tanulmány, befejezés) — — — — —	490
<i>Ciril Koszmacs</i> : Szeréncse (novella) — — — — —	499
<i>Vasko Popa</i> : Pesme — — — — —	512
<i>Popa-Fehér</i> : Versek — — — — —	513
<i>Ray Bradbury</i> : 451 Fahrenheit, (utópikus regény) — — — — —	513
<i>Aleksandar Tišma</i> : Pesme — — — — —	530
<i>Tisma-Saffer</i> : Versek — — — — —	531

ÉLET ÉS DOKUMENTUM

<i>Sulhóf József</i> : Tavaszi utakon műkedvelők nyomában — — —	536
---	-----

ÍRÓK — KÖNYVEK

<i>Bori Imre</i> : Kritikai napló — — — — —	542
<i>Szirmai Károly</i> : Naseljani svet — — — — —	555
<i>Tomán László</i> : Stevan Raičković: Balada o predvečerju — — —	556
<i>Tomán László</i> : Vlatko Pavletić: Sudbina automata — — —	557
<i>Tomán László</i> : Isidora Sekulić: Govor i jezik — — —	558

SZÍNHÁZ

<i>Lévay Endre</i> : Polgári komédia — — — — —	560
<i>Dusán Popovics</i> : Sztéria színpada — — — — —	563
A címlapon <i>Konyovics Milán</i> rajza	

Gorkij „Emlékezés a kortársakra” című könyvét olvasva és fordítgatva, főleg a Leninről szóló írásnál, újra több olyan fontos kérdés ötlött fel bennem, melyek már régen kísértének az irodalomról elmélkedve vagy mások gondolatait vizsgálva az irodalom különféle kérdéseiről. A nagy marxista teoretikus és forradalmár viszonyáról van szó „az orosz föld nagy írójához”: arról a viszonyról, amely oly tömören mutatkozik meg Lenin és Gorkij beszélgetésében, amikor Vladimir Ilyics néhány igen figyelemreméltó gondolatot fejt ki a „Háború és béke” szerzőjéről. Ezek a mondatok egyébként szintézisét adják ebben a beszélgetésben azon cikkeknek, melyeket Lenin a beszélgetést megelőzőleg tíz egynéhány év előtt ennek a nagy irodalmi alkotónak szentelt. Tolsztoj születésének nyolcvanadik évfordulója 1908-ban, s alig két évvel menekülése Jasznaja Polyanáról, majd a halála, mind-mind olyan események voltak, amelyek magukra vonták a világ érdeklődését, s így Lenin se mehetett el szótlánul mellettük, ezekkel az eseményekkel kapcsolatban öt cikket írt, amelyeket nálunk bizonyára minden művelt ember ismer. S amikor én az „Emlékezések” után újra elolvastam ezeket az írásokat, arra a felismerésre jutottam, hogy engem ezekben a cikkekben nem annyira Lenin Tolsztojhoz való viszonya érdekel, nem is a nagy író társadalomtudományi szempontból való alapos megvilágítása, nem ez a rendkívül meggyőző és plasztikus megvilágítása Tolsztojnak, de meg kellett értenem, hogy figyelmeimet Leninnek néhány az irodalomra vonatkozó alapvető szempontja vonta magára. Ezek a szempontok, igaz, az említett cikkekben nem kaptak kimondottan precíz megfogalmazást, de határozottan érezhetők; ezek a szempontok ott vannak a cikkekben, mert másképpen el sem képzelhető, s ezért vezethetők le figyelmes kiválasztással a szövegből, s ezért fejezhető ki tiszta és logikus formulációkban. Lenin ugyan nem volt sem irodalmi kritikus, se történész, sem esztétikus, de mint zseniális szellemű gondolkodó csodálatos tájékozottsággal tudott behatolni a szellemi élet számos területére. Így volt az irodalom szövegforgó kérdéseivel is, jóllehet cikkei jellegüknél fogva vitaközö-politikai természetűek. Ennek ellenére alapvető szempontjaik az irodalomra nézve is igen érdekes gondolatokat tartalmaznak és szokatlanul erős ösztönzést adnak az irodalomról való elmélkedéshez.

1.

Ezek a cikkek egész sor határozott és éles ítéletet foglalnak magukban, főleg Tolsztojról, a gondolkodóról. Például ilyeneket: „Nem értette meg a forradalmat és nyíltan eltávolodott tőle”. „Tolsztoj tanítása teljes ellentétben áll a proletáriátus életével, munkájával és harcával”. „Tolsztoj társadalombíráta nem új. Semmi olyat nem mondott, amit jóval előtte olyan emberek ki ne mondtak volna, akik a dolgozó ember mellett állottak”. „Minden olyan kísérlet, amely Tolsztoj tanításának idealizálását szorgalmazza, a legközvetlenebb és legmélyebb kárt okozza napjainkban”. „Tolsztoj tanítása föltétlenül

utópisztikus, lényegében reakciós a szónak legtipikusabb és legmélyebb értelmében". „Tolsztoj, a vátesz, aki új recepteket talál fel az emberiség megmentésére — nevetségos”.

Ez a vélemény Tolsztojról, a gondolkodóról, világos és csak természetes, hogy róla Lenin más véleményt nem is alkothatott. De ugyanilyen biztos és határozott Lenin véleménye Tolsztojról, a művészről is. Ezt a véleményt ezekben a cikkekből ismételtelen és ilyen megfogalmazásban fejezte ki: „Egy író, aki egész sor kivételesen jelentős művet adott, amelyekkel a világ nagy íróinak sorába emelkedett.” „Igazi nagy művész”. „Az ő ereje csak zseniális művészek tulajdonsága”. „Zseniális művész, aki nemcsak az orosz életről adott rendkívül kifejező képet, de elsőrendű alkotásokat is a világirodalomnak” stb. Hangsúlyoznom kell, hogy az utóbbi idézetek közvetlen kapcsolatban állnak a fentebb kimondott véleményekkel, szervesen összetartoznak egymással, s hogy úgy az előbbi, mint az utóbbi véleményeket Lenin egyszerre mondotta ki, csaknem egy lélegzetvételtre, minél fogva egy időből valók s úgy az előbbi, mint az utóbbi vélemények, így egymás mellett, szemelláthatólag azt a célt szolgálják, hogy teljes és az igazságnak megfelelő értékelést adjanak erről az íróról.

Leninnek ez az ítélete teljes egészében némileg talán meglepi majd az egyszerűbb olvasót. Meglehet, hogy Tolsztoj művészetének zseniálitását az ilyen olvasó nehezen tudja majd összeegyeztetni tanításának reakciós és káros voltával. Az irodalomelmélet szempontjából viszont éppen ez az ellentmondás vagy legalábbis kettősség a fontos Tolsztoj felértékelésénél. Ebben az ellentmondásban Leninnek egy az irodalomra vonatkozó alapvető nézete rejlik, amely a maga módján egy régi igazságot bizonyít a művésztől, illetve a költészetéről. Ha ugyanis egy irodalmi mű gondolati vagy bölcséleti iránya, avagy világnézete szemelláthatólag ellentétes és káros az adott történelmi folyamatra nézve azért mert utópisztikus és reakciós, s mint recept az emberiség felszabadítására még neveléses is, ha tehát egy irodalmi mű ilyen gondolati irányzatossága egyszerűen zseniálisnak mondható, akkor azt hiszem megengedhető, sőt egyenesen kötelezővé teszi azt a vélekedést, hogy e megállapítás megfogalmazójának egy művészi alkotás felértékelésének kérdésében a gondolati irányzatosság helyes vagy helytelen, materialista vagy idealista, hasznos, vagy káros, haladó vagy reakciós, a mindezt magába foglaló művészi alkotás értéke független marad e gondolati irányzatosságtól, mivel a művészet értelme és célja mégis csak az, amit Lenin eképpen fejez ki: „rendkívüli képeket adni az életről”, olyan feladat tehát, amelynél a gondolati irányzatosság nem játszik döntő szerepet.

Ez a gondolat a művészetéről, amely véleményem szerint szükségszerűen és természetesen nyilatkozik meg Lenin bírálatában Tolsztojról, mint ahogy már mondtam, nem új. Ezt már Goethe is igen határozottan kimondotta emlékezetes szavaiban arról a szervről, amellyel és amelynek a művészet teremtdiük, s amely semmiesetre sem azonos azzal a szervvel, mely a vallásnak, a bölcséletnek forrása és közvetítője. Ezt a gondolatot már ismerjük Marx és Engels bírálatából is Balzacról. A világ azonban szívesen megfedkezett róla, s így évszázadok óta tart a tévelygés az emberek viszonyában a művészethez, különösen az irodalomhoz. Ezért hát mindig életre kell kelteni ezt a gondolatot, ismételtelen rámutatni, főként olyankor, ha olyan ember elmélkedésében jut világos kifejezésre, mint amilyen Lenin volt.

S hogy ez a gondolat még világosabban álljon előttünk, azt hiszem éppen Lenin elmélkedésével párhuzamosan kell lejegyeznünk erről a kérdéstről azt az igen hasonló tételt, melyet a nagy forradalmár világnézeti ellenfele, az ismert irodalombölcselő, aki még egyházi értelemben istenhívő is, kortársunk T. S. Eliot angol költő fejtett ki Dantéről és Shakespeare-ről szólva eképpen: „Dante költészetének van egy előnye, amelyet bizonyos értelemben meg sem

érdemel; nevezetesen az, hogy világképe egy olyan embertől ered, aki éppoly nagy és szeretetreméltó, mint maga Dante: szent Tamástól. A Shakespeare mögött álló világkép pedig olyan emberektől való, akik magánál Shakespeare-nél jóval jelentéktelenebbek. Innen származnak a különböző tévedések, például az is, hogy Shakespeare nem olyan nagy alkotó mint Dante... Viszont a gondolati irányzatosság relatív értéke, amely egyiknek vagy a másiknak a korábban megszokott volt, csöppet sem fontos. Amikor Dante azt mondja:

Az ő akarata a mi békénk...

ez nagy költészet és erős világnézet áll mögötte. Amikor pedig Shakespeare azt mondja:

Annyit számítunk az isteneknek, mint vásott kölyköknek a legyek, melyeket tréfából pusztítunk el...

ez ugyanolyan nagy költészet, ha a mögötte rejlő világnézet nem is ered olyan mélyről. A döntő fontosságú dolog éppen abban van, hogy mind a ketten tökéletes hangon adtak kifejezést egy tartós emberi érzelmenek... A költészet nem lehet pótléka a filozófiának vagy a teológiának, vagy a vallásnak; a költészetnek megvan a maga feladata. S mivel ez a feladat nem gondolati, hanem élmény-jellegű, lehetetlen egyenlő értékben meghatározni.

Minden erőteljes világnézetben van valami olyan erő, amely híveit arra csábítja, hogy kísérletet tegyenek mindent a maguk igazsága alá rendelni; s így aztán az irodalom értékét is aszerint szeretnék meghatározni, amennyiben gondolati irányzatossága az ő világnézetükkel egyezik. Ebben a kísértésben esnek ma azok a túlságosan doktrinér marxisták, akik bizonyosan még Lenint is csak felületesen ismerik. S ha Lenin egyetértett volna az ilyen felfogással, Tolsztojt, a művészt is el kellett volna marasztalnia, ami a szóbanforgó cikkek megjelenése idején, vagyis az orosz forradalom legsötétebb napjaiban, 1908-tól 1911-ig, az egyszerűbb gondolkozó előtt is érthető lett volna. Lenintől azonban hiányzott az effajta világnézeti szűkkeblűség. Elmondhatjuk róla, hogy ebben az esetben megadta a császárnak, ami a császáré, és istennek ami istené. Azt hiszem, mindenkinek, de főleg minden marxistának, alaposan el kellene gondolkoznia Leninnek ezeken a cikkein, teljesen megérteni azokat, s ugyanakkor felfogni e cikkeknek azt a lényegbevágó állásfoglalását, hogy egy irodalmi alkotás művészi értéke független a maga gondolati irányától. Mert a gondolat tartalmánál fogva a művészetben másodlagos jelentőségű. Így hát az, aki az irodalmat gondolati irányzatossága szempontjából tanulmányozza és az irodalomról ennek az irányzatosságnak alapján mond ítéletet, az nem tesz eleget a bírálótl lényeges feladatának, hanem egy merőben más természetű dolgot végez, amely csak másodrendű eredményekhez vezet, s amelynek egészen más a rendeltetése, mint az irodalmi kritikáé. Az ilyen munkát ennél-fogva másként is kell nevezni.

2.

S habár Lenin álláspontja itt kétségtelenül logikusan jut kifejezésre, azt hiszem mégis valamelyest megcsönkítva mutatnám be, ha nem venném figyelembe, gondolatainak pőrén logikus sémái mellett, azokat a kiegészítéseket is, melyek az említett cikkekben világosan megnyilatkoznak, s amelyek ennél-fogva kétségkívül bennük foglalhatnák. Lenin, mint mondtuk, mindenekelőtt Tolsztoj gondolati irányzatosságát tárgyalja, azzal vitatkozik, illetve annak értékét jelöli meg az orosz forradalom és a munkásosztály álláspontjáról kiindulva, jöllehet nemcsak a célja. Különben maga is határozottan kijelenti: „Az ellentmondásokat Tolsztoj nézeteiben nem kell a modern munkásmozgalom és a modern szocializmus álláspontjáról megítélni (az ilyen bírálótl,

természetesen, elkerülhetetlen, de elégtelen)"... Szóval átfogóbban akarta szemlélni ennek a „óriásnak" az életművét, olyan szemléletet akart követni amelytől nagyobb eredményt, több tárgyilagosságot és több igazságot várhatott.

Ez a szándék vezette bizonyosan már első cikkében is, melyet 1908-ban írt, ami kiderül a cikk címéből is: „Tolsztoj Leó, mint az orosz forradalom tükré." Ebben a cikkében fejtette ki azt a gondolatát, amely körül most az én érdeklődésem forog, mivel azt hiszem, hogy ebben a gondolatban megtalálom azt a fontos kiegészítést Lenin álláspontjának, mely szerint a gondolat irányzatosságának nincsen jelentősége az irodalmi műben. E tételének szövege így hangzik: „Mivel egy igazán nagy művéssel állunk szemben, műveiber visszhangot kellett adnia a forradalom néhány fontos megnyilatkozásának is." A mondat második része úgy látszik lerövidült, ami abból a gondolatból ered, hogy a forradalom döntő fontossággal bírt Tolsztoj korára, s ezért néki min nagy művésznek, visszhangot kellett adnia a forradalom lényegbevágó megnyilatkozásainak. Szóval itt vetődött fel a kérdés: a művész és kora, a művész, mint korának kifejezője. S nekem úgy tűnik, már e mondat megfogalmazásában ott van az a gondolat, amely nemcsak történelmi megvilágítás helyezi az irodalmat, hanem kifejez egy olyan különben magától értetődő vázlatot is, amely része lehet egy alkotás művészi értékének felmérésénél a hozott ítéletnek.

Valószínűleg nem tévedek, ha Lenin idézett szavaiban és Tolsztojról szóló cikkeinek szellemében körülbelül ilyen logikai következtetést látok: minden művész kifejezője vagy visszhangja a maga idejének és a maga korának. Legalább bizonyos mértékig. S azután következik ennek a gondolatnak tovább fokozása. Minél nagyobb művész valaki, annál inkább kifejezésre jutnak sőt mi több, kifejezésre kell jutniuk korának jellegzetes és döntő jelenségei, mivel ez a gondolat a maga első fokozatában ma általánosan ismert és elismert igazság lett, nekem logikusnak tűnik, hogy felsőfokozatát nem lehet tagadni. De most felmerül a következő kérdés: Szabad-e ezt a gondolatot megfordítani? Vajon helyes-e azt állítani: minél inkább kifejezi valaki korának jelentős és döntő megnyilatkozásait, annál nagyobb művész? Annak ellenére, hogy erre a tételre támaszkodnak azok a vélemények is, melyeket gyakran hallunk és olvasunk: arról, hogy ez nem modern vagy az nem időszerű, előttünk már világos, mennyi veszéllyel jár Lenin mondatának megfordítása nem csak azért, mert meghatározni, azt, hogy mi az, ami döntő fontossággal bír bizonyos korszakban, igen bonyolult feladat és sok tekintetben az egyéni tájékozódástól függ. Az idézett mondatnak ez a formája veszélyes azért is, amennyiben maga Lenin is említi például, hogy Tolsztoj társadalombírálatában semmi olyat nem mondott, amit előtte mások (talán művészek is) ki ne mondtak volna. A dolgozó tömegek szemszögéből nézve a világot, s akik ennél fogva a kor döntő kérdéseit nála jobban vetették fel és oldották meg. Ezért azt hiszem, hogy ez a visszajára fordított tételt a legnagyobb óvatossággal kell alkalmaznunk, csupán olyan irodalom összehasonlításánál, akiknek a művészeté minden vitán felül áll, ami azt jelenti, hogy az időnek nem kell és nem lehet döntő kritériumként szerepelnie a művészi érték megállapításánál. S ami jellemző Lenin kifinomult érzékére ezekben a kérdésekben, az éppen az általa választott óvatosság megfogalmazás, annak ellenére, hogy az említett cikkeiben olykor Tolsztoj művészi nagyságának bizonyításához folyamodik, mert ezt a nagyságot eleve elismerte, ugyanakkor figyelmeztet a korszak lényeges jelenségeinek visszhangjára, melynek helyét kellett kapni a nagy regényíró életművében: Lenin kiirdukolja tehát Tolsztoj művészetének zsenialitásánál veszi kezdetét s véleményéhez ismeretlen, ösztönös úton jutott, míg a művész viszonya korához a társadalomhoz inkább csak eszköz néki alakja megvilágítására vagy esztétikai értékelésének igazolására.

Lenin tételének levezetésében és alkalmazásában is rendkívül tanulságos. Nemcsak arra gondolok, hogy a tolsztoji idők Oroszországának társadalmi fu

lyamatát olyan szuverén módon elemzi. Azt hiszem, rá kell mutatni arra a körülményre is, hogy Tolsztoj tanítását magyarázva igen élénken hangsúlyozza azokat az élményszerű és művészi elemeket, melyek Tolsztoj bölcselkedésében és egész filozófiai rendszerében megmutatkoztak, s amelyek, mint ismeretes, Jasznaia Polyana bölcsénél elmélkedő irataiban jelentek meg, tehát csaknem művészi alkotómunkáján kívül Lenin Tolsztojt gondolkodóként jelöli meg, „aki hatalmas erővel, meggyőződéssel és őszinteséggel vetett fel egész sor kérdést”, de még határozottabban beszél az író filozófiájának művészi alkotóelemeiről, amikor azt mondja: „Tolsztoj kritikájának sajátossága s annak történelmi jelentősége abban van, hogy a zseniális művészek erejével fejezi ki a paraszti Oroszországban uralkodó felfogások megváltozását. Mert Tolsztoj a patriarkális gyermekkor paraszt álláspontját teszi magáévá; Tolsztoj a maga kritikájába és tanításába beviszi ennek a parasztnak a lélektanát. Tolsztoj kritikáját olyan erős érzés jellemzi, olyan szenvedélyesség, meggyőződés, frissesség, őszinteség és rendíthetetlenység ebben a törekvésében: a gyökeres megoldásig, hogy ez a kritika valóban visszatükrözi millió és millió paraszt felfogásának megváltozását. Tolsztoj a parasztság hangulatát azért fejezi ki olyan hiven, mert tanításába beleviszi azok naivitását, politikai érdektelenségét és miszticizmusát”.

Érdekes megfigyelní, hogyan taglalja Lenin ezekben a szavakban az igazság kérdését olyan kritériumok segítségével, amelyek nem logikai és nem tudományos természetűek és hogyan alakulnak át az ilyen kritériumok tulajdonságai, mint amilyen a naivitás, a politikai érdektelenség, a miszticizmus stb. s hogyan lesznek ezek a hibák és fogyatékoságok, amelyek az igazság egy hírnökénél, méghozzá a forradalmi igazság hírnökének szemében is hibákat és fogyatékoságokat jelentenek, mégis erényekké, ha Lenin mutatja be őket, mint olyan művész tulajdonságait, aki a maga korának egyes döntő megnyilatkozásait fejezi ki. Csak ezekkel a tévedés-erényekkel adhatja meg Tolsztoj a millió és millió orosz paraszt felfogásában végbement változás visszhangját, vagyis az ő idejében Oroszországban lezajlott társadalmi folyamat hatalmas összetevőinek visszhangját. De Tolsztoj Lenin szemében zseniális művész azért is, mert ilyen módon képviselte a parasztok millióit. Röviden: itt a gondolatnak ezt a taglalását kapjuk: minél nagyobb a művész, annál inkább kifejezője kora lényeges jelenségeinek. S hogy ez a tétel más megvilágítást is kapjon, Lenin még egy lélektanilag is érdekes megjegyzéssel magyarázza: „A paraszti Oroszország valamennyi régi pillérének biztos kidőlése fogékonnyá tette a figyelmét, elményítette érdeklődését mindaz iránt, ami körülötte történt.”

Lenin e taglalásával kapcsolatban, úgy vélem, nem lesz helytelen visszatérni Eliot tételére Dantéről és Shakespeare-ről s azok gondolati irányzatosságáról. Ennek a kritikusnak tisztán individuális szemlélete, amely ugyan esztétikai értelemben kielégítő, mégis azzal a veszéllyel jár, hogy a művészeket világnézetük értéke szerint becsülik, amit különben Eliot maga is tarthatatlannak vél. S nekem ezenkívül még az angol költőnek ez a gondolata, minden nemes szándéka ellenére is, egy kicsit laposnak tűnik és nélkülözi a harmadik dimenziót. Ez a gondolat sokkal használhatóbb, és sokkal világosabb lenne, ha a Leninével rokon nézetet tartalmazná. Elmondhatnánk ugyanis, Eliot világnézetének megsértése nélkül, hogy az „Isteni színjáték” mögött vallási és misztikus gondolat húzódik, a középkor utolsó szellemi erőfeszítéseként, míg Shakespeare alkotásainak háttérében az új világ földi, reális és humanisztikus gondolati irányzatossága keres megnyilatkozást, az a törekvés tehát, amelyet a reneszánsz és az európai történelem színpadára felvonuló új társadalmi erők életrekelése tartalmaz. Ez a két zseniális alkotóművész műveinek szellemi összetételében így mégis kifejezésre juttatta azokat a fontos jelenségeket, melyek az ő korukat végigkísérték. És ilyen megállapításban igazolást talált volna a két művész kiegyenlítődése, amit különben nem szabad lebecsülni s még kevésbé elvetni.

Ha tehát a világnézet lényegteleniségéről beszélünk a művészetben, ha azt mondjuk hogy a művészet független a mögötte rejlő gondolati irányzatosságtól, akkor ezt az esztetikai tételt bizonyos fenntartással kell fogadni. A művész világnézete, amennyiben elválasztható alkotásától, semmiesetre se lehet lényegtelen és jelentéktelen. Ez a világnézet lehet idealista vagy materialista, lehet utópisztikus vagy reális, reakciós vagy haladó, káros vagy hasznos, de nem lehet semmitmondó, mert jelentéktelen gondolatokkal nem rögzíthetők „tartós emberi érzések.” — Félreértés ne essék: én hiszem, hogy Lenin tétele helyes; a művész világnézetének bizonyos értelemben reprezentatívnak kell lennie, ami azt jelenti, hogy vissza kell adnia egy időszak történelmi folyamatának fontos vagy lényeges összetevőit. Az ilyenfajta gondolati irányzatossághoz nagy érzelmi erők is járulhatnak, mint például a szenvedélyesség, a meggyőződés, a frissesség, az őszinteség, a rendíthetelenség, s hogy ismét Eliot szavaival éljek, ilyen vagy olyan „tartós emberi érzések”. Ha mindjárt talán nem is biztos, hogy ezek a „tartós emberi érzések” csak ilyen gondolatokkal s ilyen világnézetekkel párosulhatnak. Emellett szól az a tény, hogy a művész világnézetében az effajta reprezentatív megnyilatkozás aránylag könnyen megállapítható a világ minden nagy írójánál, míg a lírikusoknál ez már valamivel nehezebb, mert az ő műveikben a gondolati elemek, ha kétségtelenül megvannak is, sokkal inkább háttérbe szorulnak.

3.

A világos felismerés minderről okvetlenül szükséges az irodalomtörténethez, de ugyanolyan fontos, mindenekelőtt ösztönző erejével, az irodalmi kritikában is. Az idő jelenvalóságának a tétele az író művében természetes, mert az idő, amelyben az író alkotása megszületik, az ő egyetlen élő anyaga, az idő segítségével érez, gondolkodik, tűr, tiltakozik és helyesel. Tehát egész határozottan kimondhatjuk, hogy az író szinte akarata ellenére is korának kifejezője. Ez a tény világos volt például egy olyan önféjű individualistánál is, mint amilyen Oscar Wilde volt, aki „De profundis” című könyvében ezeket írta: „Olyan ember voltam, aki szimbólikus viszonyban állt korának művészetével és kultúrájával... Byron szimbólikus alak volt, viszont az ő viszonyulása megegyezett korának szenvedélyével és a kor csömörével a szenvedélyektől. Az én kapcsolataimnak a korhoz volt valami nemesebb, tartósabb jelleme, s valami vitálisabb következményük, ami hosszabb életet biztosított számukra”.

Nem arról van szó, hogy Wilde véleménye Byronról és önmagáról helyes-e. Az ő szavai azonban ennek az elmékedésnek imént taglalt tetteit bizonyítják, sőt ezen kívül még ki is egészítik azokat. Wilde szavaiban ugyanis szinte magától értetődő természetességgel kifejezésre jut az a felfogás, hogy az író különféleképpen adhat képet a maga koráról, szellemi életének különféle rétegeződése vagy tagozódása szerint. Wilde állításának ezen kívül még megvan az a jelentősége is, hogy az érték kérdésével foglalkozik vagy legalábbis az olvasóból váltja ki a szükségét, hogy maga formáljon véleményt és tegyen összehasonlítást. Ebben az állításban egy olyan kritérium is rejlik, amely egy esztetikántúli vagy esztetikánfeletti mértéket sejtett, hasonló ahhoz, amilyennel Leninnel találkoztam. Fontos megjegyezni, hogy az író kifejezheti az időt gondolati irányzatosságával éppúgy, mint érzéseivel vagy előbbi korok hangoltságával, illetve e hangoltságok átvételével; s kifejezője lehet ennek vagy annak a társadalmi rétegnek, amelynek az adott korban ilyen vagy olyan sorsa, avagy szerepe van. De ezek közül a mozzanatok közül néhányat nagyon nehéz meghatározni, főleg a korhoz való viszony mozzanatát, ehhez alaposan kellene ismerni az író életrajzát, s ugyanígy a történelmet

is, ami sok esetben egyszerűen elérhetetlen feladat. Ezek a mozzanatok nehezen válnak kézzelfoghatóvá még a mai időkben, jobban mondva korunkban is, mert a kortársak gyakran csak nagyon homályosan látják és ismerik fel koruk irányzatait.

Ezekkel a tényekkel magyarázható, hogy az idő jelenvalóságának mértéke, amely már természeténél fogva csak közvetett kulcs a művészethez, gyakran nemcsak nehezen alkalmazható, hanem időnként megbízhatatlan, vagy legalábbis csekély meggyőző erővel bír. S azon kívül ez a mérték néhány túlságosan egyenes vonalon haladó gondolkodónál túlzott, és kizárólagos jelentőséget kapott. Plehanovnál például, aki második vitájában egy francia irodalomtörténésszel a következőket mondja: „Minden irodalmi mű a maga korának kifejezője. Tartalmát és formáját korának izlései, szokásai és törekvései határozzák meg. S minél nagyobb egy író, annál nagyobb és világosabb műve karakterének függősége korának karakterétől, s annál kevesebb műveiben az a „felesleg”, melyet „egyéni feleslegnek” nevezhetünk.” Micsoda hanyatlás Lenin után! Az a termékeny gondolat itt merő túlzássá fajul, mert teljesen figyelmen kívül hagyja az egyén művészi szerepét, mint dialektikus ellentétét a társadalomnak és a társadalmiságnak; figyelmen kívül hagyja, ha úgy tetszik, az író egyéni lélektani és élettani természetét, ami pedig letagadhatatlanul mély jelentőséget kap a mű létrejövetelében és végleges formájában. Plehanov itt úgy járt el, mintha Lenin dialektikus ellentétéből: „ez és ez az ember”, kitörölte vagy figyelmen kívül hagyta volna a mondat egész másik felét, hogy ezt állítsa: „ez és ez, nem ez és ez, hanem ember”.

A művésszel, mint korának kifejezőjével foglalkozó gondolat további deformálása a „l'art pour l'art” jelszavának veszélyes történetére figyelmeztet engem. Ennek a jelszónak az útja az ösztönös világból vezet a tudatalattiba vagy a tudatosba, s onnan az akarat terére, ahol már a parancsolás vagy legalábbis követelés jellegét kapta. Valami hasonló történik a művészlőről, mint a kor kifejezőjéről alkotott gondolattal is. Amióta ez a gondolat nemcsak magától értetődő tény, amióta átment az emberiség tudatába, azóta jelentkeznek olyan törekvések, amelyek követeléssé, gyakran pedig parancssá akarják változtatni. Gyakran már nem úgy hangzik többé: a művész a maga korának kifejezője, hanem így: a művész visszhangja és kifejezője kell hogy legyen a maga korának. S amint ezt a követelést kimondták, híveinek többé nem volt elég az, hogy a művész legyen kifejezője korának, mint ahogyan az egykori írók is kifejezték a maguk korát, gyakran véletlenül s anélkül, hogy észrevették volna, egyszerűen azért, mert nem tehettek mást, mert a valóság arra kényszerítette őket, de most már ennél többet követelnek: az író köteles kifejezni korát egy külön, más, időszerű módon és egész öntudatával, amivel aztán olyan feladatokat és kötelezettségeket rónak rá, melyek idegenek tőle, s amelyek minden bizonnal megzavarják a művészi alkotáshoz elengedhetetlenül szükséges természetes belső folyamatot. A költészettel szemben támasztható egyedül természetes és egészséges követelmény csak ez: az írónak művésznek kell lennie; mint ilyen tehetségével összhangban, vagy ha úgy tetszik, nagyságával összhangban, ilyen vagy olyan módon kifejezője lesz a maga korának; s minél nagyobb művész, annál jobban kifejezésre jut műveiben az idő döntő jellegzetessége, s nem úgy ahogyan Plehanov mondja, hogy annál kevesebb lesz művében a maga „egyéni feleslege”.

Lenintől távol áll minden ilyen szűkkeblűség, minden ilyen követelmény. A párt irodalmáról vagy az irodalom pártosságáról mondott ismeretes szavai nem zavarnak ebben a felismerésben, mert ezek a szavak nem a szűkebb értelemben vett művészi irodalomra vonatkoznak. Lenin kötetlenül és nagylelkűen nézett erre a kérdésre. Ez a két tulajdonsága és igazságyszeretete készítette arra, hogy Tolsztojt feltűnő tévelygése ellenére, s méghozzá a harc idejében, nagy írónak ismerte el. Így cikkeiben felhívja a figyelmet, hogy „Tolsztoj, a

gondolkodó, jelentősége a világban, a maga módján kifejezi az orosz forradalom jelentőségét a világban.” A továbbiakban azt állítja, hogy Tolsztoj tanításának bírálatából semmiesetre se következhet az állítás, hogy ez a tanítás nem volt szocialisztikus, vagy „hogy abban nincsenek kritikai elemek, amelyek értékes anyagot nyújthatnának a haladó osztályok művelődéséhez” s aztán: „alki megérti Tolsztoj tanítását, annak meg kell értenie az egész orosz népet s azt a gyengeségét is, amely nem engedte meg neki, hogy befejezze szabadságmozgalmát”.

Az a tény, hogy Lenin elismerte Tolsztojt, hogy csodálattal nézett rá, nem amiatt van, ami ezekben a mondatokban kifejezésre jutott, bizonyára nemcsak emiatt és biztosan nem elsősorban emiatt. — A nagy írókat senki sem ilyen felbuzdulással olvassa, legfeljebb talán a különleges kutató. Megejt bennünket művészetük varázsa amely műveikben rejlik. Ilyen szempontból Lenin sem volt kivétel, s kétségtelenül éppen a művészi varázs volt az a döntő tényező, amely Tolsztojra hívta fel figyelmét, ez a varázs segítette megérteni vele Tolsztoj nagyságát. Mikor a forradalom győzelme után Gorkij meglátogatta Lenint, akit az állami ügyek munkájának örvényében talált, megjegyezte, mint azt maga is közli: „Az asztalon a „Háború és béke” kötete fekszik „Igen, Tolsztoj”, mondotta Lenin, „el akartam mégegyszer olvasni a vadászatról szóló leírást. Hatalmas ember, ugy-e? Micsoda gigantikus ember! Lássa, tisztelt elvtárs, ez aztán a művész. . . S tudja mi kelt még bámulatot nála? Paraszti hangja, paraszti gondolkodásmódja. Egy törölmetszett paraszt él benne. Hitelesebb paraszt ennél a grófnál nem volt még az irodalomban!”

Lenin itt, másképpen ugyan, de ismételten Tolsztoj egyéniségének azt a részét magasztalja, amely művében a társadalom hatalmas visszhangjának jelentőségét adja. S a vadászatról szóló leírását akarta elolvasni. Tolsztoj paraszti hangja miatt? Vagy művészetének mágiája vonzotta?; egy olyan jelenet átélésére vágyott, amely a maga hiteles eredetiségében és frissességében úgy hat, mint valami üdítő fürdés az élet elemi forrásában. Az ilyen felfrissülések varázsa a művészet legnagyobb értéke, ez a varázs egyike „az emberiség tartós érzéseinek”. Ezek a gyönyörű dolgok az emberek világában igazi természetességgel élnek, s nem magyarázhatók sem a művészek felfogásával, sem azzal a véleménnyel, hogy a művészet a kor kifejezője, sem azzal a tétellel, hogy a művészet a kor terméke. Mert a művészet varázsa megfejthetetlen és érthetetlen marad lényegének sokszoros magyarázgatása után is, hogy mindig újra vitára és elmélkedésre csábítsa az emberi értelmet e sajtáságos csoda lényegéről.

Á R N Y É K

Minden abbamaradt álom, terv
egy árnyék,
mi nyirkosan nyúlik utánunk,
vagy málon bomlik,
mint félig felvert házak falai
az áztató esőben.

Bukdácsolva csúszunk-mászunk,
s észre sem vesszük,
amitől szökni akarunk,
az árnyékot a hátunkon hordjuk,
s észre sem vesszük,
a távoli szép napos időt,
— ami az erőnk barázdáiba
vetet gyöngé vetéshez kell —
hiába úzzuk,
mert amit elkezdünk,
a futásban be soha nem fejezzük,
s észre sem vesszük,
ha minden abbamaradt álom egy árnyék,
amit a hátunkon hordunk,
úgy hiába rohanunk
a beteljesedés távolinak látszó
szép kerek napja után,
mert észre kell vennünk,
az árnyékot hátunkon hordjuk,
s ha minden megkezdett házra
cserepet rakunk,
napot csak úgy kapnak újabb vetéseink.

GOMBOSTŰFEJ

*Mint sokan
 egyedül három lépést sem tehettem,
 mások mozgatták kezem,
 pillám is más szándék emelte.
 Hogy létezésemről tudomást vegyenek,
 föl akartam hasogatni magam,
 de rájöttem,
 hogy megismerjenek, nem elég
 szívem, tudóm s más szervem megmutatni.
 Eszméim formáltam hát testrészekre,
 dolgozó végtagokra,
 s ha sok kínlódás után is, de elértem,
 mi másnak végtelennek tűnik,
 az ég nekem
 fél markomba belefér.*

EGY CSAVARGÓ ÁLMA

*A gyomrom ma,
 hogy jóllakhasson,
 az éhséget szavakká aprította,
 s az igazságot kituszkolva
 kibélelte beszédemet.*

*Utálom a pénzt, de láthatjátok,
 nélküle mozdulni sem lehet,
 s ma a szívem is azzá vasalta
 tiszta vágyaimat,
 hogy rajta étvágyának szerelmet vehessen.*

*A világon a holnapot becsülöm legtöbbre,
 s most mégis kénytelen voltam eladni,
 a mát hogy átélhessem,
 s így a holnapot elérni a reményem
 megmaradjon legalább.*

*Éhségem szavakká aprítottam,
 pénzzé vasaltam vágyaimat,
 belaktam a holnapommal,
 s most hogy jó maradjak,
 úgy szeretném önmagam kihányni.*

Anyó egy kis kupacba kaparta a megmaradt töpörtöt azon a fodrosszélű tányéron, melyről már lekopott az aranyozott sáv, azután félrelékött egy töpörtöt s közelebb hajolt s az ujjával belekapart a tányér fenekébe: „mi ez itt, milyen folt, már megint? mitől maszatos?” dűnnyögte magában anyó, majd eszébe jutott, hogy már évek óta hetente egyszer-kétszer rászedi ez a maszat, amivel szemben ő tehetetlen, de mindig elfelejti — dísztányér volt ez valamikor, férje anyjától kapta anyó, amikor még Esztinek hívták, esküvőjük napjára, valamikor még az is olvasható volt rajta, hogy: MILLENIUMI-EMLÉK, 1896, és láthatók voltak azok a tegezes-pajzsos-kucsmás lovasok, akikből mára már csak maszat maradt, olyan maszat, amiért bosszankodik az ember, ha a tányért mossa: mosod, mosod, dörzsölöd és még mindig úgy tetszik, mintha valami maszat, valami ételmaradék volna ott a tányér fenekén. Anyó nehéz, nagy léptekkel mozog, a szekrényre teszi a tányért, majd mintha valami eszébe jutna, ismét megmarkolja, azután kinyitja a szekrényt és jól elcsukható helyre teszi a tányért, erről jutott eszébe az egérfogó, egy szem töpörtöt ujjai közé fogott és elment a sportherthoz, a sarokból egérfogót kotort elő és lassan behelyezte a töpörtöt, „nem tudom ki is vihette el a mi egérfogónkat? valaki elvitte és aztán nem hozta vissza. Volt nekünk is egérfogónk. Mikor is? Négy-öt éve lehet, amikor csak úgy elkallódt”, — gondolja anyó és a kis szekrényre teszi az egérfogót.

Azután a kis háromlábú suszterszékhez lépdes, fogja a doboz-kát, melyben félmaroknyi faszeg, ugyanannyi kis vasszeg; meg a dikicset is, kis bőrdarabkákat, árat is felmarkolja, ismét a szekrényhez lépked, elhelyezi ezeket az apróságokat az egyik fiókban, ahol csiriz és más különféle, százsínű bőrdarabkák vannak. Egy ideig kotorász itt anyó, előcibál és szemügyre vesz néhány bőrdarabot, majd egy pillanatig úgy látszik, hogy most itt példás rendet akar csinálni, de hirtelen csak úgy félkézzel egymás hegyére-hátára pofozza a holmit, a gyerekcipőt, amit a szomszéd estefelé hozott, belöki a szétszedett, rossz cipők közé (valamikor anyó cipői voltak, de amikor már istenigazából elviselte őket, mind felszabdosta és egy-egy falatnyi bőrt megmentett belőlük, időnként igen jól lehet használni ezt más cipők foltozására) „jó lesz az annak a gyerekeknek, ha reggel is csinálom meg, reggel ügyis mindig korán ébredek”, dűny-

nyögi anyó és egy széndarabkát tesz a sporhetha, azután meg a sarokban húzódó keskeny, alacsony díványra ül, elhelyezkedik és csak üldögél, üldögél negyedóra, félóra múlva is.

Béla az előbb nem fizetett azért a foltért, amit a cipője talpára ütöttem, pedig most nagyon kellene még az a néhány garas is, de Bélától nem szabad kérni, Béla különben is, ha reggelit vagy vacsorát hoz magának, nagyon sokszor az asztalra teszi és azon a nyers, nagy hangján mondja: „na, néne, gyűjjön, falatozzunk”, mert Béla még az első napon, amikor ide költözött, még három évvel ezelőtt, nénének szólitotta s így szólítja azóta is. Anyó mindig valami gyengédséget érzett Béla iránt és soha egy szóval nem mert ellenkezni vele, egy szót nem mert szólni neki, soha szemrehányásra gondolni sem mert, Béla egy-egy határozott mozdulata elfeledtette vele azokat a túrhetetlen viselkedéseket is (például azt, hogy délután egyhuzamban csak egyetlenegy nótát fütyült olyan élesen, hogy az embernek megszakad a dobhártyája, de egész délután szünet nélkül), melyekben anyónak a három év alatt része volt; de Béla egy-egy kemény, magabiztos szava mindig szinte egyszerre lehiggasztotta anyót s ilyenkor vagy hallgatott, vagy a fiú kezére beszélt, mint aki megszokta, hogy hagyni kell a férfiakat, rájuk kell csak hagyni, úgy való az, úgy kell, úgy van az rendelve, mióta világ a világ. Néha azt dűnnyögte magában: „ez aztán férfiember”, s ilyenkor felébredt benne a maga leánykora, fiatalasszonykora, megelevenedett előtte férje, a suszter, akihez tizenhatéves korában ment férjhez; s akinek — ilyenkor úgy érezte, — mindig csak a szája járt és nehéz keze volt, de különben olyan álmodozó, álmos ember volt, olyan gyöngéd, puha, hamar kidőlő ember. És ki is dőlt szegény hamarosan, az első háború után s még jó, hogy anyó eltanulta tőle a susztermunkát — már mindjárt házasságuk után susztermunkára fogta feleségét s akkoriban az asszony rengeteget lázadozott emiatt, és amikor senki se látta, sokat pityergett is: minden házimunka, főzés is és még minden más az övé, és amellet még suszter is legyen! de soha egy hangos szót sem mert szólni a dolog ellen — s mikor férje meghalt s ő ittmaradt a gyerekekkel, igen jól adódott az eltanult mesterség. A gyerek ugyan már fölnőtt volt, imas, és megkereste a maga kenyérét, de azért csak meg kellett élni. „Akár a Józsi! Éppen olyan a szeme, meg a mozdulata is”, gondolt anyó a második háborúban elesett fiára, amikor néha-néha elmézegette Bélát, de hangosan sose mondta ki ezt se, Béla nem tudta, hogy anyó azt hiszi róla, hasonlít a fiára, csak érezte, hogy őhöz s sokkal türelmesebb, mint a másik két ágyrajáróhoz, s néha, amikor ezt különösen érezte, ő is egy-egy negyedórára gyengédebb, közvetlenebb lett anyóhoz, — akár a felnőtt fiúk is: mindig kemények anyjukhoz, de végtelenül figyelmesek, ha hében-korban meglepi őket az a legyőzhetetlen érzés: ez az

én édes, sokat küzdő anyám. Anyó sohasem emlegette fiát, az ágyra-járók is csak akkor tudtak meg egyetmást róla, amikor sorraérdeklődtek a falon függő fényképek után és megkérdezték azt is, kit ábrázol az anyó diványa fölött függő kiskeretes fénykép. Azóta, a három év alatt csak háromszor került szóba anyó fia, aki lakatossegéd volt és az orosz mezőkön hagyta fogát, az ég tudja merre. Az este, míg anyó a foltot szabta, majd veregette Béla cipőjére, fiú ott ült anyó mellett és várta a cipőt, beszélgettek, Béla elmondta, hogy kibabrál majd a mesterrel hétfőn, ha beállít hozzá, aztán megtapogatta a cipőn a lyukat s azt mondta: „néne, jól foltozza meg, ne szivároghasson be a víz, mert lányt hozok estére és nem szeretem, ha a lábam mocskos olyankor”, s anyó bólintott, hogy nem kell félni, jó folt lesz ez, de legalább szép lány legyen az s a fiú megkérdezte: „hát mért, tán nem elég szép a Juci?” s anyó ekkor megvonogatta a vállát és csak annyit mondott: „hát...”, közben földézte a lányt, kit Béla majdnem minden szombat este hazavezet; csülkös, elég magas lány, derékon alul nagyon erős és fejlett, deréktől följebb pedig törékeny, még az arca is olyan törékeny-féle, fekete lány; de az ember mindig úgy érzi, hogy két lányból van összetéve, mintha a derékon aluli erős részhez nem tartozhatna az a felülso törékeny rész, mert oda ugyancsak erősebb résznek kellene tartoznia, vagy fordítva: érthetetlen, hogy a felső törékeny részhez hogyan tartozhat derékon alul olyan erős, bár még így is formás test. Már vagy egy esztendeje jár ide Béla a lánnyal és senki se kérdezte tőle, hogy megnősül-e, a fiúk nagyon jól összefértek még amikor Iván lakott itt harmadiknak, jó megértéssel éltek (ez a mostani harmadik a múlt szombaton és azelőtt is, amikor Béla megjött a lánnyal, fölkelte és kiment az udvarra, jó sokáig volt az udvaron; mindig mászkál, hallgat, látszik, hogy akadékoskodik). Iván szegény jó, csendes, szórahajló fiú volt, bár egy kicsit büszke, de mintahogy az ilyen fiúknak rendszerint csak visszafelé sült el kezükben a bot is, úgy járt ő is szegény s az egyik reggel még épphogy elment a munkára, már hozták is vissza, ránézni is rossz volt, munka közben elpattant a fúrója és a szemébe állt, azután vitték a kórházba és még két óra hosszat úgy állt a fúró a szemében, mert nem akadt egy orvos, aki gyorsan elvégezte volna a műtétet s azután, amikor kikerült a kórházból, végtelen szótlan lett, ha mondtak is neki valamit, csak hallgatott; egyszer említette, hogy a munkástanács majd iskolába küldi, annyiszor emlegetik a fiúk mostanában azt a munkástanácsot; hát iskolába kellett volna mennie, mert elvesztette a fél szemét a saját hibáján kívül, úgy mondták, mert a vállalatban nem voltak meg a kellő védőeszközök a munkásoknak s ezért is történt a baj, de később mindez valahogy elmaradt, Iván ismét csak munkába állt és egyszer panaszkodott is, hogy nem jól lát félszemmel,

sokszor a vas mellé üt s így nem mer vele senki dolgozni, ő már csak holmi piszmozgó munkát végezhet a kovácsszakmában s egy szép napon Iván össze is csomagolt és elköltözött, sirt amikor ment és a fiúkat is, Bélát és Jankót hetekig nem lehetett hallani—látni; egy hónapig csak a két fiú lakott a háromágyas szobában, de ezt így nem lehetett, meg kell élni, ki kellett adni a harmadik ágyat is. (Szegény Iván egyetlenegyszer vezetett ide egy lányt, egy este, a lány szép lassan be is jött Iván után, de amikor meglátta, hogy három ágy van a szobában és két fiú már ott alszik a két ágyon, egy feketehajú és egy szőkés-vöröses, akkor megfordult és kiszökött; Iván nagyon jó és csendes fiú volt, becsukta az ajtót és lefeküdt.)

Anyó csak üldögélt, üldögélt a díványon a konyhában, ahol hált, ahol lakott immár kilenc esztendeje, amióta úgy érezte, hogy már nehezebben bírja napszámmal, mosással, vasalással és cipőfoltozással megkeresni kenyerét s szobáját albérletbe adta ki három ágyrajárónak, akik nála is étkeznek, illetve csak ebédelnek. Üldögélt anyó és a konyha melege elbágyasztotta, míg a fiúk gondján-baján rágódott öreges felületességgel és ráéréssel. Elbágyadt és el-elszunyókált, kurtafurcsákat álmodott közben s nehezőre esett fölkelni és lecsavarni a villanyt („olyan jót ülök”) s a huszonötös villanykörte vörösen, szintén bágyadtan pislákolta bele a konyha melegébe.

Anyó el-elszunyókált.

Köröskörül hatalmas hegyek, erdők, völgyek, amelyent ő még sohasem látott és egy széles, kanyargó, végtelen kövesút, melyen fáradtan, de frissen ballag a verőfényben, melegben s egy-egy friss szellő kifújja kendője alól szőke haját s ő ismételten csak a kendő alá gyúri a szőke tincseket. Megy, megy, ballag, fiatalasszony, de még lánynak is elkelne, megy, mendegél, kezében egy kosarat lóbál, azon átvetve nagy, nehéz, meleg kendő.

Megy végig a hosszú úton és megbámulja a hegyeket.

Most hirtelen, nem is tudni hogyan, egy nagy katonatábor van az út mellett balra, szürkeruhás bakákat látni lődörögni ott és köröskörül több őrt is, és az ég se tudja hogyan, de most hirtelen, nagyon hirtelen alkonyodik, sötétedik és ő nagyon sietne, nagyon kapkodná a lábát, hogy odaérjen még mielőtt egészen be nem sötétedik, de nem bírja mégcsak rendesen emelgetni se lábait, ólomból vannak, szinte ragadnak a poros kövesúthoz, nem bír ő már sietni, hiába, ő már mégis öregasszony. És egészen sötét van már, amikor odaér a katonatábor kapujához, le kell térni az útról és vagy tíz lépés csak, puskás őr áll ott és ő már ismét egészen fiatalasszony, lánynak is elkelne, karján a kosár.

— Én Horák Gáspárt keresem, itt szolgál, — mondja és a puskás katoná, aki a tábor kapujában áll, egészen furcsa, nem látszik sem-

mi belőle ebben a sötétes estében, se az arca, se semmije, csak szürke mundér látszik és mintha a szó is csak a mundérből jönne:

— Tán maga a húga?

— Nem, én a felesége vagyok.

A mundér most is mozdulatlan (nem látszik se arc, se semmi, csak szürke mundér), még mindig mozdulatlan, majd sípol egyet és ismét csak mozdulatlan, ekkor a táborból előjön egy magas, erős ember, és odamegy a puskás mundérhoz, aki mond neki valamit; ekkor az újonnan jött mundér hozzája lép, ki még mindig tanácstalanul tartja kosarát. Az újonnan jött mundér végignézett rajta és megfordult, a táborba ment, beléveszett a sötétbe, de máris jött vissza és elébe állt:

— Mindjárt jön a férje, addig is várja meg ott az út túlsó felén, jöjjön, megmutatom, ott szoktak a vendégek várni.

Es ment előre, nagy erős, sötét ember, szürke mundér, utána pedig ő, karján a kosár. Az út tövében bokrok s ő egyre csak megy a nagy, erős mundér után, mígcsak az meg nem áll es szembe nem fordul vele s kirántja szuronyát, villan a penge.

— Feküdj le.

Es ő csak egy hatalmas mundért látott és a kosarat letette a földre és szép lassan, szótlanul lefeküdt, „én már öregasszony vagyok!” — akarta kiáltani, de csak egészen halkán mondta, a nagy mundér pedig egy felet se szólt s ő érezte, hogy a nagy mundér arca borostás és talán tüskös kis bajsa van, érezte, hogy egészen meléje, a földre szúrta a szuronyt és közben azt mondta a mundér „en se hordom a farzsebemben a szememet” és ő akkor valóban nagyon fiatal volt, fiatalasszony, és megvillant eszében, hogy a szurony itt van, csak ki kell nyúlni érte és beledötni a szürke mundérba, de mozdulni se bírt és nem is volt ereje, és már nem is akart nyulni érte, nem, nem, nem! mert érezte, hogy minden hiába, úgy érezte magát, mint a tollpihe egy hatalmas viharban, amikor csak száll, száll, repül a magasba és beleszedül a végtelenségbe, jaj!

Anyó felijedt és fölugrott, egy pillanatig állt a konyha közepén, aztán lassan a sporhethoz lépett, leguggolt és elzárta a sípot, majd körülnézett a konyhában, „milyen sok butaságot összeálmodik az ember”, dűnnyögte és a szekrényhez ment, kivette vékony dunyhácskáját, ágyat készült vetni a diványon es közben arra gondolt, milyen hitelesen álmodta meg azt a régi történetet, az egyetlenegy történetet, mely lejátszódott életében. A történetet, mely vissza-visszatérő álma, (tán évente, vagy kétévente, vagy ki tudja milyen időközökben tér vissza), és mindig hiteles, mindig igaz, csak egy-két kis, jelentéktelen részletben változik. Az a történet ez, mely még akkor, Gáspár életében annyiszor gyötörte és annyiszor okozott kelle-

metlen, álmatlan éjszakát neki, majd később, Gáspár halála után kellemes álmódózásra adott alkalmat, de ami soha többé valóra nem vált. A történet, melyről soha senki tudomást se szerez ezen a világon, soha senki, és talán az a szürke, borostásállú szürke mundér se, ha meg nem halt a háborúban vagy otthon, s az ég tudja a világ melyik sarkában volt számára az az otthon, tán már az a szürke mundér és régesrég elfelejtette, vagy soha eszébe se jutott az a történet, mely álom formájában itt, e konyhában megelevenedik, s melyről csakis egy ember tud ezen a földkerekségen: anyó.

Mert azon az estén a szürke mundér, kinek a karja keményebb volt a cédrusnál is és marokra tudta fogni azt, amit marokra kell fogni és egy mukkot se szólt, akkor se, amikor felkelt, csak megtörtörlötte szuronyát és szó nélkül elment s otthagya őt a bokorban; akkor ő ment, egész éjjel ment a végtelen kövesúton és valahol messze megpihent az árok szélén és átvirrasztotta az éjszakát s hajnalban visszatért a katonatáborba, s ismét kereste Horák Gáspárt és mondta, hogy ő a felesége, és Horák Gáspár elő is került; rengeteg katona volt ott, és Horák Gáspár akkor se tudta, föl se figyelt rá és soha meg se tudta mért repdes végig az ő tekintete a sok-sok katonán és mért néz szemükbe és mért keres itt valamit, vagy valakit a hegyek között, a kövesút melletti táborban, és azt se tudta meg, hogy ő csak azt suttogetta: „itt van és nincs itt, itt van és nincs itt...” és hiába repdesett tekintete: sehol semmi, csak szürke mundér. Egyszerű, szürke és egyforma mundérok:

És utána jöttek az évek, az évek, az évek, foldozás, főzés, foldozás, két kalapács kopog és Gáspárnak jár a szája és bólogatni kell neki, mert nehéz keze van, de mindig álmos, és nő a gyerek, nő és Gáspár meghalt, a temetés, a magános élet, a gyerek fölöttébb évek, évek, évek...

Anyó lecsavarta a villanyt és a dívánhoz botorkált, bebújt a dunyha alá, ismét fölült és magasabbra igazította a párnát.

Jó ember voltál Gáspár és kár, hogy olyan hamar meghaltál. Ősz van, a napokban ki kell majd mennem és rendbe kell hoznom a sírokat. Nem szeretek oda járni és ne is haragudj, hogy évente csak egyszer vagy kétszer járok ki hozzád. Nem szeretek kimenni hozzád, mert olyankor mindig az jut eszembe, amit akkor éreztem amikor temetésed után egy hétre kimentem a sírodhoz. Sírodra néztem: sárga föld és néhány friss gyom. Néhány nappal, előtte még öleltél engem, mozogtál, néztél, tapintottál és horkoltál az ágyban és szerettél-öleltél s most ott kell hogy legyél a lábam alatt és kukacok furkálnak benned és soha meg sem mozdulsz, a képed, az emléked friss, a dikics még úgy áll, ahogy te letetted, a fát, melylyel naponta tüzelek, mind te hasogattad, a vánkos még a te hajadtól piszkos, huszonöt évig éltünk együtt s már egyként lélegeztünk

és te most kijöttél ide a sárga föld alá, szinte még látlak az utcán menni, szinte még érzem, amikor még olyan maflán először csókol-tál meg és én még húsz évig élek és többé soha nem is látlak, soha többé nem is lépsz be és senki nem is tudja, hogy léteztél (ma már az udvarban tényleg senki sem emlékszik rád, azt se tudják, hogy a világon voltál és naponta találkozok az utcán száz meg száz emberrel és egy se tudja, hogy élt valamikor Horák Gáspár), csak én élek tovább és olyan ez, mint mikor az embert kettévágják és felét eltemetik s az egyik feled elmegy ki a temetőbe megnézni a másik feled. Ezért nem szeretek, Gáspár, kimenni a temetőbe. Lesz egy reggel, amikor a fiúk felébrednek és halva találnak és hoznak egy koporsót, beletesznek, „jól szögezze le”, mondja majd valaki s ismét más megkérdezi: „na, vihetjük?” s valaki ráfelel: „lehet”, de ez a konyha ittmarad, más lakó jön bele, talán egy kis szabó s akkor berreg a varrógép, berreg, berreg, évek, évek, évek és kezdődik minden, minden előlről...

De ezek a falak ittmaradnak.

Tényleg, egyik felem voltál Gáspár, mert az az emlék üres maradt és ismétlődő álom volt csak, de ekkor már csak álom, már csak álomként ismétlődött. Mert azután, már közvetlenül a második háború előtt, amikor a fiúnk bevonult és nehéz volt megélni és amikor ott a parkban találkoztam azzal az emberrel, bután arra gondoltam, hátha könnyebb lesz az életem, ez az ember, ez már a te halálod után jött, és semmiség volt, még csak álomnak se maradt meg, hanem csak olyan volt, mint mikor a kutyát a vízbe vetik és az kiúszik, jól megrázkódik, hogy lehulljon, lepereregjen róla minden kellemetlen esőcsepp, minden ami a vízre, a rosszra emlékezteti és az tényleg mind-mind le is hull.

... Elöl ősz haj látszik fekete csíkos kendője alól. Igen-csak sűrűn, késő délutánokon, alkonyodás előtt megjön, lassan végigjár a parkon és leül egy padra. Nincs megszokott padja, hol itt, hol ott üle le. A parkőr körbe-körbe sétál a sétányokon s nadrágzsebéből időnként egy kis papírzacskót vesz elő, cukorkát kotor ujjai közé s szájába nyomja. Mentholos cukorkát. Sétál köröskörül, ezt a lányt tegnap fönt a harmadik padon nyagatták, ez a fiatalasszony alighanem itt vadászik az emberekre, ez az ember mindig a szökőkúthoz ül és ráhajtja fejét a görbebotra, az a fiú mindig itt tanul... Ez a fekete, csíkos kendős asszony... Tiszta asszony. A ruhája kopott, harisnyája foltos, cipője használt, mozgása... Ez szegény asszony. Tiszta asszony. Ősz haja mindig szépen fésült és mindig csendben, nyugodtan ül egy-egy fél órát.

Egy estefelé, szürkületkor:

— Ha megengedi, ideülök, — mondja a csontos, vékony, hivatalos sapkát viselő parkőr.

— Üljön csak.

A parkőr leveszi sapkáját, térdére teszi, megkaparja gyéres, őszes haját.

— Hajhaj. Jó itt a levegő a parkban. Ahogy én látom, maga sokszor ki szokott jönni.

— Szoktam így estefelé.

— Jó a levegő, én is azért vállaltam ezt a munkát. De jó, ha az ember bír időt szakítani magának — mondta a parkőr és az asszonyra nézett. Mély mederben ülő szürkés szemei vannak.

— Én ráérek a dolgomtól.

— Én is, most hogy a fiamék elköltöztek innen — tudja, munkanélkül volt itt a fiam, — most én is ráérek így egymagamban, — mondja a parkőr.

Csend. Sétálgatók. Kacagók. Suttogók. Valaki egyedül elsiet.

— Így éldegélünk.

Csend. A parkőr zsebbe nyúl. Cukrot nyújt az asszonynak.

— Vegyen.

— Köszönöm.

— Hát maga? Itt lakik a családja?

— Nem. A fiam katona.

Csend.

— Azért mégis nehéz így az embernek egyedül lenni. Nekem báris. Vasárnap, amikor szabad vagyok, a komámmal csavargunk. Az meg minden tamburacincogásra betérne.

— Azért csak elédegélünk...

Azzal az emberrel is úgy volt. Mert hogy idejött, egy hónapig se lehetett vele jól összeférni. Mindig csak keveset iszogatott, nem is baj, hogy iddogált, de mindig köpködött és az ágyak mellé olyan kicsike ládát kellett tenni homokkal meg hamuval, hogy abba köpjön, de nem lehetett rendesen rászoktatni, összeköpködté a padlót, ágyat, mindent, meg egész éjjel krehácsolt, aludni se lehetett tőle. Olyan halszemű ténfergő ember volt és egy hónap nem sok, visszaköltöztettem és aztán még évekig láttam egyszer-kétszer... azután meg azt se, soha többé... és nem tudom mióta... és azt sem, hogy tán elköltözött-e, él-e még, meghalt-e... vagy mikor halt meg, hova temették, mi van vele...

Anyó egy kis koccanásra ijedt fel, kinyitotta szemét, fülelt egy kicsit: a sporhert felől kaparászást, apró lábikók topogását hallotta és picike cincogást, anyó fölült, „na, megvagy!” dűnnyögte és fölkel, fölcsavarta a villanyt, a sporhert mögé nézett, majd lehajolt és föl-emelte az egérfogót, a tenyerében tartotta, egy picike, bogárfeketeszemű egér futkosott köröskörül az egérfogóban, mint az eszeveszett, s amikor egy pillanatra megállt, háta kétoldalt úgy járt, mint a bőrdudás fújtatója, jaj, de régen láttam már olyant is, bőrdudást,

gondolta anyó, pedig valamikor olyan sokan voltak; az egér szíve rémülten dobogott, egészen tanácstalan volt szegény állat, ez nyilvánvaló; anyó pedig fogta az egérfogót és a szennyesvizet vödörbe nyomta, egy fával a víz alá bökte az egész egérfogót és még egy jó ideig állt úgy, aztán kinyitotta az egérfogót s a mozdulatlan, egyadtavíz, kinyújtózott egeret egy bottal kipiszkálta a fogóból, a szennyesvízbe lökte, a kancsóból tiszta vizet öntött az egérfogóra, majd a sporherthez lépett és szárítani tette az egérfogót. A szekrényből új tőpörtöt készített elő, ezt a munkát éppoly lelkiismeretesen végezte, mint az ebédutáni mosogatásokat és véletlenül éppen semmire se gondolt, vagyis arra gondolt, hogy most már elég volt a gondolkodásból, máma már eleget gondolkoztam, úgy valahogy vagyok, mint-ha valami fáradt, vagy bágyadtan álmos lennék.

Anyó a száraz egérfogóba tette a tőpörtöt és mindent figyelmesen a helyére készített, a villanyt ismét elcsavarta és lefeküdt. Reggel, ha felébredek, megfoltozom a gyerek cipőjét... mert biztos már reggel kell neki, jönnek majd érte... de a fiúk felébrednének, ha kopácsolnék... azt a pár szeget beleütöm az ajtó előtt... délután kimegyek a temetőbe... megkapálom a sírod... Gáspár...

Anyó elaludt és ma éjjel aránylag mélyen is aludt, többször föl se ijedt, csak úgy éppenhogy félálomra ébredt, amikor elsőnek hazajött az az új fiú, ugyanis kicsit becsapta az ajtót és olyan hangosan lépkedett, mintha a diszlepést járatná vele valaki, de aztán az is elmaradt és anyó ismét elaludt, majd egy pillanatra ismét felébredt, amikor legközelebb is nyílt az ajtó és kevésre rá motoszkálást hallott, ekkor fülelt egy kicsit, ja, a kannával motoz valaki, megnyugodott, ez Jankó, ő szokott mindig vizet inni, ha hazajön; s anyó újra csak aludt tovább, míg csak ismét nem nyílt az ajtó s hallotta, hogy most ketten jönnek, egy pillanatra átcikázott az agyán: „egy-egy szöggel meg kellett volna biztosítanom Béla ágyát... kell az még máskor is... már délután akartam, de... elmorfondíroztam... na majd holnap... biztosan...”, de már aludt is anyó, jól, mélyen aludt, nem is hallotta amikor a szoba ajtaja is csukódott s nem is látta, amikor egy pillanatra, csak egy röpké perccskére kigyúlt a villany a szobában, majd ismét kialudt.

Anyó csak aludt, semmi életjelt nem adott magáról most se, mint soha életében; kúsza, felszínes, összefüggéstelen és végletből végletbe csapódó gondolatai és megmaradtak a kis konyhában, mely a földkerekségnek olyan kis pontja, mint anyó az emberiségnek, zavaros, fáradt és pislákoló, kielégületlen érzései e falakra rakódnak és a levegőben libegnek, de soha senki számára nem mondanak és nem is jelentenek semmit, és nyomtalanul eltűnnek majd, ha az új lakó annakidején körülnéz és kiszellőzteti a lakást, a falakat pedig újrafesteti.

Pitala sam: — Ako je drvo — uzeta ptica —,
je li kamen — smrznuto vreme
a tvoja žena umrtvljena ljubavlju — ja,
koja te i u snu volim.

Kazao je: — Onaj koji mrtvim se hrani
u sebe smrt čistih ruku unosi,
nikad da ne oživi više.

I odgovorio: da čistoću ne poznaju oni
koji se kupaju u gorkoj bistrini smrti. Ona
se leševima ne hrani. Postoji kao leptiri,
a mi da smo ikra njihova, gusenice ili lutke,
već prema stepenu sisanja sopstvenih šapa
bez cilja koji će da bukne tek kad
zaleptirimo. Dotle gusenice
da smo koje ljubav ne čine.

Tako sam pčela da mislim na porodjaje.
To ga je verovatno naljutilo i odjednom, sit svega,
počeo sebe da uriva u zemlju. Opet.
Bat je imao dršku vrlo glasnu do kraja. Kao
da je i njom govorio udarajući se: — I to si bio!

Meni je bilo važnije da on jeste,
makar i smanjen; ionako sam mislila
na porodjaje. Ali on je već vikao: — Gde sam?
Gde sam?

Glas mu je ruskavio zbog nekih krljušti kojima se oblagala
glava Bata boje jastoga s kurgama mladog karfiola
na oklopu, ispod kojega je on spretno uvlačio
sve što mu je ostalo od nekadašnjeg glasa. A on se ljigav
vikao kao gajtan grušajući na zraku u patrljke reči.
Bile su više znaci nego smisao.

*Mondtam: — A ja megállt madárszárny,
a kő — dermedt idő
s szerelem holt asszonyod — én
így is szeretlek.*

*Azt mondta: — Akinek halál az étke
tisztá kézzel halált vesz magába
életre sose keljen.*

*És azt mondta: nem tisztaság
amit a halál kútja buggyant. Mert ő
hullában nincs. Lepkealakban él
és mi vagyunk a petéi vagy hernyók vagy lárvák
már aszerint, hogy az ujjszopás melyik fokáig értünk
s célunkat is csak az dönti, a végső
pillévé válás. Addig hernyók vagyunk
és nem áll össze belőlünk szerelem.*

*Akkor kezdtem gondolni a szülésre.
Ő megdühödött s mint aki azértse bánja
belefúrta magát a földbe. Ujra.
A bot nyele hangos volt végig, túl hangos. Mintha
két ütleget közt szólna: — Ez is te voltál!*

*De engemet csak az érdekelt ami most,
különben is a szülésre
gondoltam. Ő kiabált: — Jaj hol vagyok?
Jaj hol vagyok?
A hangja hámlott, mint a pikkelyek
a nagy Bot halszín, karfiólráncú görcsén,
ami alatt ügyesen bújkált ki-be
maradék hangja. Nyálkásan
nyúlt mint a friss bél, a szófoszlányok megalvadtak,
Inkább jelek mint értelem.*

Bio je već daleko, a ja, sva tu, mislila sam na porodjaje samo. Utom jedna se školjka otvori,
 prvi put do kraja, i izbaci na žalo svoj biser u obliku jedne nežno sluzave vekne hleba tako glatkih zidova
 da se nijedan robijaš ne bi uz njih uspuzao slobodi iza.

A on je stajao iza tih zidova na mestu slobode. Grickao je po običaju semenke i gledao mirno kako se iz zaobljenosti hlebnog testa iskoprcava živo dete vičući.

Ličilo je na njega, ili se tako bar činilo meni koja sam mislila na porodjaje. Ali on mu je mirno posrkao moj vrisak, ostalo — posle. I kao da je sve time zaslužio, postao je suza što ga je menjala u dete. A ono ga je, rastući, vraćalo magnovanju sluzi, što je klizila niz obim kruga spazma koje su ga zvale ulazu nesrazmerno nepokretnijem od njega. U glavi mu se vidljivo mutilo, nije čudo: vrteška! Ali nismo se ni gadili tekući rastanponirano niz istu prjavštinu značajniju od nas. Zaista, čemu čistoća, kad leševima se hranimo?

Nisam pitanje ni postavila, a već nam je pojeo brojke tek izvadjene iz peći. Nisam na to ni odgovorila, a ostala bez peći i dimnjaka. Ni suznula — sad već bez creva. A sve bez bola kao da krv i meso nisu pri sebi, ili neko ili ja, da nisam u sebi.

Ipak mislila sam i dalje svoju misao. Ona je u stvari držala sebe za dizgine. Samo on, izbačen iz mog kruga već jednom, vraćao se njime uporno tački moje prošupljenosti od koje smo počinjali i mi i reči koje su bile više smisao negoli šumni znaci.

Govorio je on meni opet početak: da poznaje mi lepotu vrlo dobru i s druge strane isto lepe kao i spoljna; da lepota ostaje što je, s kojom joj god

Már messze volt, s én, nagyon itt, csak a szülésre
gondoltam. Közben egy kagyló
nyílt ki,
egészen kinyílt és partradobta gyöngyét,
síkoshéjú cipóhoz volt hasonló
a fala síma,
hogy nincs az a rab, aki átmászna
a szabad oldalára.

Ő a fal mögött állt, a szabad oldalon.
Szokása szerint tökmagot rágcsált és közömbösen nézte,
hogy a dagadó kenyérbélből élő kisgyerek
kecmereg ki.

Reá hasonlított, vagy csak énnekem tűnt úgy, mert a
[szülésre
gondoltam. Ő közömbösen felitta sikolyom,
a többit — később. Mintha ez elég volna,
egyszerre könny lett — könnycsepp. Nőtt mint a gyerekfej
s az visszalökte a ragacsos valótlanágba, siklott
gyűrűző szpazmák útján, sodródott
az aránytalanul szűk bemenet felé.
Feje láthatóan kóválygott, nem csoda: hinta!
Utálkozni se hagyott ez a feloldó úszás
nálunk fontosabb közös szennyekben. Azám
minek a tisztaság, ha egyszer hulla az étünk?

Fel sem tettem a kérdést s már befalta
frissesült cipóim. A választ kerestem
s már kemence sincs. Könnyem se csurrant
— beleimet csámcsogja. De nem fáj, semmit se fáj,
mintha magán kívül volna a hús, vagy valaki
vagy én, nem volnék magamban.

Mégis arra gondoltam, a szülésre. A gondolat
gyeplő is, és az is aki fogja.
De már egyszer kihullott köreimből,
s hiába igyekezett vissza a központ kürtőjébe
ahonnan kezdtük mi is, a szó is, ami
inkább értelem, mint zajos jel.

Megint előről mondta: hogy nagyon jónak
ismeri szépségem s a másik feléről szintolyan szépnek
mint kívülről; hogy a szépség marad, bármi vággyal

namerom prilazio; da je tu divljije ružičastih vidika,
uprkos iščašenim kostima planina; ipak, da je spolja —
ona prolaznija, jer je tablica množenja više
nego li održavanja.

Odjednom je urliknuo i odmah ućutao zadugo. Vrlo naglo
glas mu se zborao do iznemoglosti. A kad se
posle nekog vremena javio, objasnio je promenu
prvo: za njim se neočekivano zaklopila
purpurna pruga ulaza. I da se našao u punom mraku
sebe. Nepovratno.

Ja sam mislila na porodjaje i bila mirna
nastavljajući njega koji nije znao da povuče bremzu
posle udesa. Nozdrve su mi se širile
kao da ih nevidljive ruke rastežu u krila
za let nekada, ali nikuda. Tada, naglo
stigne mi obaveštenje
da zmijskim puže pokretima misli
što napredjuju rastegljajima puža golaćn
kroz podzemlje koje unutrašnjosti kliskih
i vlažnih mišića kao nužnost. I da se zadivljen
dugo zadržava pred svakim eksponatom
pod muzejskim svodovima iznutrice. Ali
puštam njega da govori, a vi koji slušate
oprostite mi, ako hoćete, ja znam šta ću: zato
neka on govori: „Zadovoljan kao nećovek, odlazim
odavde. Odbaćen oprugom jetre, poprskane
pegicama mnogo značajnijim nego li što su one na
najpohotljivijim primercima sunca, ja
letim, pogreška, ja se u ledom smuku
spuštam niz zeleni pršić žući i, nezaustavljivo,
jurim sebi u susret s druge strane ogledala
dijafragme, udaram o nju, sudaram se u bezbolnom
magnovanju sa sobom, rukujem se na brzinu s njim
i udaljem od smrtne opasnosti
koju prestavlja sagledavanje sebe. Već smo daleko
i okrenuti jedan drugom ledjima, svako od nas
ploveći svojim pravcem provaljuje u drugog.
A drugi, to je moja tajna
kao ja što sam tvoja nevinost dok me ne dosegneš.
Bežim, priznajem: ledja su mi pljosnata turpija
osuta oštrim zubićima jeze a nedosegnuta

mar is belé; hogy nincs vadabb és rózsaszínűbb
tájék

a marjult csontú hegységek ellenére; s hogy mégis
[kivülről —

mulandóbb, mert inkább egyszeregy
mint fajfenntartás.

Akkor felordított s utána hallgatott sokáig. A hangja
ráncossá csuklott a végkimerülésig. S amikor
megszólint később, magyarázni próbálta mi történt
először hirtelen bezárult mögötte
a bíbor bemenet. S önmaga vaksötétjében
találta magát. Végérvényesen.

Én a szülésre gondoltam s ez nem engedett félni
csak folytattam őt a baleset után, ha már a fékje
eltört. Orrcimpám tágult
mintha láthatatlan kéz feszítené szárnynyá
egy repülésre, ami sose lesz. Majd hirtelen
jött a figyelmeztetés,
hogy sikos kigyós mozdulással
meztelen görcsű csigatestel kúszik
belsőm alagútjain a végzetesen nedves
és tapadó izmú gondolat. És
bűvölnen megbámul minden múzeumi tárgyat
a zsigerek boltívei közt. Ám
hadd beszéljen ő, ti meg kik hallgatjátok
bocsássatok meg, én tudom mit akarok: tehát
beszéljen csak: „Elégedetten mint az állat, távozom
innét. Eldob a máj rugója, melyen a pettyek
sokkal többet jelentenek, mint a
legujabb nap-példányokon, repülök,
bolond tévedés, ereszkedem gyors ívben
az epe zöld lejtőjén, és, feltarthatatlanul,
rohanok a másik magam felé, amely a diafragma
tükréből néz rám vissza, összeütődünk
fájdalom nélkül mint az árnyak, kezelek vele s
futok tovább, mert halálosan veszélyes
az önmagunkba nézés. Már messze is vagyunk
háttal egymásnak úszunk a magunk
irányában, egymásból a másikba úszunk.
És ez a másik, ez az én titkom
vagy a te ártatlanságod, amíg oda nem érsz.
Szököm, igen: gerincem egyenes ráspoly
tele az iszony kis fogával, és csak a kéz

samo je strast, predamnom. Ona me ničim ne drži i šiba svim
i svačim da što pre iz sebe
izjurim. A onda, u nepoznatom sebi
sve postaje sporije i svet u kom se nalazim sav je
misaonom i ostalom radnom radošću
podmazan. Ne škripi. Otkrivam. Istina, zadržan, ne čujem
fobro, a i senke se mikroskopski miču oko srčanih
zalisaka. Da, bakterije te sanjalačkim me pogledima
mame preko grebena i mojim rečima zovu
da udjem u njihovu tek otvorenu pećinu još toplu,
još plavu, još svežu od neba i sunca.

Njih su puna pluća. Imale su tanke strukove. Hteo sam
A ja čim nešto hoću — porastem. Najednom,
prevelik da ih razumem, preglasan da ih vidim,
preokat da im se odazovem. Nego produžim
pritisnut nepredvidjenim rastanjem, vrlo teško
što me nastavljalo neko vreme. Zastajem.

Gušio sam se već, milio jedva, modar sigurno.

A tad baš kad me

poslednji splav nizvodne nade ostavio, vidik

puče

bezglasno se otvori

i ja s olakšanjem nadošlim u talasima, sam
uspravim pod dvostrukim svodovima dojki
iznad kojih, kroz otvorenih prozor bradavica, ugledam
beli, beli neki oblak kako mi se poznato proteže
nad glavom. Pun nežnosti pružim nemirne dlanove,
ponet prokletom slabošću mužjaka za drugima,
u kojima dobro znaju da nisu i kad ih imaju
pod celim kao drugi svet žene. Pa ipak, obesim opreznost
o prvi klin i zavojitim stepenicama produžim
ronjenje kroz nepriznate visine do na vrh zvonika
gde, otkinuvši zubima iznutra šešir bradavica,
ja izadjem da glasom pozdravim svet opet i
tebi zaljubljenoj kažem ono naše bivše,
ono nekad, koje smo ljubili u četiri usne,
dve moje, dve tvoje i svake zgodnije. Ali rekнем:
„Lako je tebi biti verna, samo ni ja nisam uvek
isti. A ti znaš to. A ja ne znam. Jer ja se
ne umnažam, ja ginem, ja sobom nezadovoljan,
ja škrgutav i mrk, ja usamljen, ja te ostavljam,
ja ti zdravo, ja ti zbogom, ja te dodjavolujem”.

Ionako nije mišljeno tako oproštajno kao zatvorena vrata,
ličilo bi na pismo, da nisam počeo mekšajući

elérhetetlen. Könnyörtelen vesszői
 kergetnek, magamból
 kikergetnek. S akkor, az ismeretlen magasban
 minden lassúbb s a világ ahol járok csupa
 ragályos gondolati örömmel
 megkent. Nem csikorog. Felfedezek. Igaz, a kábultattól
 nem hallok jól, s az árnyak mikroszkópicusan mozognak
 a szívbillentyűk körül. Álmodozószemű véglények
 csalogatnak a peremhez, saját szavaimmal hívnak
 alignyílt barlangjukba, mely még meleg
 még kék, még friss az égtől és a naptól.
 Tele volt velük a tüdő. Karcsú derekuk. Akartam.
 S ha én akarok valamit — nőni kezdek. Máris
 túlnagy lettem, hogy megértssem őket, túlhanqos, hogy
 [lássam

túllátó, hogy beszéljek velük. Továbbmentem,
 a váratlan növés miatt nagyon nehezen,
 s ez folytatott egy ideig. Felnyögtem.
 Fuldokolva fúródtam előre. Szederjesen.
 S már elhagyott
 az ereszkedő remény utolsó tutaja, amikor
 megnyílt a kilátás
 hangtalan
 hullámokban jött a megkönnyebbülés,
 kinyújtóztam az emlék páros boltja alatt,
 s felül, a bimbó nyitott ablakán
 megláttam egy fehér, fehér ismerős felhőt.
 Gyengéd rezgéssel kinyúlt a tenyerem,
 mert a him, örök átka a másik,
 bár tudja, hogy nem lehet benne, ha övé is
 egész hosszában a nőstény más világa. Szögredobtam
 az ovatosságot s emelkedtem tovább a csigalépcsőn
 el nem ismert magasságokban a kupola csúcsáig,
 s belőről leharaptam a mellbimbó kalapját,
 kiléptem a világba újra, hogy neked
 a szerelmesebbnek elmondjam azt a régit,
 azt az egykorit amit négy ajkunk csókolt,
 kettő enyém, kettő tied, vagy másé. De így szóltam:
 „Könnyű neked a hűség, bár én sem vagyok mindig
 ugyanaz. S te ezt tudod. S én nem tudom. Mert én nem
 szaporodom, én döglök, én magányos, itthagylak,
 én búcsút mondok, én istenveled, én ördögbeveled”.
 Ha nem is gondoltam ilyen búcsúsan mint a zárt ajtó
 levélnek tűnne, ha lágyulóban

da mislim: „Ona je vrlo žena!” da nisam počeo tekući
da sanjam: „Ja sam šakal, ja mrtve ogrlice, ja
čerupam!” Ali kupole su se rastući dizale
nada mnogom i ja pojurim uz stepenice
prekinute. I brinem ja beo, sav belina
koju sam nekad mio, sad bio, jecajući
ronio, sad mlečno kipeći sav
mrsio šapatom: „Evo me, Floro, tu sam, galico, tu,
kreću neugašeni, tu gde te dimim, tu pljujući te
pahuljastu, tu gde mi nizbrdiva svetlost zatvara oči
rašćerečenim mačem.

Razrogačena sad ležiš. Prema sebi ne treba imati
obzira, a hteo sam da se u tebi vidim otetim ti
osećanjem sreće neverne meni, načinjenom od tvog
lika, nesazdanom prema njemu da hranim sobom
one koje me ne pamte i kad te gledam
kako udišeš svoju tugu što mi je pojela grudi do srži
bez brige. I kad te tražim u ogledalu gde si
slepa kao sve druge reke nasumice
što teku. I kad se u tebi samo vernošću poslednjom
davim”.

Nevernik je to rekao u godini Velikog Pomora.
Bar da ne razumem kad već opraštajući
i u snu čekam.

hozzá nem teszem: „Ő nagyon asszony!” s cseppfolyossá
[váltam

álmodom szinte: „Sakál vagyok, én nyúzok, én
koppasztok!” De a kupolák nőttek, nőttek
fölöttem, futni kezdtem a megszakadt
lépcsőn. S kibugyantam, a fehérséget
mit máskor mostam, most tapostam, zokogva
forrtam, tejként tajtékzón sűgva
borzoltam: „Itt vagyok, Flóra, itt vagyok oltatlan
meszem, itt fűlök, itt köplek
pühem te, itt zárja a szemem fény
kettészelt kardja.

Fekszel, szétfeszítve. Magunkkal szemben
nem kell kímélet, pedig én benned magamat akartam,
hogy elragadva a hozzám hűtlen kéjt belőled
megetessem rólad formált s mégsem hasonló magammat
azokat akik nem emlékeznek rám. Akkor is ha látom,
hogy szippantod fel a bánatom, a velőmet
gondtalanul. Akkor is ha tükörben kereslek,
pedig vak vagy mint a többi véletlen irányú
folyó. S akkor is ha ez az utolsó hűség
megfojt”.

Hitetlen mondta ezt a Nagy Vész esztendejében.
Bár ne érteném, ha már álomban is
bocsátón várok.

Ács Károly fordítása

Különböző alakban s különböző szándékokkal, de szabályszerűen kísért ez a kérdés mindig akkor, mikor a civilizáció egy-egy történelmileg kritikus szakaszában, az emberi együttélés adott formái krízisében az uralkodó renddel együtt a mítosz vagyis az uralkodó ideológia is a bomlás és feloszlás állapotába sodródik.

Az antik civilizáció ilyen válságos korszakában már Plátó, aki egyébként a cinikus filozófia egyik legnagyobb alakját „örjögő Sokratesnek” nevezi, csak megszorításokkal és meghatározott feltételekhez kötve ad helyet a művészetnek a társadalmi értékeknek hierarchiájában; maguk a cinikus filozófusok pedig egy elvont ésszerűsége alapított etika vakbuzgó következetességével, az ember társadalmi és erkölcsi degradációjáért egyaránt felelőssé teszik a rabszolgaság intézményét, a haza kultuszát, a vallási szertartásokat, babonákat és előítéleteket — „ha megfoghatnám Aphroditét, átszűrném nyilammal” (Antisthenes) — és a művészetet.

S lehetne-e kigondolni is szimbólumot, mely plasztikusabban fejezné ki a meggyőződést, hogy a művészetet egyáltalán törölni kell a társadalmi értékek komoly ranglistájáról, mint amilyen a Savonarola szimbólikus tette, mikor Firenze főterén piramidálisan felhalmozott máglyán farsangi álarcok és álruhák, játékkártyák, női piperecikkek, tükrök és parókák tömege társágában vetette oda a lángok martalékául a hangszereket, a latin és olasz poéták kéziratait, Boccaccio és Petrarca műveit és kora festőinek alkotásait.

Hogy Savonarola, a dominikánus szerzetes, nem egyéb, mint a kereszténység hajdani plebejus áramlatainak időszerűtlen és torz kísértete, aki a XV. század gazdag polgárosult Olaszországában nem játszhatta Luther, hanem csak Don Quijote anticipációjának, a vallási mítosz Don Quijote-jának szerepét?

Ez igaz és ép erről van szó: a mítosznak arról a képességéről, mellyel túléli a maga idejét és százados és évezredes civilizációk közepette is egyszerre eruptive, ősi vadságában törve ki pusztítón bizonyítja, hogy lappangva s csak a kritikus alkalomra várva mindig is itt volt, megmaradt hatalomnak.

S nincs semmi titokzatos és rejtelmes ebben a halhatatlanságban. A civilizált állampolgár úgy tesz ugyan, mintha biztosan állna a maga lábán, de ez a látszólagos biztonságérzése meglehetősen ingadozó. Voltaképp keresi a biztonságot és ha azt is hiszi, hogy elérte, titokban szűkül, hogy nem veszíti-e

el majd újra. Gyanakszik és fél és szeretne nem félni. A biztonság keresése csak a menekülési szükségletnek egyik megnyilvánulása, mert az élet és a világ tele van ellenséges hatalmakkal. Nincs, amiben véglegesen bízni lehetne. Mítikus és patétikus vallási, társadalmi és politikai fantazmagóriák ebből a latens lázas állapotból születnek és ez az, ami ezeket a fantazmagóriákat a körülményeknek megfelelően különböző virulenciával életben is tartja. A civilizáció és a civilizált formák által eltakart lappangó pánik ellen nincs jobb orvosság a hitnél, a patétikus nagy érzelmek mámoránál, melyeket mítoszok táplálnak és melyek ugyanúgy a mítoszokat táplálják.

Amit Engels rendkívül találóan a „vallási reflex” és „a vallási reflex tevékenysége” nevével jelöl meg, az nem egyéb, mint ép ez az emocionális készség, mellyel a még látszatra racionális és civilizált emberek és embercsoportok is martalékkául esnek nem annyira egy meghatározott mítosznak s nemcsak a vallási mítosznak, hanem általában s legfőképp minden az objektív valóságot torzítva és hamisan tükröző legkülönbözőbb politikai és kulturális mítosz megrészegítő varázsának. Egyszerre mintha csak nem is modern városokban, aszfaltozott utcákon, komfortábilis és higiénikus berendezésekkel bővelkedő, többezeréves civilizációban élénk, „a vallási reflex” és „a vallási reflex tevékenysége” erősebbnek bizonyul minden megismerésnél: babonák, előítéletek, rémek és trémképek s velük együtt egy minden civilizációt megelőző, barlanglakó mentalitás dühei és szenvedélyei támadnak fel, rajzanak sűrűn és sötétítenek el minden emberi horizontot.

Vajjon az ilyen meglepő, de periódikusan megismétlődő recidiváknak a ténye nem azt bizonyítja-e, hogy az úgynevezett normális, békés, civilizált hosszabb vagy rövidebb időközök maguk se lehetnek oly normálisak, békéssek és civilizáltak, mint amilyennek látszanak vagy feltüntetik őket? Nem szintén csak előítéletek, nem a fantómok emberi öntudaton való uralmának a következménye-e, hogy normális, békés és civilizált állapotként fogadunk el olyan állapotot, melyet csak erőszak tart fenn és amely abban az órában kibíratatlannak tűnne, amint az ember a más emberek szenvedése iránt annyira érzékenyvé válna, mint amennyire „normálisan” érzéketlenül tekint el fölötte?

De mért nem éli át az ember az embertelent, mint embertelent, s az esztelent, mint esztelent; miféle fantómok állnak a valóság és az öntudat közé annyira, hogy végül maga a valóság vitathatóvá, fantomatikussá válik s fantomatikussá válik vele együtt maga az emberi szubjektum is?

A renaissance idején a vallási mítosz megszállottja, Savonarola törli a társadalmi értékek ranglistájáról a művészetet. A XX. században is épúgy, mint a történelem minden válságos nagy fordulata előtt és alatt, amikor újra nekifeszül az emberi akarat, hogy lerázza magáról a magakovácsolta béklyókat, szellemiekben az öröklött mítoszok hatalma az, amibe mindenek előtt megütközik az új, emberibb életre törő ember. Nem lehet másként. Hogy az ember meg akarja és meg tudja változtatni a körülményeket, melyek között él és az emberek viszonyát egymáshoz, annak előfeltétele, hogy tisztán egész

meztelenségében, úgy lássa a valóságot, mint amilyen, minden abszurd ellentmondásával. Meg kell tehát szüntetni a szakadékot a valóság és a tudat között, ez pedig azt jelenti, hogy le kell rombolni a látszatokat, a megtévesztő, megfélemlítő, félrevezető tényeket és lehetőségeket, magát az embert meghamisító áligazságok és álkötelességek, egyszóval az öröklött mítikus káprázatok zsarnoki hatalmát. S mint Plátó óta annyiszor, megint törvényszerű következetességgel együtt jelenik meg a tudat világosságát megrontó látszatokkal való leszámolás akarata és a képromboló szenvedélyes akarat: leszámolni a művészettel. Minden előítélettel, minden szokással és minden hagyománnyal szakítani akaró, őrjöngéssé fajuló buzgó vággyal, hogy rátaláljanak a leplezett, az igazi, a legmeztelenebb igazságra, szembesítik a művészetet a tapasztalati valósággal — csak azért, hogy a tapasztalati valóság minden mítosztól, minden szépítő és torzító látszattól megtisztítva mutatkozzék meg. S groteszk és tragikus, hogyha az, aki ezt a műveletet végzi, maga is művész, mint Tolsztoj, aki ép ezért csak azon az áron „likvidálhatja” a művészetet, hogy minden érzéken és minden hajlamán és a saját intelligenciáján erőszakot követ el ennek érdekében s a hitben, hogy a mítosz hatalma az, melyet így s csak így gyűrhet maga alá. S miközben azt hiszi, hogy mítikus hatalmak alól szabadítja fel az emberi tudatot, minden szavával azt bizonyítja, hogy ő maga egy a civilizációval szinte egyidős, leghazugabb és legembertelenebb társadalmi és kulturális mítosz áldozata.

Tolsztoj, aki vissza akar találni a hamisítatlan, ártatlan és tiszta emberhez, a művészetben véli felfedezni az egyik legfőbb akadályt.* Szerinte a jó, tehát az igazi művészetnek előfeltétele, hogy a művész megértse, hogy „szakítanunk kell azzal, hogy a művészet célját a szépségben, vagyis az élvezetben keressük.” Alapvető hiba, hogy „a művészet fogalmát eddig mindig a szépségre alapították” — amit ma művészetnek neveznek, az „oly érzelmeket közvetít, melyek csak a kiváltságos osztályokat érdeklik, a többi ember számára pedig közömbösek és teljességgel érthetetlenek.” Ez a „rossz művészet” „az affektációt, a homályt, a zavarosságot, a tömegek számára való hozzáférhetetlenséget tekinti művészi erénynek. Byron, Leopardi, Heine a gazdag osztályok művészei” és „nem fejeznek ki egyebet, mint a hiúság, nemi vágy és

* „Minden nagy városban óriási épületeket emeltek múzeumok, akadémiák, konzervatóriumok, színpadok és hangversenyek számára. Száz meg százezer munkás, ács, kőműves, festő, asztalos, kárpitos, szabó, fodrász, ékszerész és nyomdász egész életét azzal tölti, hogy a közönség művészi igényeit elégítse ki... Száz meg százezer ember az életét gyerekkorától fogva a célnak szenteli, hogy lábszárait gyors mozgathoz szoktassa, a zongora billentyűit vagy a hegedű húrjait gyorsan érintse vagy a tárgyak külsejét és színét utánozza, vagy a kifejezések természetes rendjét felforgassa és minden szóhoz olyat keressen, mely hozzá hasonlóan hangzik. És mindezek a gyakran tisztességes és nagytehetségű, mindenféle hasznos foglalkozásra alkalmas emberek ezzel a szakszerű és butító foglalkozással emésztik fel magukat... s korlátolt eszű, hiú és az élet minden komoly megnyilvánulása iránt érzéketlen emberekké válnak... Művészi civilizációnk az emberi élet lealacsonyítása... Kinek van mindebből haszna?”

életuntság három érzelmét". Baudelaire, aki „hibás metaforákat és értelmetlen szavakat halmoz egymásra, érzelmeket fejez ki, melyek nem szépek és általában hétköznapiak és alacsonyok... Manet, Monet, Renoir, Liszt, Berlioz, Brahms, Strauss, Wagner, Beethoven, Goethe, csupa hazug előítélet...”

Miként jut Tolsztoj „a jó” és „a rossz” művészet kategóriáihoz, az érték-ítéleteihez és követelményeihez a művészettel szemben? Honnan szedi a mértéket, mellyel „Sofoklest, Euripidest és Aristofanest kezdetlegesnek és gyakran értelmetlennel”, Michel Angelo Utolsó ítéletét pedig „képtelennel” találja? Fantómtól szedi a mértéket, a fantómtól, melyet az antik idők óta a modern romantikáig a művészet és ékesszólás legkülönbözőbb eszközeivel propagáltak, fantómtól, mely nem kevésbé képzelet szülte, mint a fehérruhás angyalok és a négy szárnyú és négyarcú cherubok, a mértéket a fantómtól szedte, mellyel kezdve az antik Róma civilizációjától megcsömörlött Horatius-tól a pápai udvarnak kiszolgáltatott Michel Angeloig — „*In lode della vita rustica*” — és a maga lelki és testi nyavalyái közt vergődő Rousseautól a Goethe boldogtalan ifjú titánjáig, Wertherig, annyian áltatták magukat, a fantómtól, melyet közben egy rossz, de kapós belletrisztika századokon keresztül népszerűsített és népszerűsít; a fantómtól, melynek neve „a természet egyszerű gyermeke”, „az egyszerű, de romlatlan paraszt”, „a falu nemes és egészséges ösztöneiben csalhatatlan népe”, „a falu romlatlan erkölce és ízlése, természetes, mély vallásossága, veleszületett szellemi világsága, lelki nemessége, benső gazdagsága, egyszerűsége, szépsége, őszintesége” és általában a természet, mint minden erény forrása...

Ennek a nagy humbugnak a megteremtésében valóban bűnös a művész. Mikor azonban Tolsztoj az embert elvakító és eltorzító mítoszok ellen való küzdelmében az embert a művészet hamis varázsától akarja felszabadítani, akkor, és ép akkor, ő maga groteszkül mélyen benne lából a mítoszok méregpárás szellemi mocsarában és minden tőle telhetőt megtesz, hogy odavonjon másokat is, mindenkit, akik a tudatot megtévesztő fantomok hatalma alól keresik a szabad kilátást a valóságra.

„A nagy műalkotások csak azért nagyok, mert mindenkinek hozzáférhetőek és mindenki megérti őket... Egy jó és magasrendű műalkotás érthetetlen lehet ugyan, de nem az egyszerű és még romlatlan parasztnak, mert az a legmagasabbrendű dolgokat is megérti... A művészet, melyet tömeg nem ért meg, az egyszerűen rossz művészet vagy egyáltalán nem is művészet.”

A rossz és a jó művészetnek ez a tolsztoji felfogása, a kultúrátlanságnak ez a tolsztoji apotheozisa nem maradt elszigetelt egyéni eltévelygés. Voltaképp anticipációja volt a proletkultnak, mely ahelyett hogy az emberiség máig legnagyobb szociális forradalmának — a proletárforradalomnak, tehát a felszabaduló emberiségnek a szellemét fejezte volna ki, a szellemet, mely minden nemzeti és társadalmi, tehát minden osztálybéklyó szétfőréséért lázad, annak a „vallási reflexnek” volt a megnyilatkozása, mely kitáruló mérhetetlen távlatok elé állítva, a gondolatot nyomban isteneknek rendei alá, a deifikált „romlatlan” parasztnak és munkásnak, a deifikált proletárnak és prole-

társztönnek mint a jó és rossz művészet valósággal transcendentálisan legfelsőbb és változatlan s egyben forradalmi mértékének.*

Lenin, aki eléggé titáni ember volt, hogy ennek az egész földi planéta történelmének kitörülhetetlenül új kezdetet, irányt és meggyorsított tempót adjon, maga Lenin hiába szegült ellene a proletkultnak, a proletkult nála is erősebbnek bizonyult. És „a forradalmi művészet”, mely végül is és a forradalmi államhatalom jóvoltából győzött — proletkult, charkovi vonal vagy szocialista realizmus változó elnevezései alatt, de győzött, lényegében és általában nem egyéb, mint győzelem a művészetben, vagyis azon a művészen, aki ép mert forradalmár, nem veti alá magát semmi más objektív értéknek, mint annak, melyet a saját élménye és a saját maga életről alkotott víziója szab meg neki.

Lehetséges-e azonban a véres mítoszok és a mítoszoknak ebben a véres világában más, effektive forradalmi hatású művészet, mint az, mely a mítoszszal való harcot egy másik mítoszra, az ellenmítoszra apellálva vívja?

Lehetséges-e művészet, mely áttörést jelentsen minden mítosz világán, kitörést a mítoszok atavisztikus világából?

Lehetséges-e művészet, mely a mítosszal — minden mítosszal — a valósággal, a politikaival, de a kulturális mítoszok tömegével is úgy állítja szembe a meztelen emberit, hogy ez a meztelen emberi igazság, ép az emberinek ez a végső, sőt kétségbeesetten elszánt őszintesége aktív és konstruktív forradalmi cselekedet legyen?

A kérdés, mely ebben a tárgyilagos formájában elméleti jellegű, szubjektíve a művész számára a legdöntőbb kérdést jelenti, élete központi erkölcsi kérdését, mellyel ép azért, mert csak egyénileg és gyakorlatilag oldható meg, nap-nap után viaskodnia kell, nap-nap után gyakorlatilag kell fölébe kerelkednie.

Hogy az ember az ő egész egy életén át mást se tegyen, mint szavakkal vagy hangokkal vagy színekkel vagy kőtömbökkel viaskodjék azért, hogy őket, az idegen és közönbös anyagot, a saját legszemélyesebb emóciói ihletett és átlelkedült hírnökeivé tegye, ez a művész egész életét abszorbeáló monománikus tevékenység az emberek égető létszükségeihez, gyakorlati céljaihoz és küzdelmeihez mérve céltalan, szükségtelen, felesleges és egészében gyermeces időtöltésnek tűnik. A művész olyan munkás, aki szakadatlan koncentrált fáradhatatlansággal csupa haszontalan dolgot termel. Hogy élete feladatául ép „ez a haszontalanság” jutott ki neki, ez magában a művészetben nem ütközne benső ellentmondásba, nem igényelne sajátos erkölcsi erőfeszítést, hogyha időillikus korszakban élne, melyben nem ign akadna kínos kontrasztokra és melyben többé-kevésbé mindenki zavartalanul élhetne a maga kedvteléseinek.

* Lukács György még 1935-ben is „Tolsztoj és a realizmus fejlődése” c. tanulmányában így ír: „Hogy a népiesség a legfontosabb kritériuma a nagy művészetnek, hogy a népietlen művészetnek művészként el kell pusztulnia — ez a tolsztoji esztétika plebejus humanizmusának örök életű öröksége.” (Ritkítás tőlem).

De ép itt a bökkenő. Ha XIV. Lajos udvara vagy egy-egy német fejedelemség nemesei sőt polgárai is, vagy a XIX századbeli nagy polgári prosperitás haszonélvezői úgy találták, hogy nagyjában és egészében szerencsés idillikus korszakban élnek, s ha voltak is zenészeik, képzőművészeik és költők, akik magukévá tették a meglévő állapotnak ezt az idillikus szemléletét — mennél jelentékenyebb azonban a művész alkotóereje és ennek megfelelően mennél fejlettebb a szenzibilitása, annál inkább fog még a történelem viszonylagosan harmónikus szakaszaiban is csalhatatlan biztonsággal rádöbenni — és rádöbenteni — a valóság diszsonáns motívumaira, ép azokra az elemekre, melyek destruálják az idillikus látszatokat.

A művész, aki per definitionem a látszat buzgó keresője, teremtője és istenítője — paradox módon ép a művész mennél nagyobb, mennél inkább képes a művészi látszat megteremtésére, annál kevesbé vesztegethető meg hamis látszattal, annál meglepőbb és megrendítőbb a valóság tükröző látomása.

S mint a kimondott szóban a némaság feletti győzelem, a márványból formált meztelen ifjú test vagy akár a vászonra varázsolt gyümölcsöstál szépségük nyugodt sugárzásában a rútat, a pusztítást, a fájdalmat legyőző művészi alkotóerő ünneplő ünnepe. A művész mindig valami ellen, valami ellenére, mindig dacolva művész, a műalkotás pedig mindig külső és benső elentmondások összeütközéséből, mindig harc árán születik, mindig győzelmesen megharcolt harc eredménye; s nemcsak az anyaggal, hanem a művész önmagával való viaskodásának is eredménye, a maga saját munkájához való kétségekkel terhes viszonyának ellenére létrejött megvalósulás.

Viszonylagosan idillikus korszakokban is tehát a kor konstruktív, optimisztikus elégedettségével és önelégültségével a művész a valóságról alkotott saját egyéni vízióját állítja szembe. Hogy ezt kifejezetten polemikus hangszínyal teszi-e, mint Euripidesztől vagy Arisztofanesztől Brueghelig és Rabelaisztól Baudelaire-ig, Daumierig és Dosztojevszkijig, vagy mint más nagyok és legnagyobbak mozartian, a maguk szuverén benső harmóniáit megszólaltatva s kozmikus nosztalgiával fejezve ki az adott hazákban való emberi hazátlanságot — századokon és évezredekken át tart a közös lényeges motívumuk: nemcsak nem akceptálják idilliként koruk valóságát, hanem — ki-ki a maga egyéni módján — a korról, mely mindig kötelezőnek tekint meghatározott mértékeket, előítéleteket, véleményeket, értékítéleteket és hagyományokat — a korról, mely valamiképp mindig „kosztümirozza” magát, a művész szembeállítja az igazabbat, a meztelenebbet és ép ezért a művész a korhoz való viszonyában destruktív. Nem lehet más, mert a művészet a szubjektivitás jogának és követelésének a kifejezője, egy szubjektivitásé, mely már intenzitásánál fogva is kezdettől fogva konfliktusban él az objektív és szabályozott általános valósággal. Még akkor is, amikor a művészet, mint vallásos művészet, látszólag csak az általános uralkodó egyházi mítosznak orgánuma, ép a művészet-től elválaszthatatlan intenzív szubjektív elem által túlmutat és átcsap a pusztán konstruktív igenlés határain. S minthogy mindmáig nem volt a történelemnek egyetlen olyan korszaka sem, mely ne lett volna a nem-emberi és mítikus

aureolában fellépő hatalmak süket uralma a spontán emberi szükségletek és vágyak felett, a művészet, mely ép a szubjektív emberinek eruptív manifesztációja, a művészet minden időkben utopisztikus és destruktív s még ha formailag nem is, ha formailag apologetikus is, léténél fogva mindig egyben polémikus is az objektív valósághoz való viszonyában.

Lehetséges-e azonban művészet, ha a korban uralkodóvá vált mítosz és a művész között még az az érintkezési pont is hiányzik, mely minden polémiának előfeltétele? Mi történik a művésszel akkor, ha magának a kornak pokolivá váló valósága, a pokolivá vált földi valóság maga annyira egyértelműen pokolivá válik, hogy maga tüntet el, maga tesz lehetetlenné minden hamis látszatot, maga végzi el azt a minden művészi fantáziát megszégyenítő lemezelenítést, mely egyébként, más korokban, a művész egyik lényeges funkciója?

Dosztojevszkij genialitása, hogy egy elkényeztetett dámácskán, a hisztérikus kis Lízán „a kis démonon” keresztül szólaltatja meg a művészet és a művész legkínzóbb erkölcsi kérdését, a kérdést, mely már azzal is, hogy az ember tudatában felhangzik, fundamentumokat remegtet meg, az egész eddigi civilizáció, a mi mítikus civilizációnk fundamentumait. Mert míg az egész civilizáció azon épül, hogy vannak emberentúli vagy emberfölötti mítikus értékek, melyekért fel kell és fel szabad áldozni az embert, a kis Liza megütközik azon, hogy lehetne valahol egy gyerek, talán csak négy éves, akit kínoznak, akit előbb megcsönkítanak, aztán a szoba falához szögezve kezét és lábát keresztrefeszítik — s mégis, minden továbbra is a régi módon, mintha semmi se történt volna, tartana tovább. A kis Lízának elég annyi, hogy a babonáknak és a kegyetlen erőszaknak ebben a vad világában előfordulhat és előfordul védtelenek, még inkább a legvédtelenebbek, tehát a gyerekek kínzása. Hogy az adott pillanatban ez hol történik, melyik országban, az ország melyik helységében vagy az ő saját városa melyik utcájának melyik házában, tőle távol vagy a szomszédban-e — fantázia kérdése, hogy a messze milyen messze van vagy fordítva, hogy a közel milyen kevéssé érint valakit közelről. Az emberi deformáltság biztos jele a fantáziának az a hiánya, mely miatt a deformált ember nem látja, amit lát vagyis képes „nem szívére venni”, nem éli át még azt se, ami az orra előtt történik. Ebben a mi világunkban a deformált ember a normális, s ahhoz, hogy képes legyen az ember nem deformált, hanem emberi értelemben normális fantáziával emberien reagálni a valóságra, lényegesen el kell ütnie a normától, félkegyelműnek kell lennie, mint amilyen Misikin herceg vagy hisztérikusnak, mint a kis Liza — illetőleg a normálist a költő nem tudja már másképp érzékeltetni, mint eltérve a hétköznapi normától.

Liza Kochlakova, aki nyilván csakugyan szereti az ananász-befőttet, képzeletben, képzelet erejével semmissé tesz legalább is időnként és bizonyos vonatkozásokban minden térbeli távolságot.

„Igen! Olykor azt hiszem, hogy én magam feszítettem keresztre a gyereket. Itt függ előttem és nyög, én pedig szembe ülök vele és ananász-befőttet jeszem. Nagyon szeretem az ananász-befőttet. Maga is?”

Nem csoda, ha „olykor azt hiszi”, hogy ő maga feszítette keresztre a gyereket, hiszen szemben ül vele és ananász-befőttet eszik mert azt nagyon szereti. Ezen a helyen azonban legfontosabb a kérdés, a rövid két szó: „Maga is?”

A kérdés valójában állítás. Maga — mindannyian a magunk ananászával elfoglalva, ha nem is békés, de tétlen szemlélők vagyunk s pusztán ez a tétlenségünk nemcsak az áldozattal való szolidaritás megtagadása, hanem passzív cinkosság, a bűnrészesség egyik s hozzá még legelterjedtebb formája.

Itt az a fantázia szólal meg, melynek egy az emberi szolidaritás és az egyéni felelősség tudatán növekedett erkölcsi szenzibilitás szabja meg az irányát. Ez az erkölcsi szenzibilitás olyan fokú, hogy minden nem-emberitől, minden mítikus fétistől függetlenül, spontánul reagál az emberi szenvedésre, az élő emberre és az emberire. Ez az erkölcsi szenzibilitás természetesen nem azért érdekes, mert az elkényeztetett dámácskát megzavarja az ananász élvezetében. Az elkényeztetett dámácska a maga kis személyében magának a művészenek s annak a forradalmi művészenek életproblémáját fejezi ki, akinek számára a szép elválaszthatatlan az emberitől, tehát esztétikája elválaszthatatlan a rút és rossz ellen való lázadás erkölcsi impulzusától, a művész problémáját fejezi ki, akinek esztétikai szenzibilitását az emberi szolidaritás és az ember sorsáért való egyéni felelősség élménye inspirálja és irányítja.

Mi marad, mi tennivalója, mi adnivalója marad még azonban a művészenek, az emberi szónak — annak a költőnek, akinek művészetét az emberi szolidaritás élménye inspirálta és inspirálja — mi adni — én tennivalót tud még magának találni, mi módon manifesztálhatja az ő emberségét és az emberséget a költő egy korban, melyben az embernek és emberinek megkínzása a Golgota, nem önkínzóan érzékeny fantázia lázálma, hanem ezer változatban valóság, a vér és föld, a faji és nemzeti nagyság mítosza új diadalmas egyházának hivalkodón hangos valósága?

Adhat-e még a művész valamiféle értelmet a saját művészi tevékenységének, az igazság fogalmának, a szépségnek és általában a szellemnek vérvívó mítoszok diadalmas feltámadása és gépesített, a technika legtökéletesebb eszközeivel rendelkező uralma korában, egy korban mely a maga hétköznapi kitárulkozó valóságával egy Bosch minden motívumát, minden ihletett rémlátását gyermekdedül gyanútlan, a valóság förtelmeihez képest ártatlan fantázia apró játékkává degradálja?

Mit ér a szépség és a szellem, mit ér maga az ember?

A citeaux-i Arnaud apátnak, minden egyház és minden presumpatív egyház vagyis szekta képviselőjének, úgy a középkori, mint a XX. század mítosza szempontjából a kérdés értelmetlen, tárgyitalan, nem helyénvaló, sőt már azal, hogy ezt valaki kérdésként veti föl, felségsértést követ el a mítosszal szemben. A szépség és a szellem és az ember értéke — a mítosz szempontjából — pusztá fikció, egyedül a mítosz az, ami a szépséget, a szellemet és az embert értékessé, értéktelenné vagy épen káros és kiírtandó tényezővé teszi. Nem maga az élet, hanem az élet a mítoszáért, azaz a halál a mítosz dicső-

ségéért, csak a mítosz a végső érték. Nem az agy, hanem az agyrém az egyedüli értékmérő.

Mióta emberi szellem lázad a nem-emberinek és embertelennek zsarnoksága ellen, a gondolat első szabad felvillanásától egész Marxig vagy Leninig, minden forradalmi szellemi aktust a sejtelem, illetve megismerés bűjtogat és hevít, melyet a mítoszellenes protagoraszi axioma úgy formulázott meg, hogy „az ember a mértéke minden dolgoknak, a létezőknek, hogy vannak s a nemlétezőknek, hogy nincsenek”. Az, hogy az ember a mértéke minden dolgoknak, a tudat, hogy így van és a követelés, hogy így legyen, többé nem tűnt és nem némult el és az emberi szellem heroikus történetében a művésznek jutott ki a szerep, hogy ha Dante módján a pokolban jár is, kitartson a legkülönbözőbb változatokban ép amellett az emberi mellett, mely a létező és nemlétező dolgok mértéke. Ezt teszi a művész — szubjektivitása erejénél fogva — még akkor is, ha személyszerint mint a görög tragikusoknak vagy Dantenak, koruk mítosza szabja meg objektív láthatárukat.

A mai forradalmi művész a művészet eme nagy évezredes tradicionális emberhez való hűségének tudatos örököse és vállalója a mítosz ellen való ősi küzdelemben.

A mi falunkban, ahogy visszaemlékszem, sohse vizsgálták meg alaposabban, hogy tulajdonképpen mi az a szerencse. Persze, vágyódtak utána, de csak titokban vágyakoztak rája, nyíltan és hangosan sohse beszéltek róla. Azt a szót, hogy „szerencse”, rendszerint csak olyankor használták, ha balszerencse érte őket. Ha valakinek leégett a pajtája, csaknem mindig így beszéltek: „Hát ennek aztán szerencséje volt. A háza is leéghetett volna, olyan nagy szél kerekedett.” Ha valaki olyan szerencsétlenül esett el, hogy a lábát törte, bölcsen így vigasztalták: „Szerencséd volt. Eshettél volna a fejedre is, szétverhetted volna a koponyádat; megüthetted volna a halántékokat, hogy mindjárt véged legyen.”

Az ilyenfajta szerencse gyakori vendég volt a mi falunkban és kétkézzel szórta ajándékait. En úgy hétéves lehettem, amikor először találkoztam vele. Volt a mi padlásunkon hat rokka még azokból a szomorú időkből amikor apai nagyanyám élt és fonogatott rajtuk. Mi gyerekek vasárnaponként az egész szomszédságból összeverődve itt a padlásra találkoztunk s egyik Garibaldi lett, a másik Laudon vagy Radek s egyéb hadvezér, akiket nagyapáink meséiből és „A mi császáruk” című szép könyvből, melyet Jozsef Apih császári és királyi tanító írt, ismertünk. Nagy csatákat vívtunk azon a padlásra. A földek szélén volt elég paszulykaró, szablyákkal hát el voltunk látva, hadonásztunk is velük s forgattuk a rokkákat, amelyek az ágyú szerepét töltötték be játékainkban. Egy ilyen csatározás közben, mikor az ellenséges hangulat éppen tetőfokára hágott, két ágyú túlságosan közel került egymáshoz, összeütözköztek s az öreg, szúrágta kerekek eltörték. Az egyik kerékből egy szilánk nagy erővel vágódott a homlokomhoz, úgyhogy a jobb szememet csakhamar eltakarta egy vastag, kék folt. Felüvöltöttem és leszaladtam a lépcsőn. Anyám mindjárt hozzám sietett, s amikor megpillantotta arcomon a sebből lecsurgó vért, rémülten el-sikíttotta magát. Felkapott és elvitt a vályúhoz, hol gondosan megmosta arcomat. Akkor aztán nagy félelemmel kezdte lassan vizsgálni szemem körül azt a dagadt foltot. Mikor látta, hogy a szemem ép maradt, imára kulcsolta kezét s miközben az égre nézett, vidáman így kiáltott fel:

— Hála istenek és neked Szent Lucia! Micsoda szerencse! Egy pillanat alatt elveszthette volna a szemevilágát.

Összeszaladtak a szomszédok, kézzel-lábbal hadonásztak és úgy bizonygatták milyen nagy szerencsém volt. Egész délután a hombár mögött feküd-

tem egy puszpángbokor alatt, dagadt szememre a kertészkes hideg pengéjét szorítva és azon tűnődve, milyen szerencse érhet még. Este megverték, hogy többé ne tegyem felesleges próbára az isteni gondviselést. Másnap anyám kenyeret süített s hogy minél forróbb legyen a kemence, eltűzelte mind a hat öreg rokkát, a mi ágyúinkat.

Szóval, másfajta szerencse ritkán látogatott meg bennünket. Nekem úgy tűnik, hogy a mi népünk meg sem ismerkedett a szerencséivel, az is nagy kérdés, hogy tudtak-e a létezéséről egyáltalán. A szív dolgaiban már nem voltak ilyen bizonytalanok. Pálinkától jól berugtak, káromkodtak, és sírva fakadtak vagy kitöltötték bosszújukat ellenségeiken. S ha valaki túlságosan nagy bánattal ógyelgett volna az utakon és a mezőkön, hogy nagyokat sóhajtozva szíve fájalmát és más bajait enyhítse, azon csak nevettek, s legyintve egyet így vígasztalták:

— Nyugodj meg és ne vedd el mindent a szívedre. Előbb-utóbb majd csak rádmosolyog a szerencse, ahogy Sztrezsek mondja.

Sztrezsek alacsony, vékony emberke volt, akit senki se vett egészen komolyan. Voltak akik azt állították, hogy egy kereke hiányzik s tréfásan többször tanácsolták neki, hogy forduljon valami óráshoz és hozassa rendbe a kerekeit. De Sztrezsek csak nevetett az effajta megjegyzéseken s egyre azt hajtogatta, hogy előbb-utóbb ő is megtalálja majd a szerencséjét.

— A mindenható jól tudja, mi mire jó, — ismételtette istenhívó anyja szavait.

Sztrezsek viskója a falu kellős közepén állt és egyike volt a legtisztább házaknak az egész ekléziában. Kívül-belül szépen meszelve, ragyogóan tiszta ablakokkal, sűrű padlójával, tele virággal derűs hatást keltett ez a kis ház. Mindenben meglátszott Sztrezsek anyjának kezenyoma, aki azon csodálatos asszonyok közé tartozott, akik a semmiből is kényelmes életet képesek teremteni; szegénységből is jólétet, ahogy mondani szokták. Ennek az öregasszonynak nem volt se kertje, se rétje, se mezeje, s mégis minden esztendőben felhizlata a maga malackáját, amit aztán megnézhetett bármely paraszti ember; felnevelt egy tucatnyi tyúkot, hat nyulat és két kacsát, melyek az egész faluban egyedül képviselték fajtájukat. És ahogy gondját viselte a háznak, úgy gondoskodott a fiáról is, hogy mindig jóllakott legyen, rendszeren öltöztött és tiszta. Elszerezte segédmunkásnak az útkaparónál, mert a paraszti birtokon kigúnyolták volna társai; magával vitte a vásárokra, elment vele zárandokútra a Szent Hegyre s a vasárnapi misékre is úgy cipelte el, mint valami gyereket. Így aztán Sztrezsek Matej gyerek maradt egészen anyja haláláig.

Pedig akkor már negyven esztendő volt. Tehetetlenül magára maradt. Bánatosan ódöngött a faluban s egyre sóhajtozott. A parasztok eleinte sajnálták s olykor még enni is adtak neki. Hanem aztán megunták és megpróbálták begyöpösödtt fejében elültetni a nagy gondolatot valami asszonyról, aki anyja helyett is anyja volna. De Sztrezsek ezen is csak nevetgélni tu-

dott. Végül házasodása felől érdeklődött nála a két benesi vidékről való házaló kereskedő is, a sovány és a kövér Matelics. Mert ennek a két embernek, akik már néhány éven át Sztrezsekék házában éjszakáztak valahányszor az idriai völgyben jártak, Máttej nagy tisztelője volt. Hosszú szivarokat szívtak és „hasuk után mentek”, ahogyan házaló mesterségükről beszéltek, s ezzel kiváltották Máttej csodálatát. Így aztán a két Matelics tanácsát is kellő tisztelettel fogadta. Mikor megígérték, hogy majd keresnek egy neki való asszonyt, boldogan nevetett és bólogatott, mert arra gondolt, hogy most végre ő is megcsinálja a maga szerencséjét.

Igy hát Sztrezsek még azon a farsangon feleségül vett egy nála tíz évvel fiatalabb, zömök fehérnépet, akit a házalók hoztak a maguk vidékéről. Nagyon büszke volt erre a házasságra. Olyan peckesen járt a faluban, mint kakas a szemétdombon, s nem győzött eleget mesélni az embereknek az ő Katarinája jóságáról és bájairól.

— Mondtam én nektek mindig, — hajtogatta, — hogy előbb-utóbb én is megtalálom a szerencsémét.

Őszre aztán Katarina egy kislányt szült neki. A nép meg elkezdett sugdolózni, hogy a gyerek túlságosan korán jött a világra, s tulajdonképpen nem is Sztrezseké, hanem a házaló közül valamelyiké, mert azoknak az elmúlt évben csodálatos módon csak az idriai völgyben volt kedvük portékájukat árúsítani. S ezt a gyanút a házalók maguk is megerősítették azzal, hogy a sovány Matelics keresztapja lett a kislánynak, s Katarinának egy szép darab tarka kelmét ajándékozott, a kövér Matelics viszont, aki két héttel később érkezett, egy nadrágravaló bársonyt adott Sztrezseknek, mivel akkor a gyerek már túl volt a keresztelőn, s néki nem maradt semmi a tisztességből. A házalóknak ez a bőkezősége két táborra osztotta a falu gyanakvó asszonyait. Az egyik oldalon azt állították, hogy a gyerek a sovány Matelicsé, a másikon meg egyre erősítették, hogy a kövér Matelics az apja. A nagyszájú Uránykárné meg pláne egyszerűsítette a dolgot s egyesítette a két véleményt.

— Kétszer se merném mondani, hogy nem mind a kettőjüké, — jelentette ki s vastag orrával hangosan beletrombitált tarka kötényébe, — ez a két bitang házaló csak azért varrta nyakába Sztrezseknek ezt a szerencséjét, hogy a mi völgyünkben is pótolja nekik valaki a feleséget.

Sztrezseket ezek a mesék meglehetősen nyugtalanították s egyik vasárnap délelőtt a templomból hazatérve s a mendemondától felizgatva, felelősségre vonta az asszonyt, ahogy azt mondani szokták. Csekhogy Katarina olyan kedvesen és elbájolóan nézett rá, hogy néki könybelábadt a szeme. Aztán órák-hosszat ácsorgott a bölcsőnél és bámulta a kis Tinkát, aki apró, rózsaszínű kezcsekéit harapdálta s fekete, kicsit kancsalító szemével visszanezett rá. Sztrezsek végül elmosolyodott és elment a faluba. Most már legényes hetykeséggel járt, tekintete derűs volt.

— Istenem, Istenem, — mondogatta magának és a fejét is ingatta hozzá, — csak három hónapos és már nevet. Ez a gyerek nagyon szerencsés lesz az életben.

Állt az országút vasárnap délutáni csendjében s megelégedeten mosolygott ezen a meggyőződésen.

Tinka meg nőtt, erősödött, dajkáltatta magát, keveset sírt és sokat nevetett csengő, hangos nevetéssel. Hamarosan kinőtt a bölcsőből, már a földön csúszkált, s amint járni tudott, kiment az utcára, később a faluban csavargott tarka szoknyácskájában, melyen négy hatalmas piros rózsa volt, kettő elől, s kettő hátul. Csokoládét majszolt és cukorkákat szopogatott, amit a benesvidéki házalók marékiszámra hoztak neki, s mikor hatéves lett, iskolába kezdett járni. Alacsony növésű, vékony kislány volt, fekete haját két fonatban viselte s még feketébb, kicsit kancsal szemével belenevetett a világba. Az első padban ült s állandóan forgolódbott, mint valami szélkelep. Feladatait rosszul írta meg, számolni nem tudott, de minden éneket fejből megtanult. Valahányszor a tanító felhívta, mindíg gyorsan felállt, bátran nézett a tanítóra, mintha figyelmesen várná annak kérdését, miközben arcán már megjelent a két gödröcske, s jelezte, hogy nevetni készül. Mikor a tanító feltette a kérdést és utána még mintegy bátorításul azt mondta „No”, akkor Tinka már alig bírta fegyelmezni vérpiros ajkát, hogy ne húzódjék vidám nevetésre. Csakhogy ez a nevetés a jámbor tanítónak, aki ugyan kevéssel is megelégedett, mégsem volt elég. Megcsipkedte a mosolygós Tinkát és így szólt neki:

— Mit nevetgélsz, mintha isten tudja micsoda szerencse ért volna?

— Ha-ha-ha... — röhögött felszabadultan az osztály, — hiszen azért Sztrezsek lánya.

Sztrezsek „szerencséjéről” a tanító is hallott s ezért aztán ő is jóindulatúan elmosolyodott, s mosolygott tovább Tinka is, aztán leült.

Én az iskolában pityergős gyerek voltam. Éppen ellentéte Tinkának. Az első három évben csaknem naponta sírnom kellett valamiért. Amint a nevetet kiejtette száján a tanító, az én szememet már ellepték a könnyek. A tanító már idősebb ember volt, melleleg a népies gyógy mód is foglalkoztatta s felvilágosította apámat, hogy az én sírásom beteges eredetű. Kíméletből nem is hívott fel gyakran.

Mikor a harmadik iskolaév végén eljött a tolnini esperes, hogy meglássa mennyire sajátítottuk el a hittan tudományát, engem is felszólított, hogy mondjam el a hiszekegyet. Felálltam és magam sem tudom hogyan találkozott tekintetem az első padban ülő Tinkáéval. Az arcomba vigyorgott, virágos köntényével elkezdte csúfondárosan törölgetni a szemét, aztán még nyávogott is egyet hangosan. A plébános ujjával megfenyegette s valamit súgott a csodálkozó esperes fülébe. Az meg elnevette magát és a fejét csóválta. Sűrű könnyek között mondtam el a hiszekegyet.

Szünetben már a lépcsőkön odaszaladtam Tinkához. Indokolt felháborodással kaptam hajfonatába, könnyörtelenül megcsupáltam és elvertem. Az öreg tanító korhólasra nyitotta száját, de mégsem szólt semmit. Akkor verekedtem életemben először, s akkor sírtam utoljára az iskolában.

Másnap vasárnap volt. Az oltár lépcsőjén térdeltem, de tekintetem folyton elkalandozott az áldozók asztalához, ahol a kislányok térdepeltek. Ott volt

köztük Tinka is szép fehér ruhában, széleskarimájú szalmakalappal a fején s a kalapon a szallag mellett három szem üvegcseresznyével. A templom színes ablaküvegén megtört a nap sugara s ott ragyogott benne Tinka fekete haja s az a három szem üvegcseresznye. Tekintetünk többször is találkozott. Arcán mind mélyebbek lettek azok a gödröcskék, én meg elpirultam. Amikor a mise végén az oltártól kimentem a sekrestyébe, a plébános fejemhez vágta az evangéliumot, míg a templom előtt nagynéném várt rám, meghúzta a hajamat és megkérdezte:

— Hát te hová báméskodtál a mise egész ideje alatt?

Erre a kérdésre életemben először pirultam el olyasmíért, amit magam sem értettem. A verés nem fáj nekem, azon se búsultam, hogy megszidtak. Csakhogy a templom tornáca előtt Tinka állt, engem nézett és nevetet rajtam. Nevetése úgy megszágyenített, hogy legszívesebben a föld alá sülyedtem volna. Nagynéném mellett ott állt Pávla, boltosné, egy vidám, talpraesett asszony. Szerette a gyerekeket, cukorkákat adott nekik és tréfálkozott velük.

— Biztosan szerelmes, — mondta rám és jót nevetett. — Én azt hiszem, belehabarodott Sztrezsek lányába. Az lesz majd az ő szeretője.

Megint elpirultam és csaknem felüvöltöttem a haragtól. De mindez nem segített rajtam, attól a naptól kezdve Tinkával foglalkozó gondolataim mindenható elkísérték. És a boltosné nem hallgatott. Az egészet elmesélte nagybácsimnak, aki ugyanolyan tréfáskedvű ember volt, mint ő. Így aztán néhány nap mulva mindenki azzal ugratott, hogy szeretőm van, még anyám is, ha jókedve volt.

A másik esztendőben délelőtt jártam iskolába. Abban az időben nálunk az iskolagyerekek szigorúan elkülönültek, azokra akik délelőtt jártak iskolába, s akik istenek voltak s azokra, akik délután jártak és nem jelentettek semmit. Mi, akik délelőtt jártunk ezekben a háborúutáni években még külön „apók” és „anyók” csoportjaira oszlottunk. S ez a megoszlás szenvedélyes békétlenséget hordott magában: sohse fordult elő, hogy kisfiú és kislány, akik délelőtt jártak iskolába, nyugodtan elbeszélgettek volna egymással. Megoszlottunk a padokban is, a kertben, a sétatéren s még a futkározásban sem elegyedtünk egymással. Olykor hajba is kaptunk s olyankor valahogy mindig úgy történt, hogy én Tinka fonatait cibáltam. A haját húztam, a kezét, rángattam a derekánál fogva és még ma is azt hiszem, hogy ebben a küzdelemben Tinka is szívesen vett részt...

Igy mult el négy esztendő csendes szerelemben, amely durva szavakban és vad ellenségeskedésben jutott kifejezésre. De én már kijártam az otthoni iskolát. Tizennégyéves voltam s apámnak eszébe jutott, hogy „jó fejem” van és elküldött Goricába.

Közéiskolába íratkoztam. És ott sok haszontalan dolog mellett még a mitológiát is megpróbálták a fejembe verni. Be kell azonban ismernem, hogy

ez a tudomány mégis érdekelt engem. Abban a korban kezdtem emberré érni és „A Szentírás legendáiban” leginkább azok a részek érdekeltek, melyekben a tiltott gyümölcstről van szó, a részeg Noéről s leányáról, a tiszta Zsuzsannáról, akit fürdés közben két utálatos öreg kilesett. Már ebből is látszik, — hogy ne beszéljek az intézeti hálóterem füledt éjszakáiról, — hogy szerettem olvasgatni a viharos életről, szerettem elnézegetni a meztelen és félmeztelen istennőket ábrázoló képeket és szobrokat. Így ismerkedtem meg a mitológiai szerencsével is.

— A „Szerencse”, — magyarázta tanárunk, — egyes tudósok szerint Zeus leánya és a Sors nővére volt, mások viszont azt állítják, hogy Óceán leánya és a Párkák nővére volt. Bekötött szemű kislánynak ábrázolták, aki egy állandóan forgó keréken állt és szeszélyesen osztogatott jót és rosszat.

Ez a magyarázat azonban a fiatal tanárnak, — aki igen tanult, de fontoskodó ember volt, mint az összes tanárok, akik pontosan négy esztendő alatt elvégezték bölcséleti tanulmányaikat s így fenéig megismerték a földi és szellemi életet, — elégtelennek és túlságosan rövid magyarázatnak tűnt, úgyhogy kötelezőnek érezte magára nézve, sőt illetékesnek is önmagát arra, hogy röviden bekalandozza a filozófia más területeit is. Azt bizonygatta, hogy különbséget kell tenni a szerencsés véletlen és maga a szerencse, mint olyan között; hogy a szerencse általában lehetetlen dolog, mivel egy ember szerencséje a másiknak balszerencsét jelent; hogy a szerencse rosszat is hoz magával és ezért olykor balszerencsévé változik, hogy a szerencse, mint olyan, inkább a belső harmóniát jelenti, a kívánságok megvalósulását, s mivel a kívánság vágy, ha minden kívánságunk teljesülne, vágyakozás nélkül maradnának, jöllehet a vágyakozás maga a szerencse s nélküle az ember szerencsétlennek érezné magát. Itt aztán elveszett a professzor a szellemi élet sötét útvesztőiben, melyeket pedig keresztül-kasul ismert. Hadonászni kezdett, a katedra körül ugrált és da-dogott, s miután mi továbbra is figyelmesen néztünk rá, egyszerre felemelte a hangját és arról szónokolt, hogy a barbár szlovénekre nézve szerencse, hogy egy kultúrállam annyi áldozat árán felszabadította őket a barbár osztrák-magyar járom alól. Nekem meg viszketett a nyelvem s csak nagy kínnal tudtam visszatartani magamat, hogy meg ne kérdezzem: vajjon ebben az esetben szerencsés véletlenülről van szó vagy pedig szerencséről, mint olyanról?

Akkor ismét eszembe jutott Sztrezsek meg az ő szerencséje és Tinka. Egész nap elgondolkozva ódöngtem az intézet néptelen udvarán, éjszaka pedig hanyattfekve ágyamon, szomszédom horkolását hallgattam, miközben bátran és erősen elhatároztam magamban, hogy a szünetben Tinkával fogok járni.

Tinka addigra megnőtt, kifejlődött, igazi nagylány lett, magas termetű és erős csipejű.

— Ó, hiszen mondtam én, — erősítette élénk fejcsóválgatás közepette Sztrezsek, mikor észrevette, hogy a legények kifényesedett szemmel forgolódnak a lánya után, — hogy ez a gyerek megcsinálja a szerencsését.

S a szerencse valóban megérkezett.

Tavasszal a csendőrök elküldték öreg cselédjüket, Jerát, s helyébe Tinka költözött a csendőrlaktanyába. Az asszonyok, persze, mindjárt pletykálni kezdtek, Sztrezsek azonban csak bólogatott és változatlanul hajtogatta:

— No, ugy-e megmondam? Micsoda szerencse! Harminc lírát kap egy hónapra s nem kell napszámban feltöretni a kezét. Mert Tinka nem is való ilyen durva munkára.

A szünet alatt nem sokat jártam a faluban. Leginkább otthon üldögéltem, a házunkban, amely magányosan állt, húsz percnnyire a falutól. Nem nagyon érdekelték az emberek. El is mondták, hogy gógós vagyok, mert térdnadrágban jártam s hajadonfővel. Kicsit a mezőn dolgoztam, aztán anyám mellett üldögéltem, aki sokat betegeskedett, vasárnaponként pedig a fűzésekben csatangoltam, a tó partján, napoztam es horgásztam.

Igy találkoztam egyszer Tinkával is. Délután volt, a nap hevesen sütött, én az izzó homokzátóny szélén csücsültem és egy ebihallal játszadoztam, amely egy kis tócsában vergődött, mikor valaki kezével lefogta a szememet. Megrázkódtam, fel akartam állni, de ez a két kéz nagyon erősen kulcsolódott homlokomra s a zümmögéssel teli nyári csendben először csengő kacagás hallatszott, aztán egy elváltoztatott hang szólalt meg:

— Ki vagyok én?

Ez végleg felbőszített, most már igazán megpróbáltam kiszabadítani fejemet. De minden erőmből küzdenem kellett, mert a két kéz keményen leszorított s, közben a lányka meleg testét éreztem hozzám tapadni. A küzdelem elég sokáig tartott. Mind a ketten lihegtünk s birkózva ugráltunk a zátony kavicsokkal teleszórt forró homokján. Mikor később érthető haraggal kiszabadítottam magamat támadóm kezei közül, Tinka állt előttem. Egy kis rózsaszín szoknya volt rajta, fehér selyemblúz, melynek mély kivágásában egy nagy székfű virított. Tinka kapkodva szívta be a levegőt, orrcimpái reszketve kitágultak, arca kipirult. Egyenesen a szemembe nézett s kicsit fojtott, bársonyos hangján megkérdezte:

— Nem haragudtál meg rám? Gondoltam, megkérdezlek, hogy van édesanyád. S mivel ilyen szépen csücsültél itt, nem bírtam ki, hogy meg ne ijesszelek.

Arcán megjelentek azok a kis gödröcskék, melyek közeli nevetését jelezték.

— Anyám nem jól van, — feleltem hetykén, — te pedig nem ijesztetél meg.

S Tinka arcáról ekkor eltűnt a mosoly.

— Azt mondd, nem jól van édesanyád, — jegyezte meg elkomolyodva. — Már négy éve betegeskedik, szegény. S mi ketten is régen találkoztunk már.

— Hát ha egyszer nem voltam idehaza. Te hogy vagy, Tinka?

Ránéztem. S mintha csak megérintettem volna tekintetemmel, felállt s blúzának mély kivágására pillantott.

— Olyan szűk már ez a blúz, — mondta, — s te is megnőttél... Minden ruhám szűk, majd szétreped minden rajtam... Ha Matelics megjön, kérek

tőle egy új szoknyát. Meg blúzt is hozzá... — nevette el magát Tinka. — Éjszaka nem bírok aludni csak nézem hanyatfekve a mennyezetet s a szép hold-sütésben kimegyek a házból. A harmatos fűben járkálok.

Elhallgatott, egy kicsit várt, hátha én is mondanék valamit. Mivel azonban én továbbra is hallgattam, megkérdezte tőlem:

— S mondj csak, Goricában ugyanúgy rohángáltak még az iskolában mint mi itten annakidején? Mert én még most is hancúroznék, ha iskolába járnék.

Kihúzta feszes blúza kivágásából a szekfűt s forgatni kezdte izzadt kezében, miközben a napfény forrón tűzött le ránk, úgyhogy Tinka kezén a ve-rejtek apró gyöngyei csillogtak, mintahogyan a homok is szikrázva csillogott a délutáni napsütésben.

— Hiszen én most középiskolába járok, — mondtam én.

Aztán hallgattunk mind a ketten.

— Gondoltam magam is. S ezt Goricában vettek? — érdeklődött Tinka tovább és szekfűjével a fürdőnadrágomra mutatott.

— Nem. Anyám varrta.

— Bír még varrni? Csakugyan, most látom, hogy ez a fürdőnadrág valami régi ernyő anyagából készült. Most már mink se fürdünk mesztelenül.

Megint elhallgattunk.

— Hát akkor én elmegyek, — mondta Tinka, azzal egy lépést hátrált s elkezdte tépegetni a szekfű szirmait.

— Nekem is muszáj hazamenni anyámhoz, egyedül maradt odahaza, -- mondtam és megfordultam.

Mikor néhány lépés után visszanéztem, Tinka vigyázva ugrott egyik kőről a másikra, kicsit hintázott is rajtuk és kitárt kezével tartotta egyensúlyban magát. Közben a szekfű piros szirmai a rázkódásban hullani kezdtek, s úgy hullottak a zátony forró fehér köveire, mintahogyan a megsebzett, rémült vad hullatja vére cseppjeit menekülés közben maga után. Körülöttem hangosan zúgott a tikkadt nyári csend, szívem viharosan dobogott s valami a torkomat fojtogatta.

Ez volt az én utolsó találkozásom Tinkával.

Pár nappal Goricába való visszatérésem előtt az a hír járta a faluban, hogy Tinkának gyereke lesz. Igen furcsa dolgokat meséltek az emberek s akik Tinka áldott állapotát a csendörök rovására írták, nem is tartoztak a rosszindulatúak és ostobák közé. Az egész dologról a plébános is megemlékezett prédikációjában kétszer is idézve az evangéliumból fennséges basszusán azokat a részeket, melyek az ilyen kiskorúak megbotránkoztatásáról, a nyakba-kötött malomkőről és elsüllyedéséről a tenger fenekére. Ez a prédikáció csak olaj volt a tűzre a falusi pletykálkodóknál, akik erre mindjárt felsorolták mindazokat az új ruhákat, kötényeket és blúzokat, melyeket ezen a nyáron Tinkán láttak s nem csekély meglepetéssel azt is megállapították, hogy a benesvidéki házalók azon a nyáron megkétszerezték, talán meg is háromszorozták látogatásaikat Sztrezseknél. A kötények alatt összekulcsolódtak a kezek, az asszonyok egész felsőteste hintázott a sügdolózásban s gyakran mégsem

tudták összeegyeztetni véleményüket. Az első szó persze Uránykárnét illette meg. Hallatlan dolgokat mesélt ez az asszony az undok öregekről, a Szentírásból felelevenítette Zsuzsánna legendáját, akit fürdése közben két undok öreg kilesett, mivel azonban ez a mese tulságosan réginek tűnt előtte és Zsuzsánát nem ismerte senki, akárcsak az öregeket sem, visszatért a tolmáni szakadékok vidékére s igaz történetet mesélt egy hetvenéves bűnös öregemberről, aki három óra járásnyira él a világtól s a saját unokájának van gyereke tőle, akit Uranykárné a saját szemével látott.

Késő ősszel aztán Tinka csakugyan megszülte gyermekét. Mikor a bábaszony megérkezett a házba, Sztrezsek a pincébe menekült, ott elbujt s hiába fogta be kezével a fülét, mégis úgy tűnt neki, hogy hallja a szülési fájdalommal járó jajgatásokat. Tinka egy kislánynak adott életet, egy élénk és különben egészséges, de gyengeelméjű kislánynak, aki anyjától annak csupán apró, kancsalító szemeit örökölte és fekete haját. Sztrezsekne kétségbeesetten tördelte a kezét, maga Sztrezsek pedig a faluban kóborolt s amikor Tinka után érdeklődtek nála, a fejét csóválta és azt mondta:

— Ó, még szerencséje volt. Gondolják meg, olyan kicsi és máris gyereket hozott a világra. Bele is halhatott volna. Valóságos csoda, hogy életben maradt.

Tinka gyerekéről sokat beszéltek, mert az ilyesmi faluhelyen nagy eseménynek számít.

— Na most csakugyan nagy szerencse érte. Egészséges a gyerek, meg is keresztelték, s a tetejébe még hülye is, — mondotta Cesztár szolgálója, aki éles nyelvéről volt ismeretes, s aki azokban a napokban ivásnak adta magát, mert maga is szemet vetett Tinkára.

És attól kezdve Tinka gyermekét mindenki Szerencsének hívta. Hogy milyen nevet kapott a keresztségben, azt nem is tudta senki.

Az akkori iskolai szünetet egyik barátommal töltöttem a hegyekben. Mindössze háromszor látogattam haza s mindig csak néhány napig maradtam anyám mellett. Tinkát egyáltalában nem láttam. De azt azért megtudtam róla, hogy ki se mozdul a házból s titokban készül világgá menni.

— Nem is marad néki más hátra, — mondogatták az emberek.

És valóban, azon az őszön észrevétlenül eltűnt Tinka a faluból. Még a falu közismert hírhordói is csupán egy héttel később szereztek, nagy meglepetésükre, tudomást Tinka eltűnéséről.

— Most aztán igazán megcsinálja a szerencsáját, — mondta Sztrezsek — hiszen annyit szenvedett szegény.

Sztrezsekne viszont nem tudott megvizasztalódni. Heptikás lett és egész télen át köhögött. Nem használtak néki sem Jera Pajntar füvei, sem a két benesvidéki házaló gyógyszerai és figyelmeztetései. A tavasz elvitte. Sztrezsek megkönnyezte, ahogy már illik, azután maga meszelte ki a szobát a halott után és ő gondoskodott a kis Szerencséről is. Most nem adódott semmiféle kereset. De hová is ment volna szegény azzal a boldogtalan Szerencsével. Időnként eljárogatott a parasztokhoz segíteni a munkában, hogy a mindennapi kenyeret megkeresse, s ilyenkor a felesége után maradt nagy gyapjúkendőbe csa-

varva elvitte a kislányt is. Letette a szántóföld szélére, a gyenge fűbe, hadd süsse a tavaszi nap, ha a földön dolgozott, kaszlás idején pedig valami cserjés árnyékában helyezte el. S a parasztok tettekben sokkal több szánalmat és jószívúséget mutattak, mint szavakban. Azon a véleményen voltak, hogy mindennek megvan a maga ideje. Ha valaki verést érdemel, nem kell néki kálacsot adni.

Karácsonyra Tinka már küldött is egy kevés pénzt. Sztrezsek házról-házra járt, mindenkinek eldicsekedett a pénzzel. Ó, Tinkának most jól megy a sora, így írta legalább. Végül mégis megtalálta a szerencséjét. S tavaszra haza is jön, hogy őt meglátogassa.

Hanem Sztrezsek hiába várt a lányára. Tinka nem jött se tavasszal sem ősszel, csak pénzt küldött minden hónapban.

Szerencse meg nőtt, növekedett. Már állni is tudott, aztán járni s napról napra erőszakosabb lett. Sztrezsek alig bírta vele. Hacsak tehette, kiszaladt az országútra, levetett magáról minden ruhát, a faluban rohagált, nekirontott az embereknek s állandóan valami üres, hideg nevetéssel nevetett. Valami emberi azonban mégis volt rajta, sőt csaknem bájos: néki is ott volt az arcán az a két gödröcske, mint Tinkának. De Sztrezsek nehezen boldogult vele. Most már oda kellett kötni az ágylába, ha elment valahova. Aztán később, amikor felnőtt, s el tudta tépni a köteleket, Sztrezsek egy ketrecet ácsolt néki és könnyes szemmel zárta oda, mielőtt elment valahova. Ez a keserves élet Szerencsével otthagytá nyomait Sztrezsek testén és lelkén: magába vonult, zárkózott ember lett, a keze reszketett, s önmagával is hangosan beszélgetett. Meg is süketült, s ha valaki valamit kiáltott néki, mindig csak azt dünnyögte:

— Igen, éppen most találta meg a szerencséjét. Tavaszra hazajön.

Én ugyan most két évig odahaza voltam, de a szomszédos faluba járogattam, mivel a mi községünk fejesei haragudtak ránk amiatt, mert apám iskolába küldött. Ez idő alatt meghalt édesanyám, s mikor aztán beléptem tizenkilencedik évembe, elkövetkezett számomra a börtönjárás ideje, ahol egy esztendőn át vizsgáltam az élet iskolájából. Mikor huszadik születésnapomon kiszabadultam s otthon jelentkeztem a csendőrségen, saját szememmel is láthattam Szerencsét. Sötét volt már s a falu csendes. A falu közepén, a keresztúton egy piszkos, félmeztelen, erős gyerek ült, bűgött, mint ahogyan a galambok bűgnak a börtön tetején és az út porát szórta a szájába. Mikor engem megpillantott, gyorsan felugrott, száját kitátotta, megmutatta erős, fehér fogait, aztán felkacagott, s utána nekem rontott. Ő volt Szerencse. Szívemet egy fagyos kéz szorította össze, egész testemben remegtem s kitértem a kislány

elől. S akkor Sztrezsek házából, amely többé nem volt a legtisztább ház az ekléziában, kiszaladt egy kicsiny, meggörnyedt öregember, szomorúan rámenézett szürke véreres, pillátlan szemével, aztán felkapta a gyereket úgy futott el vele, mint amikor a vadállat menekül a kölykével.

Odahaza Tinka után is érdeklődtem, de nem tudtak semmit róla. A faluban egyesek azt állították, hogy Triesztben van, mások szerint Milánóban vagy Páduában tartózkodott, biztosat senki se tudott mondani róla. Most már pénzt is ritkábban küldött. A szomszédos faluban egy legény Milánóban szolgálta katonaidejét s azt mesélte, hogy Tinka ott a hadsereg „szolgálatában” áll. Ő maga is volt nála, nem valami finom házban él.

Sztrezsek azonban még mindig reménykedett benne, hogy egyszer majd hazatér. Ahányszor pénzt küldött néki Tinka, mindig azt ígérte, hogy meglátogatja s így aztán valahányszor a fülébe ordított valaki, mindig ugyanazt hajtogatta:

— Igen, tavaszra hazajön, igen, igen.

Én négy hónapig maradtam odahaza, aztán átszöktem a határon, ahol a magam bajai teljesen elfeledtették velem Tinkát.

De egy jó héttel ezelőtt hosszú levelet kaptam apámtól. Az elején mentegődzik, hogy olyan sokáig hallgatott, aztán a nehéz életre panaszkodik, az adósságokra, amelyek agyonnyomják, az adókra, melyeket már lehetetlenség kifizetni, s a kamatokra melyek ugyancsak súlyos teherként nehezednek rá. A termés gyengének ígérkezik, a krumpli rothad, hiába ültették csak homokos földbe. A búza megüszkösödött, a kukoricát megfojtotta a talajvíz. Aztán figyelmeztetett apám még arra is, hogy csak folytassam az írást, mert az szép és jó dolog. Ő maga is dolgozott a népért, éneket tanított és egyesületet alapított. Velem, írja, nagyon meg van elégedve. Nem kér tőlem semmit, mert jól tudja, hogy az írók kenyerét vékonyra vágják; még a messzi hegyeket is megláthatja az ember azon keresztül. Hát persze, azért mégis örülne, ha olykor küldhetnék valamit. Most különösen nagy bajban van, mert végrehajtással fenyegetik.

A levél végén, mint máskor, most is ott volt a falu eseményeinek felsorolása.

A szkalai Péternek mindene leégett s még csak biztosítva se volt. Nem tudom mi lesz vele. A házat a legfiatalabb fiú, Vencsek, gyújtotta fel. Krivec hirtelen meghalt. Hetven esztendeje ellenére jól tartotta magát, vasárnap délután még Szkopicán csatangolt, valami vadkan után kutatott, amely állítólag a trnovi erdőből menekült ide. Éjszaka aztán leugrott a kemencéről, elkezdte ütögetni a mellkasát és azt mondta, hogy valami fojtogatja. A gyalupad mellélt vágódott el és vége volt. Testamentumot nem hagyott. A két Csargav még

mindig Rómában ül a börtönben. France súlyos beteg. Tüdőbajos. Azt mondják, aligha fogja túlélni. Nem szabad néki semmit küldeni. De hát magad is jól tudod, milyen a börtönélet.

Most pedig hadd írjam ide a legizgalmasabb ujdonságot, amely mindannyiunkat megrendít. Biztosan emlékszel még Sztrezsek Tinkára, hiszen veled járt iskolába, s nagybátyád sokat ugratott avval, hogy a szeretőd. Szerencsére is emlékszel még, ugy-e. Hát azok sincsenek többé. Szerencse nagyon erős lány lett s még erőszakosabb, mint volt, megtámadta az embereket, hacsak tehette, összekarmolta és megharapta őket. A túlságosan nagy szerencse olykor balszerencsével jár, mondogatták az öregek. S ez bebizonyosodott Cesztáréknál. Annyi a pénzük, amennyi nálunk a kő a réten, de mégse boldogok. Doktor fiúknak már harmadszor ment szét az eljegyzése, a lányok meg mind otthon vannak, pedig már a negyven körül járnak azok is. De hadd térjek vissza Szerencsére. Most már kilenc éves volt. Ugy üvöltött és ugatott, akár a kutya. Csúnya leírni az ilyesmit, de borzasztó volt hallani. Különösen éjszaka. Az emberen átfutott a hideg, ha elordította magát. Utóbb már bezárva tartották. Sztrezsek nagyon gyenge, nem bír már vele. Egészen tehetetlen lett szegény; öreg és teljesen süket. Azt mondják, Szerencse ugatásától süketült meg. De még most is visszavárja Tinkát. Ha valaki a fülébe kiált valamit, elmosolyodik és elkezd bólogatni: Igen, most biztosan megjön majd tavaszra, ideje is már. Szerencsével nem boldogtlok egyedül. — Hát jó egy hónappal ezelőtt csakugyan megjött Tinka. Az asszonyok sokat összefecsegték róla. Mindenki látni szeretne volna és csoportosan mentek Sztrezsekékhez. Senki se ment üres kézzel. Mindenki vitt valamit a köténye alatt, ha nem is azért, hogy ajándékot adhasson, de legyen valami ürügye. Arról is mesélni kezdték, hogy Tinkának ott van már a másik gyerek a szíve alatt. Uranykárné valami piszkos és állítólag gyógyíthatatlan betegségről szájalt, amit csak olyan nők kapnak, akik úgy élnek, mint ahogyan a mendemonda szerint Tinka élt. Szóval mondom, még egy gyereket vár. De a nagy árvíz idején, amikor egy darab földünk is víz alá került, Tinkát is, Szerencsét is elragadták a hullámok. Sztrezsek teljesen összetört. Állandóan az országúton kóborolt, mindenkit megállított, az ittenieket is, de méginkább idegeneket, s egyre érdeklődött náluk, láttak-e valahol egy fiatalasszonyt egy gyereklánnyal. Az emberek megdöbbenve néztek rá. Mindenki sajnálta a nyomorultat. Erőszakkal hurcolták be a házba s kényszerítették, hogy valamit megegyen. Minden jel arra vallott, hogy végleg elveszti az eszét. Tinkát és Szerencsét öt nappal később az alsó falvak határában fogták ki. Messzire vitte el őket az árvíz. Azt mondják, hogy Tinka holtteste borzalmasan meg volt csönkítva. A halak is megrágták, Szerencse is összeharapdálta. Mert mondom, Szerencse nagyon erős volt, s úgy látszik, amikor elmerültek, görcsösen kapaszkodott anyjába és összeharap-

dálta. Sztrezsek aztán elment az alsó falvakhoz. Ugy mondják, a benesvidéki házalók is ott jártak a szomorú esemény után. Koporsót vettek Tinkának és Szerencsének s kifizették a temetési költségeket. Pap nem volt. Sztrezsek meg egészen tehetetlenül vánszorgott haza. Aztán lassan megnyugodott. Most még fekszik, de valószínűleg magához tér. Különben ugyanolyan, mint volt. Még vigasztalni is hagyja magát, csak bólogat és csendesen mondja: „Hát ez volt az ő egyetlen szerencséje, hogy meghalt”.

Tegnap hosszú levélben válaszoltam apámnak. Beszámoltam néki bajaimról és vigasztalni próbáltam. Mielőtt leragasztottam a levelet mégegyszer elolvastam és láttam, furcsamódon vigasztaltam. Azt írtam, legyen türelemmel s ne vegye súlyos helyzetét olyan nagyon szívére, mert előbb-utóbb majd csak találkozunk mindannyian a szerencsénkkel.

PATKA

Gega se prašinom
U kojoj se ne smeju ribe
U bokovima svojim nosi
Nemir voda

Nespretna
Gega se polako
Trska koja misli
Ionako će je stići

Nikada
Nikada neće umeti
Da hoda
Kao što je umela
Ogledala da ore.

KONJ

Obično
Osam nogu ima

Izmedju vilica
Čovek mu se nastanio
Sa svoje četiri strane sveta
Tada je gubicu raskrvavio
Hteo je
Da pregrize tu stabljiku kukuruza
Davno je to bilo

U očima lepim
Tuga mu se zatvorila
U krug

A KACSA

Totyog a porban
S a porban nem csillámlanak halak
Ringásában ott kísértének
Nyugtalan vizek

Esetlenül
Totyorászik tova
A gondolkodó nádszál
Úgyis beéri

Soha
De soha nem tanul meg
Járni úgy
Mint ahogy szántotta
Tükrét a vadvizeknek.

A LŐ

Rendszerint
Nyolc lábbal fészül

Allcsontján
Mégfészkelte az ember
S a négy súlyos világtáj
Aztán az orrcimpáit véresre verték
Pedig csak azt a kukoricaszárat
Akarta átharapni
Rég volt már ez

Okos szép szemében
Körbezárult a
Bánat

*Jer drum kraja nema
A celu zemlju treba
Za sobom vući.*

MAGARAC

*Ponekad njače
Okupa se u prašini
Ponekad
Onda ga primetiš*

*Inače
Vidiš mu samo uši
Na glavi planete
A njega nema.*

SVINJA

*Tek kada je čula
Besni nož u grlu
Crvena zavesa
Objasnila joj igru
I bilo joj je žao
Što se istrгла
Iz naručja kaljuge
I što je večerom s polja
Tako radosno jurila
Jurila kapiji žutoj.*

KOKOŠKA

*Veruje
Samo veselom pijuku
Svojih žutih sećanja
Nestane
Pred snežnim granama
Što se za njom pružaju
Presahne
Ispod gladnih jezera
Što nad njom kruže
Otskoči*

Mert végtelenek az országutak
 S húznia kell maga után
 Az egész földkerekséget.

A SZAMÁR

Néha elbődül
 Néha meghentereg a
 Porban
 S ilyenkor észreveszed

Máskülönben
 Csak a két fülét látod
 A fején világok
 S ő sehol.

A DISZNÓ

Csak amikor meghallotta
 Torkában a vad gyilkot
 A piros függöny-zuhatag
 Magyarázta meg neki mire ment a játék
 És sajnálta már
 Hogy kiszabadította magát
 A pocsolya öléből
 És hogy este a mezőről
 Olyan szeles örömmel rohant
 Rohant a sárga kapu felé.

A TYŰK

Csak sárga emlékpihéi
 Vidám csipegésének
 Hisz

Megsemmisül
 Két hófehér gally előtt
 Melyek kinyúlnak érte
 Összeaszik
 Éhes tavak mélyén
 Melyek fortyognak fölötte
 Elpattan

*Od svoje krvave glave
Koja je noću gnjura*

*Otskoči
Na legalo da uzleti.*

MASLAČAK

*Na ivici trotoara
Na kraju sveta
Žuto oko samoće*

*Slepa stopala
Sabijaju mu vrat
U kameni trbuh
Podzemni laktovi
Teraju mu korenje
U crnicu neba
Dignuta pseća noga
Ruga mu se
Prekuvanim pljuskom
Obraduje ga jedino
Beskućni pogled šetača
Koji mu u krunici
Prenoći*

*I tako
Dogoreva pikavac
Na donjoj usni nemoći
Na kraju sveta.*

*Önön véres fejétől
Amely az éj vizébe röpíti*

*Elpattan
Hogy a fészken elüljön.*

A PITYPANG

*A járda szélén
A világ végén
Ő a sárgaszemű magány*

*Vak lábfejek
Nyakát beletapossák
A járdakő gyomorba
Sok földalatti könyék
Tövét felszorítja
Az égi televénybe
Kóbor eb jellemelt lába
Forró záporral
Tisztelteti
Egyedül a járókelő
Hajléktalan pillantása
Örvendezteti meg
Ott is alussza át az éjszakát
Koronácskájában*

*És így
Parázslík el a cigarettavég
A tehetetlenség lefittyedt ajkán
A világ végén.*

(A költő „Lajstrom” c. versciklusából)

Fehér Ferenc fordításai

Utópikus regény (6)

Egy raj bombázó húzott el keletnek, miközben beszéltek, de csak jó idő múlva hallgattak el és figyeltek fel, zúgásuktól felkavartan.

— Türelem, Montagk. A háború majd elsöpri a „családot”. A mi kultúránk önmagát tépi szét. Maradjunk csak távol az ördög-szekértől.

— De hát valakinek készen kell állnia, ha majd minden török-szakad.

— Kicsoda? Azok, akik Milont idézik? Azok, akik azt állítják, hogy még tudnak Sophoklesről? Azok, akik a fennmaradtakat arról akarják meggyőzni, hogy az embernek mégis van jó oldala is? Az emberek egymás fejét verik csak be. Montagk, menjen csak haza. Feküdjön csak le. Miért akarja erre a kis időre amit még kalitkájában eltölt, elhítenni magával, hogy nem mókus.

— Hát maga egyáltalában nem törődik vele?

— Annyira törődöm vele, hogy egész nyomorultnak érzem magam miatta.

— Mégse akar segíteni rajtam?

— Jó éjszakát, jó éjszakát!

Montagk keze a biblia felé nyúlt. Maga is elképedt keze mozdulatán.

— Szeretné-e, ha a magáé lenne?

— Odaadnám érte a jobbkezem.

Montagk csak állt, s várta, hogy mi történik. A keze újra függetlenül tőle, újjai egyszerre elkezdtek tépni a könyvet, először a borítólapot, aztán az elsőt, a másodikat.

— Mit csinál, szerencsétlen? — ugrott fel Faber, mintha arcul ütötték volna. Rávetette magát Montagkra, de az elhárította és hagyta, hogy keze tovább működjék. Még hat lap hullott kitépve a földre. Felszedte, s összegyúrta Faber ijedt szemei előtt.

— Ne, kérem — könyörgött az öreg.

— Ki akadályozhat meg benne? Én tűzör vagyok. Felgyújthatom, ha akarom.

Faber ránézett: — Ezt nem szabad megtennie.

— Megtehetném.

— Ne tegye kérem. Ne tépje ki többet — Faber lerogyott egy székre, arca holthálvány volt, ajka remegett. — Ezt nem tudom elviselni. Mondja meg, mit akar tőlem?

— Tanítson engem.

— Nem bánom hát, legyen.

Montagk letette a könyvet. Szétfejtette, kisimogatta az összegyűrt lapokat. Az öreg elpilledten nézte.

Faber megrázta a fejét, mint aki álomból ébred.

— Montagk, van magának pénze?

— Van valamennyi. Négyszáz, ötszáz, Miért?

— Hozza el nekem. Tudok valakit, aki ötven évvel ezelőtt iskolai újságunkat nyomta. Akkor volt az még, amikor a szemeszter kezdetén „A dráma Aiszkilosztól O’Neillig” című első előadásomon egyetlen hallgatót találtam a teremben. El tudja ezt képzelni? Olyan volt, mint mikor egy gyönyörű jégszobor a napon semmivé olvad. Akkor tört ki az újságvész, sorra pusztultak a lapok. De senki sem siratta őket, senkinek sem hiányoztak. A kormányzat is rájött, hogy milyen előnyös, ha az emberek semmi mást nem olvasnak, csak a „Vonagló ajkak”-at, meg az „Ellenállhatatlan acélöklök”-et, s ő is megtette a magáét: munkába állította a tűzörséget. Szóval tudok egy munkátlan nyomdászt. Először csak néhány könyvet kellene nyomtatni, arra számítva, hogy a háború majd mindent kivet a kerékvágásból, és kedvező állapotot teremt nekünk. Csak egy pár bomba kell, s a család tagjai a televíziós falakon a fűrólyukba bújnak. Akkor a beköszöntő csendben egyszerre meghallik majd a szavunk.

Ott álltak most mindketten, nézték a könyvet az asztalon.

— Meg akartam tanulni betéve, — mondta Montagk, — de egy pillanat alatt kiröppen a fejemből. Atyaisten, pedig okvetlenül tudnom kell valamit, hogy megfelelhessenek a kapitánynak. Nagyon olvasott ember, mindenre van válasza. A szava meg olyan síma, mint a vaj. Attól tartok, hogy levesz a lábamról. Hiszen még nincs egy hete, hogy a kerozin-fecskendőt a kezemben tartottam, és azt gondoltam magamban: micsoda pokoli élvezet!

Az öreg bólintott. — Aki nem épít, az rombol. Öreg igazság ez, olyan öreg mint az emberiség és a gyermekbűnözés.

— Ügylátszik az utóbbihoz tartozom én is.

— Mindnyájunkban van belőle egy kicsi.

Montagk indult volna. — Csak ma este tudna segíteni egy kicsit, ha a kapitánnyal leszek. Valami ernyő kellene, felfogni a zivatart. Nehogy leszedjen a lábamról és elmerüljek.

Faber nem felelt semmit, csak újra félénken a hálószoba felé nézett. Montagk elkapta pillantását. — Nos?

**

Az öreg egy mély lélegzetet vett, visszatartotta, aztán lassan kiengedte. Újra lélegzett görcsös ajakkal, végre megszólalt:

— Montagk...

Feléje fordult: — Jöjjön. Kis híja, hogy el nem hagytam menni. Pipogya vagyok, s az is maradok.

Kinyitotta a hálószoba ajtaját, és bevezette Montagkot egy kis műhelybe. Az asztalon szerszámok heverték, szanaszét hajszáldrótok, orsók, kristályok.

— Mi ez? — kérdezte Montagk?

— Szégyenletes gyávaságom bizonyítéka. Hosszú évekig egyedül voltam a négy fal között, képzeletemnek falra vetett képeivel. Mindég gyengém volt a rövidhullámu leadó, s szívesen mulattam vele. A gyávaság annyira elhatalmasodott rajtam, hogy árnyékában lapuló lázadó szellemem ennek a feltalálására hajtott.

Felvett az asztról egy kis zöldes fémtárgyat, alig nagyobb egy pisztolygolyónál.

— Hogy szereztem a pénzt hozzá? Természetesen tőzdespekulációval, az államveszélyes munkátlan intellektuelleknek ezzel az az utolsó menedékével. Így szerkesztettem ezt meg, és vártam, vártam. Egy fél életen át vártam, hogy valaki megszólítson. Magam nem mertem senkihez sem fordulni. Akkoriban, a parkban, amikor együtt ültünk a padon, tudtam, hogy egyszer eljön majd hozzám, vagy tűzzel vagy barátsággal, már aszerint. Ez a kis készülék már hónapok óta készen vár. És én, pipogya, mégis majdnem elhagytam menni.

— Olyan mint egy kis kagyló.

— De még milyen nagyszerű kagyló, adó-vevő egyszerre. Ha a fülébe dugja Montagk, akkor kényelmesen, vén csontjaimat melegengetve itthon üldöghelhetek, és veszély nélkül kihallgathatom azt, ami a tűzörségen történik, kitapasztalhatom gyenge pontjaikat. Én akár a méhkirálynő, biztosan vagyok sejtemben. Maga lesz a dolgozó méh, egy járkáló fül. Ha akarom ilyen fülelő csápokot nyujthatok ki szertesztét a városban különféle hordozók fülében, és amit hallok, értékesíthetem. Ha a dolgozó méhnek valami baja esik, én itthon ülök, biztosan, a lehető legnagyobb kényelemben, és a lehető legkisebb kockázattal. Látja, hogy biztosítottam magam, milyen megvetni való vagyok?

Montagk a kis holmit fülébe dugta. Az öreg is ugyanezt tette, s ajka megmozdult:

— Montagk.

A hang Montagk fejében visszhangzott.

— Hallom a hangját.

Faber nevetett. — Én is kitűnően hallom — mondta egészen halkán, de Montagk fejében egészen érthetően, tisztán csengett. — Menjen el a tűzörségre, ha itt az ideje. Én magával maradok. Együtt hallgatjuk meg Beatty kapitányt. Ki tudja, talán hozzánk tartozik ő is? Én majd sugalmazom, hogy mit feleljek neki. Állandó beszéd-kapcsolatban leszünk. Mondja, nem gyűlöl engem ezért az elektromos gyávaságomért? Magát kikergetem az éjszakába, én meg itt ülök a fedezékben, és ezekkel az átkozott hallgatókkal fülelem, hogy nem ütik-e le a fejét.

— Mindenki megteszi a magáét, — mondta Montagk. Aztán az öreg kezébe nyomta a bibliát. — Itt van. Majd egy másikkal pótolom ezt a könyvet, legyen ami lesz... Holnap...

— ...beszélek a munkanélküli nyomdással. Ennyit igazán megtehetek én is.

— Jó éjszakát, tanár úr.

— Nem jó éjszakát, hiszen egész éjjel együtt leszek magával, halk duruzsolásként, ha szüksége van rám. De azért: jó éjszakát és sok szerencsét!

Az ajtó megnyílt és becsukódott. Montagk kinn állt az utcán s újból eléje meredt a sötét világ.

**

Azon az éjszakán, mintha az égboltról le lehetett volna olvasni a közelgő háború gyülekező rémét. A felhők járása, a köztük felvillanó csillagok hada ébresztette a sejtelmet, hogy az égbolt leszakad, porrá és hamuvá zúzza a várost, s a hold vörös tűzzé robban szét... olyan volt az éjszaka.

Montagk kilépett a földalattiból, a pénz már ott lapult a zsebében, (járt a bankban, amely egész éjszaka nyitva volt, s robotpénztárosai éjjel-nappal fizettek), s menet közben hallgatta a híreket a fülhallgatón. — Egy millió ember hívtunk fegyverbe. Ha háborúra kerül a dolog, gyors győzelemre számíthatunk... — Zene fojtotta el a híreket.

— Tíz millió ember fegyverben — susogta Faber hangja a másik fülében. — De csak egymillió mondunk, az emberek szívesebben hallják.

— Faber.

— Igen.

— Magam nem is gondolkodom, csak végrehajtom, amit rámbíznak. Azt mondta, hozzam el a pénzt, én elhoztam. Magamnak nem jutott volna eszembe. Mit gondol, mikor kezdek el már a magam fejével gondolkozni?

— Már el is kezdte ezzel a kérdésével. Bizzék bennem.

— Azoknak minden szavát készpénznek vettem.

— Messzire is jutott vele mondhatom. Most egy ideig bizony vakon kell kormányoznia. De itt a karom, rám támaszkodhat.

— Ha most átmegegyek az ellenfél táborába, nemcsak azt akarom tenni, amit rám bíznak. Hiszen akkor nem is lenne érdemes átmennem.

— Montagk, maga máris bölcsen gondolkodik.

Montagkot vitte a mozgó lépcső hazafelé. — Beszéljen tovább.

— Olvassak magának valamit? Valamit útravalónak? Nekem úgyis csak ötórai alvásra van szükségem, s nincs dolgom. Ha akarja, az éjjel olvasással álomba ringattom. Azt mondják az ember emlékezetében megmarad, amit álmában a fülében duruzsolnak.

— Tegye, kérem.

— Nos... Nagy távolból a város tulsó végéről alig hallható lapozás nesze hallatszott. — Jób könyve.

A hold feljött Montagk feje felett, miközben haladt, ajkán lágy remegés.

Kilenc órakor ott ült az asztal mellett és vacsorázott, amikor egyszerre megszólalt a bejelentő-készülék, s Mildred úgy rohant ki a nappaliból, mint aki vulkán elől menekül. Phelpsné és Bowlesné beléptek, és azonnymban el is tűntek a vulkán gyomrában, egy-egy pohár Martini a kezükben. Montagk félbeszakította a vacsorát. Mint egy hatalmas csillár kristályainak játéka, úgy csilingelt egymásba a három asszony hangja, szakadatlan nevetésük szinte lyukat fűrt a falba, mind a három igyekezett túlríkácsolni a pokoli zenebonát.

Úgy, teli szájjal, akaratlanul is odalépett a nappali ajtajához.

— Nagyszerűen festenek.

— Nagyszerűen!

— Te is ragyogó vagy ám, Millie.

— Ragyogó!

— Örülten jól festenek.

— Örülten!

Montagk benézett.

— Türelem — mondta Faber halkán.

— Nem is kellene itt lennem — mormogta Montagk maga elé.

— Jobb lenne, ha elvinném magának a pénzt.

— Lesz erre idő holnap is. Csak vigyázat!

— Hát nem csodálatos ez az adás? — kiáltotta fel Mildred.

— Csodálatos!

Az egyik falon egy nő viháncolt s közben narancsszörpöt ivott. Hogy vág egymáshoz ez a kettő? Kérdezte magában Montagk nem valami találóan. A másik falon ugyanennek a nőnek röntgenképe látszott, amint a frissítő ömlik lefelé elragadtatott gyomrába. Aztán

minden átmenet nélkül az egész szoba rakétamódon a felhők közé emelkedett, halványzöld tengerbe merült, ahol nagy lila halak vörös meg sárga halacskákat faltak. Egy pillanat múlva rajzfilm következett, három bohóc egymás végtagjait szabdalta, falrengető bruhahával. Két perc múlva a színtér a városon kívül a versenytérre ugrott, ahol sugárhajtású autók kavargtak, egymásnak szaladtak, szétváltak és újra összeakadtak. Montagk látta, hogy repülnek a vezetők a levegőbe.

— Millie, láttad ezt?

— Láttam, láttam!

Montagk odaért a televíziós falhoz, megragadta a főkapcsolót. A képek egyszerre szétfoszlottak, mint amikor egy ficánkoló halakkal telt medencéből egyszerre kiengedik a vizet.

Az asszonyok lassan Montagk felé fordultak, leplezetlen bosszúsággal, ellenségesen néztek rá.

— Mit gondolnak, mikor tör ki a háború? — kérdezte tőlük. — Amint látom a férjük nem jött el.

— Ó, a férj — mondta Phelpsné — mindig jön-megy, hol itt van, hol ott. Pétert tegnap hívták be. De már jövő héten itthon lesz újra, megígérte a vezérkar. Villámháború, negyvennyolc óra, s mindenki itthon lesz újra. Villámháború, a vezérkar csak tudja. Tegnap hívták be és megígérték, hogy néhány nap múlva itthon lesz, hiszen villám...

Az asszonyok nyugtalanul fészkelődnek, bosszúsán néztek a csupasz falakra.

— Nekem ugyan nem okoz gondot — folytatta Phelpsné, — ezt átengedem Péternek. Én aztán nem csinállok magamnak gondot belőle, nem én.

— Úgy van, — mondta Millie — ezt átengedjük nekik.

— Mindig más valaki esik el, nem a férj, így mondják.

— Én is ezt vallom. Senkiről sem tudok, aki a háborúban esett el. Olyanról igen, aki az ablakból zuhant le, mint Glória férje a múlt héten. De háborúban, azt nem.

— Nem, háborúban nem, — erősítette meg Phelpsné. — Péter és én egyébként megegyeztünk, semmi sírás vagy hasonló. Mindketten harmadik házasságunkban élünk, s mindegyikünk a maga életét éli. Én előre megmontam: kiki magának él. Ha elesek, mondta ő, nehogy megsirass, keress valaki mást, és ne is gondold rám többet.

— Erről jut eszembe — mondta Mildred, — láttátok az este az „ötperc szerelmet” a falon? Egy asszonyról szólt, aki...

Montagk nem szólt egy szót sem, csak állt és sorra nézte az asszonyok arcát, mint valamikor kisgyerek korában a szentek ké-

pét, amikor egy ismeretlen templomba tévedt. A fényesre mázolt szobrok arca semmitmondó volt neki, habár sokáig ott maradt a templomban és nagyon igyekezett vallásos hangulatba merülni, csak úgy nyelte a tömjént és a penészszagot, hogy valami áhitat fogja el, hogy valamit fölfedezzen a porcellánszemű és égővörös szájú szentekben. Bizony nem mondtak neki semmit, mintha egy idegen vásárban, ahol az ő pénze nem érvényes, semmiféle érzést nem tudott kisajátolni magából. Pedig meg is tapogatta a szentek fa és gipszalakjait. Most is úgy volt, itt a lakószobában, ezekkel az asszonyokkal, akik fészkelődnek a széken, cigarettára gyújtanak, fújják a füstöt s úgy igazgatják hajukat, nézegetik jajvörös körmüket, mintha tekintétől lángra gyúltak volna. Ebben a csendben most valami élvkergető, hajszott vonás ült az arcukra. Nyújtogatták a nyakukat, amikor Montagk az utolsó falatot lenyelte, s hallgatták nehéz lélegzetét. A három csupasz fal, mint valami szörny három márványfehér homloka álomtalanul meredt rájuk. Montagknak az volt az érzése, ha megérintené ezt a három gondolatlan homlokot, finom sós verítéket érezne az újjain. Verítéket, amit ez a feszült csend váltott ki, az asszonyok belső remegése, kitörni kész türelmetlensége.

Montagk megtörte a csendet.

— Beszéljünk — mondta.

Az asszonyok nagy szemeket meresztettek rá.

— Hogy vannak a gyermekei, Phelpsné?

— Hiszen nagyon jól tudja, hogy nincsenek. Még az hiányzik csak — mondta az ingerülten, habár maga sem tudta miért.

— Én nem vagyok gyermekellenes — szolt közbe Bowlesné. — Kettőt világra is hoztam, mégpedig császármetszéssel. A gyerekek ugyan nem érnek meg annyi kinlódást, de hát mégis csak szaporodni kell az emberiségnek, nehogy kihaljon. Aztán a gyerek néha hasonlít az emberre, és ez olyan kellemes dolog. Mind a kétszer császármetszés volt. Az orvos ugyan azt mondta, hogy az én csipőimmel ez nem szükséges, de én ragaszkodtam hozzá.

— Császármetszéssel vagy anélkül, — mondta Phelpsné —, a szülés tönkre teszi az embert, a gyerek...

— Tíz napból kilencet az iskolában töltenek. Havonta három nap ki lehet bírni őket otthon. Egyszerű az egész: beküldöm őket a televíziós szobába, és bekapcsolom. Olyan ez, akár a mosás, az ember belegyömöszöli a mosógépbe, aztán rácsukja a födelet — kacagott Bowlesné. — Nem mondhatom, hogy valami nagy gyönyörűség da hálisstennek meg tudok szabadulni tőlük.

Az asszonyok tele torokkal nevettek.

Mildred észrevette, hogy Montagk még mindig az ajtóban áll. Tapsolva kiáltott fel: — Politizáljunk egy kicsit, Guy kedvéért.

— Azt is lehet — mondta Bowlesné, — a legutóbbi választásokon, mint minden rendes ember, én is Noble elnökre szavaztam. A legcsinosabb elnök, akit valaha választottunk, nem gondoljátok?

— Kivált, ha összehasonlítjuk az ellenjelölttel, úgye?

— No, az aztán egy kis senki volt. Alacsony jelentéktelen emberke, borotvátlan is, és micsoda haja volt!

— Érthetetlen, hogy az ellenzék miért éppen őt jelölte. Ő aztán igazán nem mérkőzhetett egy ilyen szép szál elnökkel. Azonfelül egészen zavarosan beszélt is. Igaz, hogy a felét sem hallottam annak, amit mondott, de amit hallottam, az merő értelmetlenség volt.

— A tetejébe kövér is. Nem is igyekezett egy kicsit kedvezőbb színben feltűnni. Nem csoda aztán, ha Winston Noble toronymagasan győzött. Hiszen elég volt csak a nevüket hallani, mihelyt Winston Noble nevét kiírták Hubert Hoaggal szemben, előre lehetett látni az eredményt.

— A keserves úristenit — kiáltott Montag —, mit tudtok ti egyáltalában Hoagról és Nobleről?

— Hát nem láttuk őket éppen eleget vagy féléve? Még most látom, hogy szipogott örökké az a Hoag, tisztára megvadultam, valahányszor láttam.

— Ugyan mondja, Montagk úr — kérdezte Phelpsne —, hát lehet ilyen emberre szavazni?

Mildred a megtestesült kedvesség volt: — Menj el szépen az ajtóból, Guy, ne idegesíts minket.

Montagk eltűnt, de egy pillanat mulva újra megjelent, kezében könyv.

— Guy!

— Hagyjál, most már végigcsinálom.

— Mi az ott magánál, csak nem könyv? Azt hittem a szakképzést ma már csak tanfilmekkel végzik. — Phelpsne szeme idegesen rángatózott. — Vagy talán továbbképzzi magát elméletileg?

— Elmélet? Na hiszen — nevetett gúnyosan Montagk. — Ezek versek.

— Montagk! — hallatszott egész halkán.

— Hagyjon békén! — Montagkot mintha egy zúgó forgószél kapta volna el.

— Montagk, álljon meg, csak nem fog...

— Hát nem hallotta ezeket a szörnyetegeket beszélni? Nem hallotta, hogy locsognak a többi szörnyetegekről, hogy lepocskondiáznak mindent, gyermeiket, magukat, hogy fecsegnek a férjükéről és a háborúról az úristenit, én meg csak állok, és nem tudom felfogni...

— Én semmiféle háborúról nem beszéltem, ezt hangsúlyozom — tiltakozott Phelpsné.

— Ami pedig a verseket illeti, világeletemben útáltam őket — sietett kijelenteni Bowlesné.

— Hallott már valaha verset?

— Montagk! — lihegett a fülébe Faber hangja, — maga megbolondult, hiszen mindent elront!

Mind a három asszony fölugrott.

— Üljenek le!

Leültek újra.

— Én haza akarok menni — mondta Bowlesné reszketve.

— Montagk, Montagk — esengett Faber hangja, — mit akar csinálni?

— Nos, miért nem olvas fel néhány verset ebből a könyvecskéből — szólalt meg Phelpsné. — Egész érdekes lenne.

— Nem szabad — nyögte Bowlesné, — tudjátok, hogy tiltva van.

— Ugyan nézd csak Montagk urat, hát nem látod, hogy alig várja, hogy felolvashasson? Ha eleget teszünk Montagk úrnak, és szépen meghallgatjuk, akkor később bizonyosan visszatérhetünk a televíziós falhoz. — Vágyakozó pillantást vetett köröskörül a csupasz falakra.

— Montagk, ha így folytatja, kikapcsolok, és sorsára hagyom! — zümmögte újra a bogár a fülében. — Mire jó ez, mit akar tulajdonképpen?

— Ráijeszteni ezekre az asszonyokra, ezt akarom, a pokol félelmét akarom beléjük iszonyítani.

Mildred a levegőbe meredt: — Mondd, Guy, kivel beszélsz tulajdonképpen?

Mint egy tű, úgy szúrt most fülébe a szó: — Montagk, figyeljen ide, most már nincs más kiút, tegyen úgy, mintha tréfa lenne az egész, kenje el a dolgot valahogy, tegyen úgy, mintha csak színlelte volna a haragot. És aztán menjen szépen a hamvasztó kályhához, és dobja bele a könyvet.

Mildred, mintha csak megérezte volna, akadozva elkezdte: — Évente egyszer minden tűzör hazavihet egy könyvet, valami könyvet a régi időkben, hogy megmutassa a hozzátartozóknak, milyen ostobaság mindez, milyen idegessé, bolonddá teszi az embereket. Guy ma este meg akar lepni bennünket, fel akar olvasni néhány részletet, hadd lássuk, micsoda sületlenség volt az egész, és soha többé eszünkbe ne jusson hasonló butaság.

Montagk majd szétnyomta kezében a könyvecskét.

— Mondd: igen!

Ajka önkéntelenül is megismételte Faber szavait.

— Igen.

Nevetve kapta ki most Mildred a könyvet kezéből: — Nézd csak, ezt olvasd el. Nem, várj csak, itt van ez a muris vers, amit ma fölolvastál, megpukkad az ember rajta. Drágáim, egy szót sem értetek belőle, majd meglátjátok. Így valahogy hangzik: pam, papam, papam. Rajta, Guy, itt van, olvasd!

Montagk odapillantott a fellapozott helyre.

Fülében akár egy légy szárnycsattintása. — Olvasd!

— Mi is a címe, édes?

— Dover Beach. — Ajka egészen holt volt.

— Olvasd hát, szépen lassan, érthetően.

A szobában olyan meleg volt, akár a parázson, őt pedig hol forróság, hol jéghideg öntötte el; ott ültek hárman a széken, mint egy sivatagban, ő meg imbolyogva állt és várt, amíg Phelpsne elrendezgette selyemruháját és Bowlesne helyreigazította a haját. Akkor elkezdett olvasni, halk, akadozó, de sorról-sorra mind szilárdabbá, erősebbé váló hangon, belezengett a tiszta napfénybe a sivatag fölött, körülzúgta a vakító homokban ülő asszonyokat.

The Sea of Faith

Was once, too, at the full, and round earth's shore

Lay like the folds of a bright girdle furl'd.

But now I only hear

Its melancholy, long, withdrawing roar,

Retreating, to the breath

Of the night-wind, down the vast edges drear

And naked shingles of the world.

A szék megcsikordult az asszonyok alatt. Montagk végigolvasta a verset.

Ah, love, let us be true

To one another, for the world, which seems

To lie before us like a land of dreams,

So various, so beautiful, so new,

Hath really neither joy, nor love, nor light,

Nor certitude, nor peace, nor help for pain,

And we are here as on a darkling plain

Swept with confused alarms of struggle and flight,

Where ignorant armies clash by night.

Phelpsné halkan felsírt.

A másik kettő ott ült a pusztában, s nézte, hogy változik el az arca és sír mind erősebben. Ott ültek mozdulatlanul, furcsán meglepődve az érthetetlen zokogástól. Magát Montagkot is megfogta, föl-kavarta bensejét.

— Ss, ss — nyugtatta Mildred. — No, jól van már, Klára, most már rendben van, ügye, Klára, mit csinálsz, hát térj magadhoz, no, Klára, hát mi bajod.

— Én; én... — zokogta Phelpsné — ...nem tudom, nem tudim, igazán nem tudom, ó, ó...

Bowlesné fölkel s Montagkra villámlott: — Na látja! Tudtam én, hogy ez lesz belőle, de végig akartam csinálni ezt a komédiát. Tudtam, hogy ez lesz a vége. A versnek — könnyek, mindig mondtam: a versek — könny, borgóz, öngyilkosság, görcsök és nyomor, a versek — betegség, ostoba locsogás. Most láthattuk. Montagk, maga szörnyeteg, valóságos szörny, mocsok...

Faber hangja: — Most...

De Montagk már magától megfordult, a hamvasztókályhához lépett, és beleejtette a könyvet az éhes lángokba.

— Értelmetlen szavak, értelmetlen kínzó szavak — toporzékolt Bowlesné. — Minék kínozzák egymást az emberek? Hát nincs elég kín a világon enélkül is, még ilyesmivel is kínozni kell az embereknek egymást?

— Klára, kérlek, kérlek — fogta meg Phelpsné karját Mildred — gyere, most újra nevetünk most ismét bekapcsolhatjuk a családot. Hadd abba már, örüljünk újra. Ne sírj már, mindjárt kezdjük újra a zenebonát.

— Én nem — jelentette ki Bowlesné. — Én megyek haza. Ha látni akartok engem és az én családomat, rendben van, gyertek el, de én ebbe a bolondok házába be nem teszem a lábamat, amíg élek, az biztos.

— Csak menjen — mondta Montagk rámeredve. — Menjen haza s gondoljon az első férjére, aki otthagyta magát és a második férjére, akit elgázolt a turboautó és harmadik férjére, aki agyonlőtte magát, menjen haza s gondoljon arra a tucat magzatelhajtásra, amit végeztetett, csak menjen és gondolkozzék, gondoljon a császármetszésre és gyerekeire, akik utálják és gyűlölik, akár a mérget és az akasztófát. Menjen haza, és gondolkozzék el, hogy jutott idáig, és mit tett egész szánalmas életében, hogy ezt megakadályozza. Menjen már, menjen! — kiáltotta — mielőtt tette vetemednék és kirúgnám!

Ajócsapkodás. A ház megürült Montagk egyedül állt, a négy fal között, akár a hőember a jeges mezőn.

A fürdőszobában vízcsobogás. Hallotta, hogy önti üres markába Mildred az altató tablettákat.

— Montagk, maga bolond, úristen milyen átkozott bolond...

— Csend! — kitépte füléből a zöld kagylócskát és zsebre vágta.

Az tovább zümmögött: ... bolond, bolond...

Fel-alá botorkált a házban. Megtalálta a könyveket, Mildred a fagyasztógép mögé hányta. Egy pár könyv hiányzott már, tudta, hogy Mildred elkezdte lassan, biztosan egyenként eltávolítani a házból a robbanó anyagot, de most nem szidta magában, egészen elpiledt, önmagától is elidegenült. Szótlanul vitte ki a könyveket a ház mögé, és elrejtette a kerítés mellett a bokrok alá.

Akkor visszament a házba, s végigment rajta. — Mildred! — kiáltott be a sötét hálószobába. Csend válaszolt rá.

Kinn, amikor végighaladt a pázsiton, szolgálatba menet, igyekezett elkerülni tekintetével Clarisse McClellan sötét és elhagyott házát.

Ütközben annyira szorongatta az a szörnyű ostobaság, amire az előbb elragadtatta magát, hogy nagyon nagy szüksége volt arra a melegségre és jóságra, ami a meghitt, halk éji hangokból áradt. Úgy tűnt fel neki, hogy egy hosszú élet óta ismeri Fabert. Valósággal úgy érezte most, hogy egy kettős lénye van, az egyik, Montagk, semmit sem tud, s arról is csak halvány sejtelme van, hogy milyen bolond is voltaképpen; de az öreg ember is ő, aki állandóan beszélt hozzá, amíg a földalatti a város egyik végéből a másikba ragadta, tartózatlan vad rohanásban. Tudta, hogy az elkövetkező napokon és éjjelenként, holdtalan sötét vagy félhold beragyogta éjjeleken az öreg folytatja szelíd duruzsolását, cseppenként, pelyhenként, szemenként megtölti lelkét szóval, míg végül, hiszen ezt is megígérte neki az öreg, ki nem csordul, és akkor nem lesz többé Montagk, hanem Montagk és Faber egy személyben, együtt tűz és víz, legvégül pedig, ha mindez összegyúródik benne és lassan megerjed, nem lesz többé sem tűz sem víz, hanem kiforrt bor. Két különböző, ellentétes dologból egy harmadik. Akkor majd, egy szép napon, átlát azon a bolondon, aki volt, s akit immár háta mögött hagyott. Hiszen már most érezte, hogy rálépett erre az új útra, hogy lassan kezd megválni attól, ami eddig volt, és távolodni tőle.

PODLACI

Sami,
iza neispijene čaše
vina,
sede u kafanama
zavideći
ispod oka
bučnim pijancima
na ispršenom pevanju
na stotkama što ih lepe
o čela svirača
i na snihodljivom
tapkanju
žena,
koje onda oni,
sami,
koristeći metež i opštu
posutalost,
izvode u nužnike
ili komore
i sveteći se
uniženju unižanjem
nasilno
uzimaju.

UTEHA

Ostati u malom
građu
gde smo rođeni
to znači moći
nesmetano
zamišljenim očima

ALJASOK

Úlnek a kávéházakban
magányosan,
ki nem ivott
borospohár mellett
szemük sarkából
irigykedve nézik
a lármás részegeket,
a hetyke nótázást,
a zenész homlokára
tapasztott százast
és leereszkedő
megpaskolását
az asszonyoknak,
akiket aztán ők
vezetnek ki
a zavartan ernyedt tömegből,
hogy árnyékszékekben
vagy kamrákban
a megalázásért
megalázással fizetve
erőszakkal
magukévá tegyenek.

VIGASZTALÓDÁS

Megmaradni a kisvárosban
ahol születünk,
azt jelenti,
hogy zavartalanul,
elrévedt szemmel
figyelhetjük,

pratiti mene
 voljenih
 stvari:
 linjanje kuća
 u kojima smo
 nekad
 s ocem i majkom
 stanovali,
 kvrganje drveta
 duž trotoara
 djačkog
 šetališta,
 brižno sivljenje
 poučavanih
 devojaka.

JESEN

Neko se sad
 na put sprema:
 preskače razbacane
 kofere
 i naginje se
 nad šarene mape;
 neko stan svoj
 popravlja:
 ispraca majstore
 i trlja
 ruke;
 a ja:
 sedim za prozorom
 i buljim
 u neogoljeni zastor
 drveća,
 u mačka koji zabrnuto
 proteže noge,
 u rpu cepanica
 koja
 po ceo dan kisne
 a sutra će
 ceo dan
 da se suši.

hogy változnak
 a nekünk kedves
 iárgyak,
 hogy kopnak a házak,
 hol egykor
 apánkkal és anyánkkal
 laktunk,
 hogy görcsösödnek
 a diáksétány
 útszéli fái,
 s milyen gondterhelten
 szürkülnek
 a férjhezadott
 lányok.

ŐSZ

Valaki most
 útra készül
 szétdobált koffereket
 ugrál át
 és tarka térképek
 fölé hajol
 Valaki lakását
 tataroztatja,
 mestereket kísér ki
 kezét dörzsölve
 Én,
 az ablak mögött ülök
 és bámulom
 a még le nem tarolt
 fák
 zöld függönyét,
 a kandúrt, amint
 gondterhelten nyújtózkodik
 a farakáson,
 amely
 naphosszat ázik
 és holnap
 egész nap
 száradni fog.

NOĆ ČUTLJIVIH MLADIĆA

Zna li ko
 od vas
 kako dočekuju Novu Godinu
 čutljivi mladići?
 Oni se pažljivo oblače
 u praznična
 odela
 i odlaze
 sami
 na igranke;
 gde
 šejajući se po razmahanim
 dvoranama
 čeznu za punačkim
 devojkama
 sa kojima ne umeju da govore;
 usredsredjeno mere
 svima na očigled
 vreme
 kao da ih čeka
 vužan
 poziv;
 i odlaze
 dvadeset minuta posle ponoći
 kući
 sami
 da na svojim majkama
 koje ih čekaju u kuhinji
 budne
 iskale zlovolju
 i da se onda
 zbog toga
 još dugo
 u nesanicu kaju.

HALLGATAG LEGÉNYEK ÉJSZAKÁJA

Hogyan várják az Újévet
a hallgatók legények
tudja-e közületek
valaki?
Költöznek gondosan
ünneplő ruhába
és elmennek
egyedül
a bálba,
hol lármás termekben
járva
vagyodnak teltidomu
lányok után,
kikkel beszélni se tudnak;
figyelmesen nézegetik,
hogymindenki lássa,
az idő mulását,
mintha fontos meghívás
várna rájuk
és húsz perccel éjjél után
elmennek haza
egyedül
hogya konyhában
virrasztva váró
anyjukon
töltsék ki rosszkedvüket
s emiatt utána
még sokáig
bánkódjanak álmatlanul.

(Saffer Pál fordítása)

Sulhóf József

Tavaszi utakon műkedvelők nyomában

Tavaszi útjaim már jónéhány éve a műkedvelő színjátszók nyomán vezetnek szerte Vajdaságba. Szemlékre járok és, bevallom, nehezen szoktunk össze a műkedvelő színjáték meg én. A dilettáns szó rossz mellékíze feledteti a fogalom eredetét; önteltség, magamutogató tetszelgés, kritikátlanlás árad belőle akár alkotó, akár tolmácsoló művészetéről van szó. A színjátékban még veszedelmesebb a fogalom, hiszen ahhoz, hogy valaki kiálljon idegen alakban, idegen szöveggel az ajkán, még a legnagyobb hivatásos művészből sem hiányozhat egy kis exhibíciós hajlam és gátlás-nélküliség. Az önteltség és kritikátlanlás pedig éppen onnan ered a dilettantizmusban, hogy megszűnik minden gátlás. És akkor hiába tudom, hogy minden művészet dilettánsokkal kezdődött, minden tehetség először úgy jelentkezik, hogy előbb nem hivatásból, hanem a maga gyönyörűségére fest, mintáz, muzsikál, verselget vagy alakoskodik (persze a szó ősi értelmében); hiába tudom, hogy Sztaniszlavszki és Dancsenko később világhírűvé vált moszkvai művészszínházának első gárdája csupa műkedvelőkből állott és mégis olyan nagyot adott a világnak, hogy a színpad képét és életét egészen átformálta; hiába tudom a dilettantizmus történetét, vagy akár azt, hogy a két háború között milyen szükségyszerűség teremtette meg és tartotta fent nálunk a dilettáns színjátékot. Hiába tudom, mert akárhányszor olyan műkedvelő színészek kerülnek elélem, akik meggyőződéssel hiszik, hogy jobb az ország bármelyik művésznél, nincs is fogalmuk arról, hogy valóban milyenek, miben hibáznak, mennyire üres és színtelen a sokszor éretlenül és értetlenül mondott szövegük, mesterkelt a játékuk, túlzott fintoroktól tarka a mimikájuk, a közönség arcán a sikert lesi és nem a játékukhoz illeszkedik a tekintetük; és olyan érzékenyek, hogy az ember csak csüggedten legyint, képmutatón néhány udvariaskodó szót mond kritika helyett és elfelejti mindazt, amit a dilettánsok valaha is adtak az emberiségnek. Csak a rossz szájját érzi.

Azután rájöttem, hogy bármilyen sokan vannak is azok, akikről a dilettáns szó a kedvezőtlen mellékízt kapta, súlyosan igazságtalan vagyok. Itt is van valami abból a talán túlzott igazságkeresésből, hogy inkább száz bűnös menekedjék, semhogy egy ártatlan áldozatul essen. A műkedvelő színjátékban is elsősorban azokra kell gondolni, akik lelkesülten mozgósítják a műkedvelő színészeket, arra az együttesre, amely három napot utazgatott a hóban elalakdó vonatokon, szalonán, kenyéren élt, hogy a másik faluba eljusson, vagy arra a másikra, amely hóban, hófúvásban gyalog tette meg az utat két falu között, hogy egyesületének üres kasszája ne legyen még üresebb, vagy arra a műkedvelő színészre, aki az idej nagy hidegben, hófúvásokban is minden este (a napi munka után) hét kilométert gyalogolt, hogy ott legyen a próbákon; azokra a szereplőkre, akik kék és zöldre verték magukat a próbák közben, hogy valószerűen alakítsák szerepüket, arra a sok meg-nem-értésre kell

gondolni, amellyel szemben munkás, paraszt, értelmiségi emberek, minden nehézséggel megküzdve, mégis fenntartják kis műkedvelő színházukat, megannyi faluban az egyetlen kultúrintézményt. És akkor a dilettáns szó visszanyeri régi varázsát.

Hogy mi hajtja őket arra, hogy a maguk gyönyörűségére, kedvtelésére, de hivatásszerű odaadással, rajongással, minden akadállyal szembeszálló kitarással vállalják a viszontagságokat, megpróbáltatásokat, sokszor a falusi csúfolódást, a fitymálást, vagy az ennél is rosszabb fölényeskedő vállvergetést: ezt nem tisztázta az a háromteremnyi könyv sem a British Museumban, amely mind a színjátszásról szól, és nem fejtette meg Freud sem (aki maga, különben, a szó vulgáris értelmében, egyáltalán nem volt freudista). Mennyi benne a kielefentlen játék-kedv, mennyi az az időt kitöltő hajlam, amely bélyeggyűjtőkké, sportszurkolókká, sakkzókókká teszi az embereket, mennyi a szépérzék, az önzetlenség, az önzés, az exhibíció és az ősi rejtőzködés — ezt szinte minden esetben egyénenként kellene lemérni. Egyáltalán nem sajátos vajdasági jelenség. Világszerte roppant mozgalom. Csak nemrégiben olvastam Herman Wouk legújabb regényét (Marguerite Morningstar), amely egy leányról szól, aki városnegyede műkedvelő színjátékában, Newyorkban!, kimagasló primadonna és úgy érzi, hivatásos színésznővé kell válnia, azután hajszája, hogy színpadra kerüljön, tönkreteszi egész életét. Wouk, mert ez a témája, elég részletesen foglalkozik a műkedvelő színjátszással és megdöbbentően ébredünk rá, hogy a Broadway fejlett és világhírű színházkultúrája mellett, szinte a szomszéd utcában, műkedvelő színjátszók rendszeresen megrendezik előadásait és közönségük van. Arról tudtam, hogy Amerika majdnem minden városában állandóan rendeznek jótékonycélú műkedvelő színelőadásokat, igen alacsonyon szinten, egyszerűen azért, mert színház csak a legnagyobb városokban élhet meg. Arról is tudtam, hogy az Egyesült Államokban minden colledgeben és egyetemen rendszeresen foglalkoznak színjátékkal, tantárgy, és az iskoláknak éppen úgy vannak színicsapataik, mint ahogyan vannak sportcsapataik. Arról is olvastam legutóbb, hogy Angliában negyvenezer műkedvelő színjátszócsoporthoz tartoznak; éppen legutóbb került a kezembe egy könyv-árjegyzék, műkedvelők számára, vaskos kötet, noha csak azokat a színdarabokat sorolja fel, amelyeket műkedvelő színpadok számára ajánl és ebből tudtam meg, hogy G. B. Shawtól kezdve nem volt és nincs olyan színműíró Angliában, aki ne írt volna színdarabot külön a műkedvelők számára, vagy legalább legnagyobb sikerű darabjait ne alakította volna át a dilettánsok céljaira. Itt-ott összeszedett hírekből azt is tudom, hogy a világ minden táján nagyvárosokban éppen úgy rendszeres és mozgalom-szerű a műkedvelő színjátszás, mint mifelénk. Csak arra nem leltem még sehol megbízható adatot, hogy ugyan mi készíti erre a kedvtelésre világvárosokban, ahol a legjobb színházak legjobb előadásai mellett szinte furcsa és szájalmas a dilettáns magakelletés.

De szerencse, hogy van. Hiszen ha összehasonlításokat teszünk, a zene még közelebb áll az emberhez, most pedig már a rádió révén behatolt minden otthonba, a legtöbb házban szinte egész nap zuhognak a hangok; a dilettáns zeneilésnek csak egy kis gombot kell felkattintania, hogy a világ legnagyobb művészeit hallgathassa. Mégis énekelnek, füttyölnek az emberek, hangszeren játszanak, tanulnak szorgalmasan, a maguk gyönyörűségére (ami nem mindig egyértelmű a környezet gyönyörűségével). És a színjátszás is a legősibb művészi ösztönök közé tartozik; a félelem szülte az ősi rejtőzködés, alakoskodás, vallási teátrális, maradványai pedig alighanem mindaddig megmaradnak, amíg az embernek könnyítés, ha taglejtésekkel, arcizmáinak mozgatásával, szemének kifejező erejével kíséri szavait és ez a színjátszó ösztön egyaránt kiütözközik a sápitózó öreg parasztasszonyból, a búzát kalaplevévé vető szállási parasztemberből, aki talán sohasem látott színházat.

Másrészt tapasztalatból tudjuk, hogy az együttesek nem úgy verődnek össze, hogy tehetségük ösztönzi az embereket a színpad, a szereplés felé. Fiúk, lányok bejárnak kultúregyesületekbe, bevetődnek próbákra, azután szórakozásból, időöltetésből, az együttes szükséglete szerint, vállalnak szerepet. Néha beválnak, néha nem, de változatlanul játszanak, mert a színpad légköre megfertőzte őket, a taps, a siker, a szereplés láza vonzza őket, s mivel nincs aki lefize a tehetségteleneket a színpadról, ottragadnak. A kiválasztás folyamatába itt csak ritkán szól bele a tehetség, az ősi ösztön hajtó ereje. A szabadidő, anyagi lehetőség, családi körülmények és ezernyi hasonló jelenség határozzák meg, hogy az egyik semmi, vagy csak nagyon közepes tehetséggel, készséggel, harminc-negyven esztendeig is megragad a színpadon, más pedig, a tehetség nyiladozó jeleivel, eltűnik onnan, s nemegyszer szinte szégyenkezve gondol vissza színészkorára.

A színjátszás története, végig az évezredekken át, tele van nagy urakkal, akik játszani akartak és senki sem merte szemükbe mondani, hogy tehetségtelenek, vagy megvetett, mindenünnen kiűzött utcalányokkal, akik bámulatba ejtették az egész világot; a művészetek története tele van alakokkal, amilyen Nero volt, aki felgyújtotta Rómát, hogy verset írhasson a pusztulásról és oroszlanok elé vetette a tehetségeseket, akik tehetségesebbek voltak nála, azután a Villonok mégis igazi művészetet adtak a világnak; az élet tele van jelenségekkel, hogy egy mozdulatban, egy mosolyban olykor több művészet van, egy hangsúly, fintor, szemrebbenés kifejezőbb, mint sok-sok műalkotás. A történelem és az élet tele van jó és rossz dilettánsokkal, akik összességükben mégis sokat adtak és tettek.

Ezernyi elemből, tényezőtől, ellentétből alakul ki az az eredmény, hogy összeverődnek emberek, betanulnak idegen szöveget, megtanulnak mozogni a színpadon, beleélik magukat az idegen sorsba, sőt olykor átlényegülnek azá, akinek sorsát a rivaldafényben vállalták: megszületik a *produkció*, akadnak, alkilknek tetszik az előadás, sőt, a műkedvelők játékaiknak egy-egy részlete néha hatóképességében vetekedik a hivatásosok átlagelőadásaival. Választóvonalat vonni csak ott lehet, ahol a hivatásos színészek játéka színvonalas, ami nem mindig és nem feltétlenül igaz. A hivatásosak körében erősebb és szigorúbb a selejtezés, gondosabb válogatással kerülnek össze egy-egy darabban a szereplők, kizárólag ezzel foglalkoznak, ez a hivatásuk, ebben élnek, alaposabb és minden művészi gyakorlatuk, tehetségük, ötletességük latba vetésével dolgozzák ki figurájukat. Ha figyelmen kívül hagyjuk a műkedvelőknél azt a nagyobb tömegét, amely csak kritikátlan tetszélgéssel szerepel és azokra gondolunk, akik szenvedélyes odaadással ragaszkodnak a színpadhoz és azzal a komolysággal játszanak, ahogyan a gyerekek egy élethivatás komoly elmélyültségével játszanak, akkor itt, ezeknél körülbelül rá is bukkanhatunk arra a lelkirugóra, amely a műkedvelőket a színpadra hajtja. Nekik a játék a morfium és a kokain, a kábítószer, a nagy szenvedély, az igazi élet. Az életük többnyire szürke, sokszor keserves s ez viszi őket arra, amerre általában a hétköznapok hajtják az embert, hiszen a sorsok kavarádásában az ember maga csak ritkán szabja meg útját tudatos eltökéltséggel. De bennük izzik a tehetség; sokszor szikrányi csak és ha úgy fordul, hogy hivatásukká válhat a színjáték, többre nem is telik erejükből, mint addig, letörnek, kihullanak a rosta lyukán; nagyon ritkán azonban kibontakozhat tehetségük és hivatásosakká válnak. Hogy emberi sorsuk jobb-e ezzel? Azt kétkem. A művész mindenért megfizet, azzal fizet, hogy életerejét, véré, agysejtjeit, idegeit tékozzolja.

Elkerülhetetlenül meg kell méznünk az érem másik oldalát is. Nemcsak színjászó van, hanem néző is, nemcsak műkedvelő színjászók mozgalmá, hanem társadalom is, amelyben a mozgalom él, fejlődik, kibontakozik, vagy senyved és elsorvad. A kérdést valahogy úgy fogalmazhatjuk meg, mi szüksége van annak a társadalomnak, amely akár a közönség beléptidíjaival, akár a

közösség támogatásával fentartja a hivatásos színházakat és gondoskodik róla, hogy színvonalasak legyenek, mi szüksége van a műkedvelő színjátékra? Talán az a magyarázata, hogy a tehetség, a hajlam, a kedv mindig van, az adott jelenséget a társadalom kénytelen tudomásul venni és ha már van, igyekezik szervezetté tenni, a legtöbbet kihozni belőle, amire a műkedvelő színjáték képes. Lehet, hogy csakugyan ilyen egyszerű. A társadalom tudomásul vesz jelenségeket és a maga szekerébe fogja őket. Csak éppen azt nem hiszem, hogy a jelenségnek magának nincs társadalmi szükségszerűsége. Newyorkban, tudom, a tízmillió együttélő ember számára alig negyven színház működik és nagyobbára rövíűt játszik; a nem rövíűszínház sorozatos előadásokkal tartja fent magát, a producer alkalmilag szerez pénzt a produkcióra és ha beválik, megszedi magát annyira, hogy egy-egy újabb darabot előadhasson, ha nem, pártfogói veszítik el a pénzüket. Ezek a pártfogók többségben múpártolók, tehát magánúton végzik azt a támogatást, amit nálunk a közösség nyújt. Angliában is kevés a színház, Franciaországban a nagy állami színházak rengeteg pénzt emésztenek fel, a vidéket járó társulatok bőséges szubvenció mellett is igen alacsony színvonalon állnak. Németországban, ahol nagyon sok a színház és az operaház, mindenütt a város vagy a tartomány tartja fent őket. A helyhez kötött színházak mindenütt nagyon nehezen mozdulnak, legfeljebb egy-egy nagyobb városba jutnak el vendégszereplésre, a kisvárosokba és falvakba majdnem soha. Nehezen mozdulnak elsősorban a díszletek és költségek miatt, bár ezen lehet segíteni. Arthur Miller, amikor a szálemi boszorkány című darabját egy évvel a newyorki bemutató után felújította, maga rendezte és a díszletezést úgy oldotta meg függönyökkel, jelképes dekorációkkal, hogy az együttes végigjárhatta az Egyesült Államok minhen jelentős városát. A vállalkozókedv és a leleményesség megtalálja a megoldást arra, hogy a nagy színpadokról távoli vidékekre is eljusson egy-egy jó előadás. Sokkal bonyolultabbá teszi a vidékjárást az, hogy a legnagyobb művészek is kötve vannak a megszokott helyhez, méretekhez, kerethez és ha kimozdulnak, képtelenek arra a művészi elmélyültségre, amellyel állandó színházukban játszanak; az előadások kevésbé színvonalasak, a színész inkább beidegződöttséggel és gyakorlattal játszik, nem mély átéléssel és az ilyen előadás hatóereje sokszor nem nagyobb a gépesített művészet hatóerejénél, nem nyújt nagyobb élményt, mint egy jó mozi vagy rádió előadás.

A gépen át ható előadás pedig sohasem lehet olyan nagy élmény, mint az élő előadás, amelynek hatóerejét maga a közönség fokozza, hiszen a közönség ugyanúgy szereplője az előadásnak, mint a színész. Ma, amikor már tudjuk, hogy az emberi test rádió-leadó és rádió felvevő egyben, emanációja, elektromos kisugárzása felfogható és érzékelhető és emberi test befogadó-érzékeivel, ma már azt is tudjuk, hogy a sikert nemcsak a taps, a tetszésnyilvánítás juttatja kifejezésre, hanem a közönségből kisugárzó elektromos erő, amelynek felfogására a színésznek különösen fejlett érzéke van. A gép nem érzékeny idegekkel teli szervezet, a közönség nem hathat rá, tehát nem is kaphat tőle olyan viszont-sugárzásokat, amilyenek a művészekből, művészi érzékenységük foka szerint, vissza áradnak a közönséghez. Az élő szónak, az eleven játéknak ezzel az erejével a gép sohasem birkózhat meg, (legalábbis eddigi ismereteink és fogalmaink szerint: nem), mert a közönségnek az a legnagyobb élménye, ahogyan hat az előadásra. A mozi és a rádió, amely eljut mindenüvé, a legeludgotabb falvakba is, nem tudja feltétlenül pótolni az élő művészetet, hiszen nem kell hozzá még olyan fegyelmeztet figyelem sem, ami a színházban fokozza a koncentráltságot és intenzívebbé teszi az élményt. Ebből következik, hogy a társadalom nemcsak tudomásulveszi néhány ember játszó kedvét, mint jelenséget, hanem az eleven szó, a közvetlen hatóerő szükségét is érzi, társadalmi szükségszerűség van a műkedvelő színjátékban, amely megszámlálhatatlan helyen a hivatásos színházat pótolja. Persze a maga fejlettségi fokán,

Csak az magyarázhatja meg, hogy a tőkés társadalomban éppen olyan fejlett a műkedvelő színjátszás mozzalma, mint nálunk. A tőkés társadalomban még a játékrend is kihat a mozzalomra és nem memém azt állítani, hogy nálunk ennek nincs szerepe. Hogy ismét Newyork példáját említsem, a nem rövidült játszó színházak majdnem egész idényen át ugyanazt a darabot játsszák. Aki tehát szorgalmas színházlátogató és végignézi a tíz-tizenkét műsoron szereplő darabot, esetleg többször is, az hamarosan színház nélkül marad. Az idény tíz hónapját a vígjáték és drámai színházak játékrendje nem tudja kitölteni a szorgalmasabb néző számára, márpedig ott, a munka és élet hajszolt irama mellett fokozottabb mértékben kell a szórakozás is. A munkanélküliség egy régebbi számításából láttam, hogy a segélybe beleszámították a mozi, az olcsó könyv, az újság és a színház elég tetemes költségeit is. (Valamennyi a propaganda erős hatóeszköze és a munkanélkült sem engedhetik ki a propaganda hatása és befolyása alól). A legtöbb ember rövid és operettszínházba jár, de a kissé igényesebb néző, ha kifogyott a színházakból, maga keresi az új darabot, és vagy rábukkan valahol olyan műkedvelő előadásra, amely felkelti érdeklődését, vagy ha van benne kedv, hajlam, szikrányi tehetség, maga szervez előadást, vagy csatlakozik valamilyen műkedvelő együtteshez.

Falvaink és kisvárosaink életviszonyai között az élő szó művészetét kizárólag a műkedvelő együttesek nyújtják. Nem akarok kitérni az izlésfejlesztés és a játékrend kérdéseire, mind a kettő külön tanulmányt érdemel és nagyon messzire vezet tárgyamtól. Nem kétséges, hogy a közönség izlése és igénye befolyásolja a játékrendet, a darabválasztást, de ennek oka mindenekelőtt az, hogy az egyesületek anyagi okokból a környezetből származnak, abból a közönségből és nem állnak annyira felette, hogy maguk fejlettebb, tisztultabb izléssel hatni tudnának, vállalni mernék azt a lassú fejlődést, ahogyan egy színház közönséget nevel magának. Előadásaink művészi értékét is a szereplők izlése, érzéke, a rendező koncepciója határozza meg és bizony nagyon sokszor bűn egyáltalán a művészetről beszélni. Nem más az előadás, mint magakelletes és sikerhajhászás, eszközei a nemzeti romantika, a sokszor mehezen kihámozható dallam és a sekélyes humor.

Az utóbbi néhány év megfigyelései során megmutatkozott, hogy nagyon sok viszonylagos tehetség van a műkedvelő színjátszók között. Ugy is csoportosulnak, hogy, egy-két tehetséges, gyakorlottabb dilettáns játszani akar, társulatot gyűjt maga köré, néha igazán művészi kedvvel, jól összeválogatott szereplőkkel, nem ritkán azonban csak azért, hogy maga játszhasson és minél jobban érvényesüljön. Azt az utóbbiak még nem tudják, hogy egy színdarabban nincsenek kis és nagyszerepek, mert a hosszabb sem érvényesülhet és hathat, ha a kevesebb szövegű szereplők nem teremtik meg a légkört, nem készítik elő azt, hogy a fontos mondatok, mozzulatok kellően hassanak és nem adják meg azt a keretet, amely összességben hat, nem pedig írói részleteiben. A fejlődés azonban mindenestre tagadhatatlan, észrevehető, kimutatható. Fokozatai talán az ideai szemléken mutatkoztak meg leginkább. A tavalyi szemlékről az együttesek azzal a tanácsal távoztak, hogy igyekezzenek hivatásos rendezőket segítségül hívni. A színjáték ugyanis eljutott — általánosságban — arra a fokra, ahol tovább nem fejlődhet, csak akkor ha az egész játék összefogója, a rendező valóban képes arra, hogy nevelje a színjátszókat. A városokban, mert könnyebben hozzájutottak, hivatásos rendezők vették kezükbe az együtteseket és valóban néhány igazán színvonalas előadással bizonyították be azt a tételt, hogy az erők, kellő vezetéssel, sikeresen és értékes előadásokkal pótolhatják a színházat: megteremthetik a maguk helyi színházat — műkedvelő alapon. A falvak és színházaktól távolabb eső városok azonban rosszabb körülmények közé jutottak, mert nem fejlődhetvén tovább, a legjobb esetben megálltak, de sokhelyütt visszaestek. Szakadék támadt falusi és városi műkedvelő színjáték között. Nem, mintha a városi együtteseknek nem lett volna nagyon hasznos a

segítség, de falun ahol ennél is nagyobb szükség van a segítségre, ahol úgy-szólván semmi más intézmény nincs, hogy az általános nevelődés, művelődés folyamatát előbbre vigye, ott nagyobbára olyan emberekre maradt a rendezés, akik szemére vetik az írónak, hogy nem írják elő a legapróbb részletekig a mozgás, gesztusok, arcjáték minden mozzanatát, mert egyszerűen nem is tudják, hogy a rendező munkája nem abból áll, hogy a szöveget mint a diákoknak betanítják, hogy a rendező az, aki tulajdonképpen tolmácsolja a darabot és a színészeket rávezeti a helyes tolmácsolásra. Húsz műkedvelő rendező közül a kérdésre, hogy milyen volt a rendezői elgondolása, legfeljebb kettő tudta, hogy a rendezőnek koncepciója van. Fogalmakkal, főként politikai fogalmakkal egyáltalán nem képesek megbirkózni, bizonyos útbaigazításokat jelmondatszerűen fognak fel, s ennek következménye, hogy nem erőikhez, hanem szándékaikhoz mérten választják ki a színműveket, s aztán bunyevác ruhában játszákn Nusicis Miniszternéjét, vagy falusi parasztyerekekkel a nagyvárosi lakáskérdés komédiáját, holott ezek a különben bizonyára ügyes szereplők nem is ismerhetik, fel sem foghatják városi életünknek ezt a keserves, nehéz problémáját. Persze, a színjátékhoz hozzátartozik, hogy a színészeknek szárnyaló képzetekkel kell elérniök tőlük nagyon távoleső fogalmakig, jelenségekhez, be kell hatolniok idegen légkörbe, maguknak kell megteremtieniök ezt a légkört, hogy valóságuk válasszon játékuik. De ahhoz, hogy útvesztőbe ne kerüljenek, hogy megtalálják az igazi hangot, szint, eszközt, amellyel nekik idegen emberek életét élénk vetítik, a rendezőknek kell őket elvezetnie oda, ahol átlényegülten öltik fel az idegen alakot. A rendező az, akinek mindent tudnia kell, azt is, hogy mi a darab, mi a lényege, főként azonban azt, hogy mire telik együttese erejéből.

A műkedvelő színjátszás nálunk fokozott társadalmi szerephez jutott. Ha a dilettáns szó rossz mellékizét mostanában újból erősebben érezzük műkedvelő színjátszásunkban, ez onnan van, hogy megint egyre több a százíz rontó tünet és mint minden tünet, ez is belső bajokat jelez. A bajok többnyire onnan erednek, hogy primitív, színpadismeretnélküli rendezőkre marad a játék, segítséget nem kap a mozgalom, a falusi kommuna semmit sem áldoz a maga színházára és szinte lemond arról, hogy a műkedvelő színház eszköze legyen, amely új fogalmakat visz be az ellenálló tudatokba, harcot hirdet a primitívizmus, a csökönyösség, a fogalomzavarok és a szűk látókör ellen, nem veszi tudomásul, hogy a fejlődést csak tiszta és tisztázott fogalmak segíthetik elő, — a műkedvelő színjáték pedig az a szószék lehet, amelyről az életet megszépítő, színesebbé, gazdagabbá tévő játék segíti elő a fogalmak tisztázását, a látókör tágulását.

Megoldás? Nem itt a helye, hogy erről szóljunk. Csak elmondtam azt, amit az idej műkedvelő színjátszó szemléken megfigyeltem, ami utazgatások közben eszembe jutott, összehasonlítottam azzal, amit másutt láttam, vagy más világról olvastam. És leszűrtem néhány tanulságot, lehet, csak a magam számára. Kicsit közhely valamennyi, mert abból indul ki hogy a színház, ez az ösművészet, amely mégis a kulturának, az általános műveltségnek és a fejlettségnek egyik fokménéje. Mindegy, hogy hivatásos vagy műkedvelő színházról van-e szó, az életszint emelkedését fokról fokra mutatja. A fokok a húsunkba vág-nak, ha akadozik rajtunk a fejlődés, az élet kiterelvényesedése. Ilyenkor feljajdulunk, mert fáj, de a jajszó nem segít. Így hát csak nézzük, hogyan döglovább a műkedvelő színjátszás mozgalma anélkül, hogy a társadalmat a maga útján segítené előbbrejutásában.

Tavasszal, évről évre, bejárom a szemléket, nézem, hogyan adnak egy-egy lökést a műkedvelő színjátéknak. És az idén csalódottan láttam, hogy még ez a lendítő lökés is elmaradt. — Hát — talán majd jövőre jobb lesz.

Bori Imre

Kritikai napló

Stevan Raičković: Balada o predvečerju

Huxleynak van egy nagyon érdekes kis tanulmánya a költői parcelláról. Szerinte a világból a költők igen kis területet vettek birtokukba és ugyanazt az egy területet művelik évszázadok óta. Nem szélességben, hanem mélységben haladnak és néha nem a talaj a fontos, hanem a mélység, ameddig a metaforák acélpengéjével eljuthattak. Vannak költők, kik kemény talajon dolgoznak, kemény, érces pengésű a vers hangja, az érzés logikája szinte metsz, azután vannak olyanok is, kik lágy löszben dolgoznak és a nagy csöndben csak a költő szívdobbanásai hallatszanak. Különös világ tárul fel munkájuk nyomán: a csend világa, a néma vizeké, a hallgatag fáké, a halk ormoké, a zizegő fűleveleké, a hangyatánya néma lakóié és a költőé, ki nem is éli, csak álmodik valahol álmom és valóság feleútján, inkább a hallgatás ölelésében, mint a közlés karjaiban, mintegy a hallgatást, a csendet beszéltetve maga helyett, oda transzponálva a maga érzéseit, azokba vetítve, mi szívében lakozik. Ilyen birodalom tulajdonosa Stevan Raičković is, kinek legújabb kötetét nemrég adták ki Beográdban Balada o predvečerju címmel.

Kis területe a világnak az övé, leginkább csak az, mit szemével és szívével magához tud ölelni a kar mozdulatlanságában, és az is nagy szándékok temetője, vágyaké, reményeké, melyeknek fiatalok lehetnek csak az apjai és most kicsit kókadtan áll a sírnál mit lassan belep a kinőtt bánat, szomorúság, a csendivirágok néma illata, a megnevezhetetlen szorongás tuskés indái és mindent bevonó, mindenbe beleszívódó, mindent befonó beszédes némaság. Mert itt a csend, a fák, fűvek, virágok beszélnek és néma a költő. És nagy bánatok, nagy nosztalgia, és sok fiatalos indulat fulladt a hallgatásba, vált természetzé és végső fokon költői lélekké! Vannak emberek, kik elveszítették magukat, vagy legalább is úgy vélték. Háborúban megperzselt gyermekévek és a burjánzó fiatalság, amely nem győzött betelni önmagával és az élet nagy habzsolásában, az élet alkotásában nem volt ideje és módja foglalkozni az ember örök problémáival: étellel, halállal, fiatalsággal, szerelemmel. Nem tudta átélni őket, lényével azonosítani. És elvesztette képességét, hogy ezt a másik világot, amely néma tanúja volt sok élet születésének és még több halálának, amely annyi ember vérével táplálkozott, megértse, éljen vele és benne. Pedig mennyi hívó jel figyelmeztet! A városok szélén a fák integető karjai, az aszfalt résén kikukucskáló fűszemek, az ablakokon beleső felhők, a vízcsep csorgása, a némaság, mi az egyedül lévő emberrel négy fal közé betelepszik. De ezek az üzenetek nem mondanak semmit az embernek és hogyne fájna mindez a költőnek, ki épp ebben a másik világban találta meg önmagát és a városi élet neki száműzetés, legjobb esetben kirándulás az idegenbe.

Lassabban szeretne élni mint él. A végtelent vágyja, pedig a pillanatok vadásza csupán és az ő nagyon érzékeny lelkisége hamar fájni tud, talán nem is tud mást és még a patyolat némaság is versírásra sebzi. Hogyisne, mikor a rettenetes idő hátán úszik az ember és fülében, a hallásában hallja a távoli emlékezést és tudja, hogy egyszer eljön a szép halál, mi az embertől tapintatosan és csendben hangyalakomát csap, szénné változtatja, kő mi alá gyík rejtőzik majd, vagy fű és por és akkor nem lesz értelmetlen az élet:

Kažite još neku reč za sluh koji vapi za zvukom
i gledajte niz asfalt u telo da ne prolazi zaludu.

Mert ilyen költő Stevan Raičković. Ott van otthon, amit már az ember megtagadott és azt szereti, amit más észre sem vesz. Ime vallomása:

/Tamo sam ja gde nema pesme a sve je pesma.
Zemlja miriše na trulo lišće, na mrave, gliste i rosu.
Slikar ne slika a trava travi bez odmora i bez sna.
Bez češlja: vetar češlja ječmu zlatnu kosu.
Tamo sam ja.
... Muči me nešto da otputujem daleko.
U sluhu mi je tupi zvuk drvoseča
gde je sve grubo ili meko.

Ez az az ellentét, amely feszültséget tud teremteni benne és van-e jobb inspirátor mint a fájdalom, hogy költő születhessék, főleg ha az emberi anyag, amelyből formálódik lágy, érzékeny és érzésekre stimmel, mint az övé is? De tudja, ebbe még nem lehet belehalni, mint behaltak valamikor az érzékeny poéták. Az életet éppen ezek az ellentétek viszik tovább, tovább a költővel együtt, aki most hallgatja azt a zajt, amit a fű művése, messze madarak röpte csap, és mereng a tájon, mit előző köteteiben olyan áhítattal élt át és most tölti meg érzelemmel, felismeréssel, a világ dolgaival; költői céllal. Mert mi a felismerés? Eimondja Trenutak című versében:

... čujemo neki mali šum koji se provlači kroz prostoriju ili kroz
iglene uši
šum koji zvoni kao razapeta žica, šum koji bruji
koji se produžava i vraća čas tamo čas ovamo
mali šum
pa veliki
šum mali
jedna grdna nesloga
čas u ulici
čas u nama
nesporazum koji samo bruji a ima daleko veću ambiciju
(mogli smo ležati svako u svojoj travi)
eto
tu možda leži poreklo naše zabune
(šlučajno baš ja kažem)
tu
ili negde oko toga
tu možda leži poreklo naše zabune.

De minek is itt beszélni, dalolni kellene, mert ez az érzés már kész költemény is, de: Pesma bi i vredela ali reči ne vrede. Ezt át kell élni és meg kell látni, sőt, tudni kell meglátni, mert az ember úgy van önmagával is mint környezetével: nem ismeri, nem érti a némaság hangjait, nem ismeri önma-

gát. És Raičkovićnak éppen a versírás a segítségével, hogy leküzdje ezt önmagában és tudatosítsa másokban. Eredeti hangszereléssel teszi ezt, bár költői természetként rengeteg olyan vonást hordoz magában, amelyek már ismertek és nem véletlenül emlegetik vele kapcsolatban Branko Radičevićet. Ami érdekessé (a kétségtelenül finom hallásán, költői tehetségén túl) teszi, sőt jelentőséget és súlyt kölcsönöz neki a költészet mai, hazai relációjában, éppen ez a magábamerülése, természetérzése, szavainak lágy pasztellje, képeinek akvarellhalványossága, zenéjének puha moll akkordjai. S mint ilyen tünet kor és érzéstünet, életünk változásának tünete éppen úgy mint Davičo, Pavlović vagy Popa is az. Ezt Raičković így fogalmazta meg:

Ljudi se bude bez oružja.

hisz: Sad se već zna šta je vazduh
 šta nije.
 To je već brdo u svojoj očiglednoj sigurnosti.
 Vetar se odlepilo i mili svoj prvi korak
 svoj nesigurni milimetar.

 u kamenim grudima zidova tako šarenim
 polo od sna a pola od kreča
 otvaraju se oči svih živih.

Az új világnak új jelei ezek, az érzelem diadalának hírnökei. Éljen teljes emberi életet, hirdeti.

Vreme je.
 Treba jednostužno prići prvom suncu
 i biti dugo tamo gde je ono prisutno.
 Treba poći i potrčati i stići
 tamo gde zemlja nastavlja prastaru igru
 belutaka i cvetova i senki.

 Vreme je da se napusti ova koža od cigle i maltera
 koža žutih vrata i staklene rupe.
 Vreme je da se ode. Vreme je da se zaboravi. Vreme je
 da se podignu ruke iznad uskih ramena
 na prvi talas ptice i prvo poludelo perje.

Csak még az embert láthatatlan puskák célozzák, a csendé, az ellentmondásoké, a természeté, amely ellenséggé vált és hiába a költő imája a madárhoz, hogy jöjjön hozzá, szálljon rá:

Čutaću kao kamen i neću pustiti daha.
 Na mojoj glavi mirno provedi jedan dan.

És vitatkozhatunk-e a költővel, mikor érzelmei lágyágát tartja felénk inkább kínálva azt, mint fenyegetőzve? Neki ez az egy érzés elég volt, hogy nemcsak versek, hanem verskötetek során ömlésze át ezt az érzést. Nekünk pedig az olvasásnyújtotta gyönyörűsége túl érdekes adatokat szolgáltatott az ember mai helyzetéről is életünknek ebben a pillanatában.

VASZKO POPA

A társadalmi fejlődés élő és mindig szikrázó váltóárama néha igen érdekes művészeti jelenségeket tud megteremteni, előhívni az emberi életnek szürke hétköznapi folyamából, gondolatokat tud csiholni, merész képek megátására tud ösztönözni, a képzeletet a szabadság rendjének íratlan törvényei alá veti, a szavak szárnyat és súlyt kapnak; a mi világunk szürke egyhangúságából, amelyben alig történik valami rendkívüli, amit már rég meg nem szokunk, ami észrevétlenül egyéniségünké vált, abból a jól ismert alakatlan caoszból néha kigomolyog egy-egy művészegyéniség, aki élményeivel, képzet-ársításával először meghökkent bennünket, azután a művészet elvarázsoló erejével lebilincsel. Meghökkent, éppen azzal a hétköznapi mimagunkkal, amellyel állandóan találkozunk tükörben és utcán és csendes magános önzvizsgálatunkban, ismerősségével riaszt, majd a feloldódás után a megjelenítés szuggesztív erejével ragad magához. Vaszkó Popa költészete ilyen. Költészet, amelyet viták, ellentétes vélemények köde takar, lelkesedés páráz, és félre-sőt belemagyarázás csonkít. Nem olvastam még költőt, kinek verseit ennyi-ielekép kommentálták, kinek szövegei ennyi emberi ellentétet tudtak a napvilágra hozni az egy Adyt kivéve. Még a sorsuk is egy, bár ez nem akar nértéket is jelenteni: mindketten az ifjúság evangelistái voltak, Popa még, különben, ma is az, és aki így ifjú szívekben él, kétszeresen is érdemes a figyelemre, mert valami döntő, valami nagy-nagy emberi igazságot hirdethet, lámár a jövő tápláló forrásává vált, maga is alig csergő forrásként, alig túl az első verseskötönyv szülési lázán.

Az élet látszólagos egysíkúságát sok különböző eredetű és irányú törekvések, emberek, gondolatvariációk képezik és az irodalom már régen lemondott arról a törekvéséről, hogy egyetlenegy meglátásban, egyetlenegy egyéniség élményvilágában szemléltesse mindazokat a problémákat, jelenségeket, vágyakat és álmokat, amelyek az élet nem irodalmi, hanem profán hétköznapi összetevői, természetes alkatrészei adott emberi konkrétumainak. Természetes tehát, hogy az írói egyéniségek, írói felfogások a lehető legtarkább változataival találkozunk, ha a jugoszláv irodalom egészét szemléljük. Az ivmit meghúzhatnánk a két szélsőség között igen nagy lenne és a legkülönözőbb művészeti felfogás, program szívárványszíneit játszaná az ortodox realistáktól a szürrealisták automatikus szövegeiig. Nem célunk most a dúló elvi és nem elvi, hanem sokszor személyesélú vitákat reprodukálni, de meg kell állapítanunk, hogy Vaszkó Popa egyike azoknak, akik nem az elmélet ogikájával, hanem a művek győző alabárdjával állnak ebben a küzdelemben, nint eszköz és mint cél, kivel szemben az ellenfél, művészete nevében, a egnagyobb megnemértést tanusítja. Tehát egyike ő a ma nálunk lehetséges öltészetnek, emberi magatartásnak, az élet egyik koncentrátjának. Az élet eljessége nem engedi meg az egyhangúságot, a sematizmust az életnek csak gyoldalú szemléletét, különösen ma, amikor az élet olyan sok változatban adja a létezését. Ennek a létnek a költői átélésében, versé formálódásában Vaszkó Popa ment talán legtovább, aki eldobott szemléletéből igen sok koncionálisat, az átélésből lefejtett minden fölöslegesét, ami gátolná az alaplmény meztelen megformálásakor és így egyedülálló és súlyos hatást tud cicsalni verseiből, melynek minden sora, ahogy egyik ismertetője (Boriszlav Mihajlovics) mondja egy-egy tömör és végleges definíció. Ez az amit hozzáidott ahhoz az örökséghez, amelyet a költői iskolában kapott a modern francia költésztől és a népköltésztől. (Analog példáját talán nagyobb, euróiaibb méretekben József Attilában szemlélhetjük, kinél e kettő szintén igen zerencsés ötvözetet képezett.) Természetes továbbfejlesztője a verselés tehniájában a modern költészet elért eredményeinek, a metaforikus gondolkodásnak, de nem epigón utánzó, mint igen sokan állítják róla, hisz a közösen

készült formát olyan eredeti és egyénien meglátott valósággal tudja megtölteni, amely elegendő, hogy egyike legyen a kiválóbb jugoszláv költőknek. Az érdekes és értékes Vaszko Popa költészetében a gondolati tartalom, az érzések szpecifikus volta, a meglátások eredetisége, a valóság költői feldolgozása és megformálása. Különös ízt és eredeti csengést adnak verseink (és ez nem paradoxon itt) a formái, a módszerbeli eredményei, amelyek, mint mondottuk, Popa és a hagyománnyá váló francia mai költészet közös alkotása.

Mert nem méreteiben, hanem mélységében imponáló ez a költészet és diszharmoniójában döbbenetes. Diszharmonikus költészet; aligha találhatnánk pontosabb szót, hogy lényegét kifejezhessük ennek a költői muzsikának, amelynek akkordjai életünk kúsa polifóniájából táplálkozik, abból a nagy forrásból, erjedésből, amelyben most élünk, amikor társadalmi és erkölcsi, emberi magatartásnak a társadalmi, gazdasági változások, a fejlődés zajlásában csiszolódik, pattog, recseg, rángatózik, hogy újat, eredetit, valóban emberi alkosszon osztályok, multak, népek, temperantumok, embertelenségek nagy kaoszából, amelyek tudatunkat évszázadok óta ferdítették és sorvasztották. Tudatunk diszharmonikus ütéseit, változó szívdobbanásainkat rögzítik verse a legnagyobb nyíltsággal és őszinte önvizsgálattal. Az elemzés, az önanalízis amely sokkal fájdalmasabb mint gondolnánk és eredményeiben meghökkenőbb mint várnánk a felszínre hozott sok furcsa és ferde vágy, álom, gondolat, egyéniségzilánk láttán, riaszt, azzal a nagy őszinteséggel és durva szókimondással, amelyet nem szoktunk meg, azzal az ijesztő diszharmonióval amelyet önmagában lelt és amelyek bennünk élnek láthatatlanul és tetteinkbe, szavainkba lopódnak anélkül, hogy különösebb gondot fordítanánk rá anélkül, hogy észrevennénk, vagy ha észre is vesszük, igyekszünk elhessegetni őket, mint nem aktuálisakat, nem méltókat életünk, helyzetünk, társadalmunk nagyságához és méltóságához.

Heterogén érzésvilággal állunk szemben, amelyben, sajnos, ma még elférnek a legkülönbözőbb jellegű és értékű emberi megnyilvánulások a kétségbeeséstől az optimizmusig. A legkülönbözőbb reflexiók válnak verssé és a költő szerető ambícióval figyel és vizsgálja, önti versbe őket, függetlenül a többiek véleményére. Az egyéniség belső tartalmainak, ellentmondásainak lávaömlése észlelhetjük, spontán vallomást hallunk, mint első bizonyosságát annak, hogy az emberi egyéniség nagymérvű felszabadulása a társadalmi, erkölcsi, szóizlésbeli gátlások alól, béklyóktól megindult. Az ilyen gátszakadás, min minden gátszakadás, a felszabaduló árban sok szennyet, piszkot, rothadtságó is beelötytyent, és lévén szó emberi érzésekről, amelyek még ma komolyai nélkülözik a kritikai tudatosságot, a spontánitásával a hasznos és szüksége eredményeken túl érthető veszélyeket is rejt magában. Féltő, hogy a nagy őszinteségbe hamis hangok is vegyülnek majd, túlságosan nagy tér jut az emberi érzésvilág ellentmondásainak, deformált jellegének és kevés a megtisztulónak. A sok bűn féltő, hogy megfojtja és elhomályosítja a csillogó ére nyeket, amelyek együtt kerültek a felszínre a hordalékkal. A vallomások korában jellemző tünetek ezek. Nem az elhallgatásról, eltitkolásról van szó ez csak tovább rejtetegetné tudatunk nyomorékságát, egyszer le kell számolnunk önmagunkkal így is, hanem a ke'lo mérték megtalálásáról, az arányról felállításáról, Vasko Popa költészete jó példája a fent elmondottaknak. Érték mindenestre nagy, és csak azt sajnáljuk, hogy az említett szerteágazó élmény-érzés- és gondolatvilág nem robbant bele egyetlen egy költő művében. Így több költő térképét kell kérnünk, hogy társadalmunk mai érzésvidékén tájékozódhassunk. Popa térképén és iránytűjével különösen megrajzolt vidékei barángerhetünk. Nemcsak az igény nagy, amely készítette, hanem a vidék is érdekes, amelyet megnyit. Módszerességre kényszerít és fokozatosságra. Kövessük tehát, hámozzunk:

K é r e g

Miért ne értelmeznénk szó szerint első verseskötetének a címét? Nézzük meg, milyen anyagból készült ez az érzéskéreg, amely annyi problémát szőtt össze és rejtett magában. A költői lélek kérge két alapanyagból áll, három érzésből, amelyet Popa határozottan külön is választott. Ez a három réteg, amely önállóan, egymás mellett helyezkedik el, igen jellemző a mai költők állapotára. A világ még tovább bomlott, még aprólékosabban mérhető fel és a szintézis egyelőre lehetetlen. A három alapmotívuma Popa költészetének a szerelem, a világ, a haza. Ezek jellemzően költői állapotára alig érintkeznek egymással. A költő, úgylátszik, nagy analizátora érzéseinek és érzéskomplexumok helyett, melyekkel a mult nagy alkotói dolgoztak, ő ki tudja választani, külön is élni tudja az emberi érzések így háromrésze vált alapjainak mindegyikét. A kéreg felszíne mutatja ezt így. A költő lelke kérgéről vall így, élénk tárva legbelsőbb lényét, amely messze bennünk él, nem is valóságként, hanem annak álmokképeként, mi is a metaforák szárnyán, a versben, minden pillanatban ismét a valóságba tud röppenni, valósággá tud válni. Csak így válik a szerelem a metaforák, költői képek vonzásában, valóban popai szerelemmé, sőt szenvedéllyé, bőséggé, túlfutotté, emberi vonzalommá, amit a képek barokk túltömöttsége, dússága külön kihangsúlyoz. A kéreg problémája a metafora problémájává válik. Sokszor a mélységet ez szolgáltatja az érzésnek, ami levetkőztetve díszes költői köntöséből a legbanálisabb, leghétköznapiabb érzéssé válik. A tüzes szerelmi érzés például így hömpölyög Popa metaforáiban:

Ulice tvojih pogleda
nemaju kraja

Laste iz tvojih zenica
Na jug se ne sele

Sa jasika u grudima tvojim
lišće ne opada

Na nebu tvojih reči
Sunce ne zalazi

vagy: Patos sam žut, beznadežan a praznoj sobi u kojoj ona sedi, samo da me njena senka uteši. I stepenište sam drveno kojim iz sobe na ulicu silazi, samo da se sa senkom njenom poigram. I lišće sam suvo duž ulice kojim prolazi, da njenu senku čujem.

vagy: Zemlja se vraća bez jabuka iz naših ruku. Gledamo zajedno sunce. Sunce se ne vraća bez bisera iz naših očiju stb.

Mondottuk már, hogy nem nagy és mély a lélek e külső szerelmi érzése. Legkevésbé költői. Inkább a banalitás költészete még, amelyet gyakran a szintén sántító metaforák, kellő értékre szállítanak le. Itt még érdekesebb maga a költészet, mint a valódi érzés, amely a metaforák tulajdonképpeni aranyfedezete. Mit lehetne elmondani még erről a versekből kiolvasható szerelemről? Aligha többet, mint Popa valóban szépen és igaz érzéssel fogalmazott meg:

Pronašli smo se
Na zlatnoj visoravni
Daleko u nama.

Vagy talán éppen ez apoitikus érzésben, a tiszta hétköznapi ember érzésének ilyen érzékeltetését kell dicsérnünk Popa verseiben?

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy Popa igazi költői anyagát még nem találta meg a szerelemben. A világ azonban nagyobb és érdekesebb élményeket tartogatott számára a maga rengeteg változatával. „Ez a kétélű nyelv”, amely vele szól, Popában igaz költőjére akadt. Ami szerelmes verseiben még pusztá tendencióként derengett, itt, a világ dolgai, tárgyai között formát nyert. Popának nagyszerű érzéke van meglátni az élet mikrokozmoszában a sajátosságát, a jellemzőt. „Jeza je na pučini čaja u šolji” — ez a kép fölöttébb jellemző költonkre. Nem szólam, hanem valóság. A tárgyak valósága és néma beszéde és a költő lát, nem álmodik. A tárgyakat és a beléjük olvasható költői érzéseket és igazságokat. Különös, mondhatnánk fantasztikus tájakká varázslódik a költő által meglátott ember körüli világ, bennünk a tárgyak, melyekben mind az ember jelenlétének árnya lobog és alatta az észre nem vett világ némasága honol. És a költővel beszélni kezdenek, a metaforák tragédiák, mondanunk sem kell, emberi tragédiák, kerekain száguldanak az ostromlott égboit felé. És változnak a nézőpontok is. Ime az ember egy parányi, dohány-sárga nap szemével nézve a hamutartóból:

Ogromna ruka
Sa žarkim okom nasred dlana
Vreba na vidiku

Az asztalterítő közelről:

Stolnjak se širi
U nedogled

Sablalna
Senka čačkalice sledi
Krvave tragove čaša

Sunce oblači koske
U novo zlatno meso

Pegava
Sitost vere se
Uz vratolomne mrve

Krunice dremeža
Belu su koru probile

vagy a szék:

Kako bi se rado
Niz stepenice sjurila
Ili na mesečini temena
Zaigrala
Ili prosto sela
Sela na tudje obline umora
Da se odmori

A felsorolt példák nemcsak azt akarják bizonyítani, hogy Popa hogyan közelíti meg a megéneklésre szánt témát, hanem azt az érzésvilágot is, amelyet ezek a versek tükröznek. A tárgyi világ külön élménykör itt, a világ dolgai és jelenségei tele vannak a természet üzenetével, amelyet a költő metaforák tükrében ilyen sokatmondóan tud leolvasni és közölni azzal a benső és titkos szándékkal, hogy a költői nyelv segítségével meghatározhassa igazi helyét, a világ-részeként, a nagy mindenségben. A tulajdonképpeni tragédiák, Popa tragédiái, itt játszódnak le ember és világ dialógusában:

Ne zavodi me modri svode!
 Ne igram
 Ti si svod žednih nepaca
 Nad mojom glavom
 Trako prostranstva
 Ne obavijaj mi se oko nogu
 Ne zanosi me!

Prazna soba stane da reži
 Uvučem se u svoju kožu
 Tavanica stane da skiči
 Hitnem joj jednu kost...
 — — — — —

Prazna soba stane da urla
 I sam prazan
 Bez ijedne kosti
 U stostruki se odjek
 Urlika pretvaram
 I odjekujem odjekujem
 Odjekujem...

És mert a dolgok elveszítették régi tulajdonságaikat, értelmüket és jelentőségüket, természetes, hogy a költő úgy érzi üres, érzés és gondolat, világ nélkül van, hisz neki kell majd megteremteni a jövőendő tartalmakat. Ezért írja:

Vodenica u senci rebara
 Zrelu prazninu melje.

De nem kell sokat várnunk, hogy ez az érett üresség megteljen. Popa hazafias versei joggal bizonyítják, hogy a költő világa gazdagabb mint amit ígér.

Nagy érzékkel a tragikus pillanatok iránt, a belső feszültség iránt, akkor szólal meg lírája, mikor hazánk emelt fővel állta a támadások viharát. Védte, metaforák harapásával védte ezt „a tenyérynai földet”, hogy: „Samo da kuće više nikad ne ostanu obezglavljene na vetru”. A multat idézi, ezeréves kolostorok emlékeit, amelyek annyi vihar után, még most is szépséget árasztanak, bár

Vreme je ujedalo
 I zube polomilo

és az országhatárt éneкли, mi „nevina obala naše krvi. Obzorje moga tela u naručju beskrajja”.

Igy változik ez a három szólam a lélek kéregszövetében és nem lehet egyiket sem letagadni anélkül, hogy a költőt meg ne csonkítanánk. Vasko Popa azonban nem lenne jó költő, sőt nagy költő, ha megállt volna lélekvizsgálatában, önelemzésében a felületnél. Lefejtve a kérget, min igen sok a mult rovása, konvenciója. A mélybe ásott, hogy megnézzé ami

A kéreg alatt van

A kéreg felfedezése kétirányú volt emberi viszonyainak és költőiségének problémáiban. Most szerteágaznak az erek. Hatalmas munkára vállalkozói: fel akarja fedni lényének rejtettségét. Ez a helymeghatározó daleko u nama a vizsgálódás középpontjába kerül. Célja: „Leži nam svima na srcu traženje i ostvarivanje poetske formule našeg vremena na našem tlu”. A problémája pedig: „Beskraj oko sebe gledaš. U njemu ti nije sve dostižno. Beskraj u sebi

vidiš čim oči zaklopiš. U njemu ti ništa nije nedostižno. Zidovi slepoočnica za-
uvek su te podelili medju sobom, a ti nikad i nikako nećeš da živiš podeljen,
jer si nedeljivi deo svega... kako živeti nerastrgnut izmedju ta dva beskraja,
izmedju sablasnog u sebi i onog okrutnog oko sebe? Kako se održati na tankoj
kožuri života? Da, to; Kako, iz dana u dan, iz noći u noć, vezati kraj s krajem?"
Hosszabban idéztünk, hogy lehetőleg Popa szavaival közelítsük meg újabb
termését, amelyben annyi a problematikus, kezdve az ember ilyen felfogásától
az Igre szibilláig. A papai őszinteség itt a mélyben csúcsonylik ki. Kö-
nyörtelenül mondja vallomásait, melyek tele vannak ellentmondással, ellen-
téttel, antagonizmussal. Az emberi tehetetlenség pillanata, a nagy kiszolgáltá-
tottság pillanata az Igre versciklusa; mert még nagyon sok kakukktojás ül
szívünk fenekén és az életünk, úgy érezzük, vak erők játékszerei csupán, a
természet nagy erői uralkodnak rajtuk és még nem vagyunk sorsunk urai.
Tele disszonanciával, küzdelemmel, kubista képalkotással vetíti mindezt a nai-
vítás gyermeki kontrasztjába. De ha az ember, mint Popa teszi:

... Zažmiri se i na drugo oko
Čučne se pa se skoči
Skoči se visoko visoko
Do navrh samog sebe

akkor nem állhat meg ennél, tovább kell hatolnia a lélek minden világtája
felé. És Popa tovább is megy, bár sokan, akik igen gyorsan igenelték nem a
verseket, hanem a belemagyarázhatót, szeretnék csak erre redukálni ezt a
költészetet. Popa azonban széthányja a babaruhákat, bejelenti, hogy vége a
játéknak, azzal, hogy megírta az Igre ciklust, már túl is jutott érzelemben is
az azokban lévő emberi problémákon. A nagy leszámolás jön most. Vratí mi
moje krpice, mondja, ja ću tebi tvoje. Mert rádöbbsent a legnagyobb felisme-
résre: „Pa ti ne umeš da se voliš”. Az indulat képei vonulnak fel a küzdelem
hevében, és mondanunk sem kell, a költő győz, kinek lelke új élmények, fela-
datok tüzeiben ég már. Talán legszebb verse készül ezután a megtisztulás után,
a Szutjeszkáról szóló poema. A legnagyobb cáfolatot a költő maga írja meg
azoknak, kik olyan jól rezonáltak a Játékok embertelenségére:

Sutjeska kroz naše kosti grmi
Teče izmedju crvenog cveća
U našem joj je srcu ušće
U našem srcu izvor

Sutjeska se u ognjenu pticu pretvara
Sa crnom psinom u kljunu...

— — — — —
Sutjeska ima gđe da se vrati
Sutjeska se vratila

S mladim suncem u našim nedrima.

Es így fejlődik, nő méreteiben és mélységeiben is Popa költészete, és te-
gyük hozzá emberségben is. Ember az embertelenségből. A kettőre szűkült
témakör: a haza és a világ tovább variálódik, bensőségeesebbé válik, ugyanak-
kor konkrétabbá, költőibbé is. Verseinek formája sok veszélyt, elsősorban az
egyhangúság veszélyét rejti magában. Csak megnövekedett emberi többlettel
tudja Popa értékessé, tartalmassá tenni azt és mindig friss vérrel táplálni
merészen alkotott metaforáit. Születő költészete bizonyos fenntartásokat köve-
tel meg, éppen azért, mert még nem kiteljesedett, befejezett költészet, mely-

ben néha a pátosz nagyobb mint az emberség, de így is jellemző és értékes költészt, mi mellett nem mehetünk el szó nélkül. És még szólni fogunk és szólni is kell róla.*

DAVICSO VERSEI

Semmi kétség: a költői világképek, érzésvilágok határmegyéjén állunk. A befeléfordulás nem hangzatos jelszó már, hanem költői eredmény. A szellem földrengések, melyek mind sűrűbb intervallumokban következnek egymás után, lehetővé teszik, hogy a rombadőlő mult alól egymás után kerüljenek a felszínre a hétpecsétetes titkok, az eddig nem látott rejtelmek, nem hallott hangok, színek és vonalak. A mi világunk, egy a lehetséges és sok világok közül, a maga belső fejlődésével, viszonylagos társadalmi és gazdasági konszolidációjával, akinek most van alkalmá anyyi évtized háborús, forradalmi vihara után rendeznie világát, a termelési erőket odakinn és az ösztönöket idebenn, ahogy József Attila precízen meghatározta az emberek jövő feladatait olyan társadalomban, amelyről még az ő szenzibilis marxizmusa sem tudatosította.

Ez a harmadik forradalom, amelyben most élünk főleg a szellemé, az emberé, a szó legszorosabb értelmében önmagáért folytatott forradalom, amely a legtermészetesebb módon következett a másik kettőből. Az ember kezd emberként élni és ez a tény talán a legnagyobb lökések egyike, ami tudatunkat érte évszázados multak és éves jelenek között. Ilyen körülmények között természetesen a romok is, a frissen vakolt új paloták, a régiből mentett és feltámo-gatott, újrafestett bérházak is. Az is természetes ezek után, hogy a költői nép, minden rendű és rangú lakója a szellem ez imaginárius földrengéssujtotta városának, lázas munkába kezdett, kézbe véve az építés, tatarozás minden munkáját: a mérnökét, tégláégető napszámosét egyaránt.

Oszkár Davicsó az új projektora, az új tervezője és építője. Tovább ment mind költőtársai legnagyobb része, a szürrealista iskolában építeni is megtanult és most a nagy lehetőségek korában a legtermészetesebb, hogy éppen ő az egyike azoknak akik lázas sietséggel fogtak munkába. A sokáig csírájában élő sok terv most megvalósulhat, az ember belső világát szabadon kutathatja, tanulmányozhatja természetét, vizsgálhatja önmagát mint eddig még soha, új stílust és építőanyagot kísérletezhet ki, érlelhet meg, különbözőt minden eddi-

* Megjegyzés: Tomán Lászlónak a Hidban megjelent Vasko Popáról szóló tanulmánya után fölöslegesnek tűnik még egy írás ugyanarról a költőről ilyen rövid idő-közben. Különbön is a Hidnak sem ez volt eddigi gyakorlata. Ez az írás nem azért született meg, mintha versenyre akarna kelni Tomán Lászlóval. Tisztán lelkiismereti problémák ültettek íróasztalhoz. Tomán nagyon is szubjektív, inkább önmagáról, mint Popáról szóló írásában a végső emberi konklúziók annyira mások és Popa költészetétől is idegenek érzésem szerint, hogy valamilyen formában megválaszolásukat szüksé-gesnek tartottam. Azt hiszem szellemi életünkben a toleranciának vannak bizonyos határai, amelyen Tomán kérdéses írása, túl volt. Popa, a mai jugoszláv költészet és társadalmi jelenségeink objektivebb bemutatását joggal követelhetjük tisztán az iro-dalom vonalán is, ha egyáltalán van ilyen „tisztá” vonal. A misztifikációs tendenciák-kal le kell számolnunk. Ez írás megjelenését, talán nem az írás jobbikága indokolja ebben a pillanatban hanem az, hogy más és mások a végkövetkeztetési.

gitól. A kezünkbe került verskötet, minden jel szerint az első experimentumok első kézzelfogható eredményei.

Antikonvencionális könyvet kaptunk, antikonvencionális életről, és mondanunk sem kell: antikonvencionális módon; nem kívülről látjuk önmagunkat, hanem belülről, nem állandósultan, hanem életünk kvantumaiban, pillanatnyi felvillanásaiban, mikor az első ellentmond a másíknak, a harmadik pedig, a mindig legfrissebb, már megjelenésével eleve kizárja az előzőket. Minden higganygyorsasággal változik, válik saját maga ellentétévé, mint az antikonvencionális itt körülöttünk minden pillanatban más, új, meglepő, nő ki önmagából a régi hüvelyét könyörtelenül dobja a feledés lomtárába és előparancsol eddig még észbe nem jutott gondolatokat, amelyek ugyan agyunkban, idegeinkben vannak, de nem azért mert már egyszer tudtuk őket, átéltük és úgy zárjuk idegeink bélésébe, hanem mert azok az ember embervoltával kerültek oda és a pillanatot várták, hogy emberi környezet kényszerüljön díszletként megjelenéséhez.

És ez a pillanat, mondanom sem kell: társadalmi pillanat, végérvényesen megjelent, jelennévált. És most a költőkön a sor, mert ez kétségtelenül költői pillanat és például Davicsó pillanata is.

Es ezért vált antikonvencionálistává Davicsó is és ez a verseskönyve is, melynek szerény címe aligha engedi meg sejtteni a bennefoglalt meglepetéseket. Mert meglepetések sorozata várja az olvasót: új Davicsóval ismerkedik meg, Davicsó érzésvilágának egy új rendszerezésével, amely mondjuk nem hasonlít a Zrenjaninra vagy a Višnja za zidom verseire, de a belső logikus összefüggés közöttük és a mai költő mai megnyilatkozásai között kétségtelen: ott az ember szabadságáról, szabadságharcáról énekelt, itt a szabad ember szabad útraindulásáról önmagába, önmaga felé, önmaga ismeretlen érzései felé. Azután az új verselési mód lepi meg, a meglepő metaforák olyan tömege, amelyek különlegességük, szabadságuk természetességével hatnak elsősorban. Minden új ebben a kötetben, új és meglepő, davicsósan lendületes, egy kicsit hangyag, de majdnem mindig bravuros és eredeti.

Flóra szelíd, békét és derűt sugárzó női név, olyan amilyen csak virágok társasága lehet, és mégsem ilyen ez a verseskönyv. Harc a szerelem konvencionális, banalitás ellen, ez a költő ki nem mondott harci jelszava. Mert milyen a hétköznapi értelemben vett szerelmes vers? A nő álmok rózsafelhőjében úszik, ideál, Madonna, elhaló sóhajok szellője lengi be, vagy a keserűség forrása. Tud boldogítani és képes halálba kergetni. Angyal vagy démon. Égi szerelem vagy párázó testiség. A költő mindig e két érzés között csapongott. Davicsó szakított ezzel a költői gyakorlattal, hagyatékkal és elsősorban súlyos tehertétellel. Ő mást akar elmondani a szerelemről, mást és másképp. A szerelemről beszél, amely már nem is szerelem, hanem felfedezés, lehetőség önmaga felfedezésére a másik segítségével is, sőt, mintha Narciss, az önmagába szerelmes fiatalember első magaradöbbenésének hangjai is belevegyülnének a versek hol darabos és szaggatott ömlésébe, hol lázas és hatalmas lélegzetű iramába.

Mélyebbre próbált ásni mint a költők általában. Túljutott például a szexualitáson is, mint Don Juan, aki önmagát kereste a nőben és nem azt, ami nőies, ami nő. Ő a tudatalatt rögződött élményeket vetíti a versbe, asszociációk, ide-oda csapongó villanások, szójátékok, belső monológok, nőtől-nőig (önmagától-önmagáig) csapongó érzéshullámzások váltakoznak a verseskönyv nagy dialógusában (ezt a különböző betűtípusok a szövegben is hangsúlyozzák!), a szerelem, ahogy a női lélek hasonló rétegébe transponálva megjelenik, hisz a nőt is úgy akarta látni mint önmagát. Ez a szerelem csupán arra jó, hogy az ember legtítkosabb énjé villanhasson fel, mintha igaza lenne a szólásnak: a szerelem önző. És ezzel már túljutott a megszokottság világán és jön az absztrakció, ami elkerülhetetlen a legkézzelfoghatóbb konkrétum ilyen interpretálásánál. És ez már a veszélyt is jelzi, amelybe a költő költői munkájában juthat. Túlságosan nagy a távolság köztünk és a tudatunk alatt meglapuló világ között ma még, hogy az áthidalásához, egyelőre még nem elégséges akkora költői intuíció sem, mint Davicsóé. Az ellentétek váltóárama az ellentétes vélemények váltóáramát is megszüli és a kísérlet, ebben a pillanatban az még igen természetes, nem arat majd osztatlan sikert, mert maga sem az osztatlan siker. Főleg a tudatalattiról van szó, amely egyénenként sokkal differenciáltabb, kevésbé konvencionális, ugyanis ezt még nem szabályozta olyan mértékben a hétköznapi élet, az ember életének, társadalmi cselekvésének ezer hatása, mint az általában vett tudatét. És itt jön, ami felfedezés Davicsónál: itt is van rengeteg közös vonás, az egyénítés, amely már-már tiszta elvonatkoztatás, az ember életében konkrétum is, szűz terület, ekére ásitó föld.

A szerelem tizennégy parancsolatával kezdődnek a versek, gazdag hangszerezésben hozzák a kötet verseinek élményeit, bonyolult ellentmondásait, emlékeit, asszociációit. Az önmagától elidegenített (önmagára soha nem talált) ember útja önmagához: ez az az út, amelyen Davicsó jár. Mondanunk sem kell, hogy az „ész acéltükre” mögötti pusztaságon bolyong, amelyen csak a szerelem áramlása, a szerelmesek csillagképei mutatják az utat. Költői táj ez. A vidéken kigyócsíkos fehér őzárnyak csatangolnak, ezekre pedig idegen változások vadásznak. Minden idegen és ismeretlen itt, az ember nem ismeri önmagát, de meg akarja ismerni, és tükröt keres, hogy megnézhesse arcát és nőre lel, kiben az ő legmélyebb énjébe hatolhat, mert az emberi lélek „címzetlen és olvashatatlan írás”. De meg kell fejteni ezt is!

Mi az ember így, intímen vizsgálva? Szerelmes testekben véres seb, izmosabb mint becsapott asszonyok görcsberánduló vágó teste, számtalan megfoghatatlan szomjúság, ki tizenhatéves planéták csillagrammjait fogja fel, végtelenség, kit nem emlékeztet sem a sárguló levél, sem az eldobott cigarettavég semmire, önmaga szobra, homlok, mit a ráfogások máglyája világít meg, semmi amely minden már ami volt, vezető az egyetlen észak husbavájt sarkcsillaga nélkül, ki az ellenszerelmek kanyonjainak útvesztőjében bolyong és ki ott csüng a bölcsők végtelen láncán és aki végül mégsem jutott el önmagához másoknál előbb. Így az ember és véletlen kovaköből a vér ütéseire pattant szikrával, a szerelemmel hatol tovább önmaga sötétségébe. Ellentmondások

kísérteties félhomályában bolyongnak milliméternyi fényévek távolságában, lélekben, másokban, önmagukban. Ez azonban még mindig csak tapogatózás, hisz: „Znam: grom spava još šišteći sklupčanim zmijama”, és csak az első kakasszó hangzott el. A remény daca azonban él és még meg kell tölteni tartalommal az összeget is, az égi magasságot emberséggel és még tovább menni, le a mélybe, mert: „A i dno ima površinu. I početak pod njom”. Mostmár nem lehet megállni. Ez a kötet csak a kezdet volt, az első, tapogatózó lépés, mert mit tett eddig?

Pomešane radoznalosti, čupao sam krajnike vatre,
kloao guseničave vratove proleća,
vadio ceva čadji. Možda je iza pepela?
Trebao i njega provrteti.

vagy:

Kažu mi zvezde: — Gde vetrovi ostanu nepomični,
tu neduvenih obraza da ne sevaš! Organ sam njihov poslušan.
Osećam mesto njih samo koliko je surovo voleti se.

I daleko.

Meduze mi na ruci izvadjenoj: menjamo oblike.
Možda nam je hladno pod suncem pegavijim od okeana.
Pokrivam ih smislom da ne nazebu. To mi je dužnost.

Es mert ezek a versek inkább jelek (Bile su više znaci no smisao) egy fel nem fedezett Atlantiszról, a tudat alól, nem a versek a fontosak, hanem az egész kötet így együtt, a versek harmóniájában vagy mikrokozmoszában a költőnek: a sziporkázó metaforákban, a hallatlanul merész képekben. Csak így olvasva jelentős költői teljesítmény, elsősorban uttörésével, ez a kötet. Csak a szokatlanságát kell megszoknunk.

NASELJENI SVET

Tisma Alekszander versei
(Matica Srpszka kiadás)

Formailag és tartalmilag ujszerű költemények. Az u. n. szabad versek közé tartoznak, de sajátos tagoltságukban, ki-kihagyó ritmusukban s ezzel kapcsolatos prózai hangváltásukban elütnek a megszokottaktól.

Tisma gondolati, de nem bölcselekedő költő. Mint gondolat kifejező, többször a zeneiség rovására, a fogalmak szokásos szójeleit használja. Verselése ezért kopasz, disztelen, kevés benne a festői és szemléltető elem — a szókép, a hasonlat, ennek metaforába való összerántása — színesítő jelzőt is keveset használ, s csak helyenként alkalmaz átvitte értelemben egy-egy szót, kifejezést, költeményei címéül pl. a „Naseljeni svet”-et, amin az életet érti.

Az érzékletesség hiányát azonban pótolja nyelvi képzelete, megadva neki azt a képességet, hogy alkotás közben megtalálja a kellő helyzeti súlyú szót, s benne is fölkelte a benne élt hangulatot.

Tisma verseit olvasva, képzeletünk vásznán egy kisvárosi szoba alkonyat-előtti elgondolkozató csendjében ülő fiatalember képe jelenik meg, akit, bár benne él az új világ sodrában, a minden újabb kerékfordulattal továbbkopó Ma a szüntelenül tevékenykedő elmulásra emlékeztet, a tünt idők kusza gomolygásából kedves halottak képeit táncoltatva elő (Ljubinci) vagy rétegről-rétegre fejtve az egymáshordott esztendőket. A nyomtalan mulásnak ez a féltéses patinája rakódik rá a szoba tárgyaira is, „belőlünk nem látogatott muzeum őreit csinálva” — mondja Tisma „Uze” c. költeményében.

Az elmulás gazdag változatait kínálja. A lányok elszalasztják a pillanatot, mikor szépek voltak, s nem értik, hová tűntek a sóvárgó férfitekintetek. (Pre-cvetale devojke — Elvirágzott lányok) — A költő egyik nap, borotválkozás közben, újabb ráncot fedez fel szeme alatt. (Nepažnje.) — Tompa sötétségben ülve a moziban, s a fejlődésre gondolva, felvillannak a multból az elmerült régi arck. (U bioskopu.) — A pusztulásra itéltség veti előre haljós árnyékát a kis dolgok végzésével bibelődő, fecsegő öregemberekre a Stari svet-ben (Régi világban), „kiknek arca, mint szentek arca eldugott falvak templomaiban.” — A zsidótemetőben járva, s a halottak neveit betűzve, a költő azon tündök, hogy hiába toldották meg az elődök — unokáikra gondolva — a temetőt új területtel, nemzetségük megszakadt, nevüknek nincs folytatása. (Jevrejsko groblje.)

Mindennek elmondása inkább az eltűnődő gondolkozót érzékelteti, mint az érzelmek hangszerelőjét.

Tisma melabúja halk, szordinós vagy belenyugvással tudomásulvevő. Mert az élet és halál egymáshoz való viszonya: folytonos átalakulás (Preobraza) vagy örökös körbenforgás (Kolo). Születés és halál szüntelenül a teremtest szolgálja.

Tisma költeményeinek háttére többnyire a kisváros. Annak megállott, megrekedt, félbenmaradt alakjai merülnek fel csoportosan, körvonalaikban összemósóva. Elvirágzott lányok, a család gályarabjaiként élő asszonyok, unokákra vigyázó, penészes öregek kisvárosi aljnéphez lezüllött s részegségükben könnyes szemmel szonettjeiket szavaló költők (Palanački pesnici), hallgatag, félszeg, élehetetlen fiatallem-

berek, kik képtelenek az újévet ünneplők közül valakihez csatlakozni és hozzámelegedni, s céltalanul ide-odalé zengve, tizenkettő után húsz perccel hazamennek virrasztó édesanyjukhoz, rajtuk töltve ki rosszkedvüket. (Noć ćutljivih mladića.) Többé-kevésbé valamennyien torzók, akiket, mert nem tudták magukat kiszabadítani, lehúzott és ottragasztott a kisváros.

Tisma -a „Vigasztalás”-ban mégis nosztalgiával gondol a csendes kisvárosra, ahol együtt élt valamikor szüleivel — a régi diáksétautakra, a fejkötő alá került, de esztendőik során megsápadt leányokra. Részvétet érez irántuk, kik fölött eliramlott az idő, mintahogy „Propušteno” c. költeményében maga is mélabúval gondol az elmulasztott alkalmakra és jócselekedetekre.

A halál foglalkoztatja „Neznanje” c. költeményében, melyet e szavakkal kezd:

Senki se tudja a mezőt,
a hegyet,
a földet,
ahol el fog majd esni...

Ez a meditáció folyik véges-végig költeményében a zárósorokig.

Tisma szívesen vezet be egy-egy verset kijelentéssel. Mint aki indítás előtt mély lélekzetet vesz, hogy minden csatlakozó gondolatot egyszuszra elmondhasson. Ezért érzem több költeményét egyetlen, soktagú mondatból állónak. Különösen, ha még a szavak sodra is viszi őket. Mint pl. a „Ratna vremena” (Háborús idők”) záró sorait.

Stavili krst
bez natpisa
kao nad mrtvaca
o kome ništa
pouzdanu
neznamo reći.

Már említettem, hogy Tisma nem bölcselkedő költő. Senki se keressen hát verseiben filozófiai gondolatot. Kijelentései a mindennapi életből vett, s még csak nem is mindig új fogalmazású közhelyek. De kellenek, szükségesek a versek kibontásához. Az ürügy szerepét töltik be.

Vannak költeményei, melyek talány-szerűek, mert nem többek egy vágy, elképzelés vagy élményemlék lengevonallú vetítésénél. Mig egyikben (Sva ona smešna stara lica) mégis kapunk egy-egy valóságsszilüettet, a másikban (Vra ćanje) csak egy vágykar nyúlik ki elképzelt leányfantomokért, oltalmazón.

Néhány költeményét tartalmi különossége jellemzi és teszi érdekessé. Ilyenek, többek közt „Školski tablo” és „Podlaci” c. versei.

Tisma költeményeiben inkább az elmondás érvényesül, mint a lírai elem. Bár túlteng bennük az értelem, valamennyit egy egységes hangulat fogja át. Ez a hangulat szürke, de nem komor, vigasztalan. Egy komoly, az élet és halál kérdésein eltöprengő fiatalember egyéniségét tükrözi.

SZIRMAI Károly

STEVAN RAIČKOVIĆ:

BALADA O PREDVEČERJU,
versek. NOLIT-kiadás, Belgrád, 1955

Lassan a színpadokról is lekerülnek a kellékek, színpalak, helyüket szimbólumok foglalják el: függönyök, lebegő ablakok, nagy, színes felületek, néhány bútor-darab. A díszleteket tehát a költészet váltja fel. De mi van a költészet díszleteivel? Romantikus, tarka, ciccós színpalakkal és nehéz, sötét, életelen karosszékekkel? Még tartják magukat. Nehéz kitakarítani őket. Az új, időnknek megfelelő költői kifejezések

csak lépésről-lépésre, versről-versre hódítanak; mert a költő fájó szívvel mond le arról, amit a verselés alfájának és omegájának tartott, a közönség pedig... Vagy mondjuk inkább azt, hogy a költői ideálok múlandók, az emberek tudata pedig nem elég dinamikus, hogy az iskolákban az irodalomtanítás többnyire konzervatív kezében van, s ezért valahogy a közönség sem tud mindig lépést tartani a költészettel?

Most azonban egy nagyon rokonszenves és nagyon tehetséges költőről van szó. Szevén Raicskovicsról. Második verskötete fekszik előttünk. Raicskovics fiatal ember, s ha nem elismert költőről volna szó, hangsúlyoznánk, hogy előtte az élet és a költészet, még megtalálhatja útját. Ő azonban, attól félünk, már megtalálta. Amikor első kötete megjelent, úgy hatott, mint valamilyen átmenet a hangos jelszóköltészet és a néha ugyancsak hangos modern költészet között. Bevallom, akkoriban kissé vérszegénynek, kamaszosan sápadtnak tartottam a „Csend dalát”, verseinek első gyűjteményét. Második könyvétől változást vártam, erőteljesebb, férfiasabb, ha úgy akarjuk, keményebb, de mindenestre határozottabb hangot. Csalódtam. A színpalak, a kellékek: fű, eső, holdfény, folyók, alkonyat, madarak, mezők, kalászosok. A hangulat: kissé rezignált, ici-picit fájdalmas, hogy meg ne ártson senkinek. A zene: pásztorfurulya és spinét.

Helyenként azonban már tisztul az ég, átlátszó, de biztosszövésszerű az anyag, valami a kristályok csábító csillogásából. Valami, amit már meg lehet fogni és meg lehet hallani. Megmarad Raicskovics, a finomságok művésze, és mégis

más. Ezt a mást szeretnénk minél előbb teljes egészében látni.

Tomán László

VLATKO PAVLETIC:

SUDBINA AUTOMATA

Kritikák és elemzések. A Horvát Íróegyesület kiadása, Zágráb, 1955.

Az ötvenes évek elején Vlatko Pavletics központi alakja, mondhatnám vezetője volt a horvátországi fiatal írók mozgalmának. Később elvált tőlük, és inkább meghatározhatatlan, mint semleges álláspontot foglalt el. Ez a bizonytalanság (mert az irodalomban feltétlenül ki kell mindenkinek nyilvánítania, különösen a kritikusknak, milyen irodalmi felfogásokkal, irányokkal rokonszenvez), meglátszik „Sudbina automata” című tanulmány-kötében. A szerző állásfoglalása nem egészen világos, mi több, nincs állandó, következtetés esztétikai mértéke sem. Stílusa változó, abban az értelemben, hogy nincsenek egyéni jellemvonásai. Hangja néha naív, néha fellengzős, de sohasem tudja az olvasóban felkelteni a tipikus essay-hangulatot. Pavletics helyenként sikeresen alkalmazza az összehasonlító irodalom módszereit, gyakran azonban tévesek az összevetések, nem világítja meg velük kellőképpen tárgyát. Vannak a könyvben ellentmondások, például a Duhamel és Camus regényeiről szóló esseyben; Pavletics tudniillik irodalmi kutatásaiban, nagyon helyesen, mindig figyelembe veszi a társadalmi szempontokat is, ám épp hiányos társadalomtudományi ismeretei téves következtetésekhez vezetnek. Majdnem minden írásában filozófiai elemeket, mozzanatokot is felhasznál, de ez sokszor erőszakoltnak látszik.

Tin Ujevics költészetéről szóló esszejéből kitűnik, hogy Pavletics nem min-

dig értette meg a nagy horvát költő művészetét, s talán ennek a következménye, hogy kissé lekicsinylően ír róla. Ránkó Marinkovics horvát elbeszélő könyvét, a „Kezek”-et (Ruke) részletesen vizsgálja, stilisztikai elemzése rendkívül alapos, de módszere túlzottan pedáns, helyenként pedig iskolássá válik. Legjobban Jus Kozák szlovén író egyéniségét fogta fel Pavletics, s Kozák „Maske” című könyvének bírálata a „Sudbina automata” legsikerültebb darabjának tekinthető. Hosszabb írást szentelt Pavletics H. W. Richter „Legyőzöttek” című háborús könyvének; kár, hogy itt riportszerű hangot üt meg, s nagyon eltávolodik az irodalmi kutatástól.

Pavletics fiatal író, de már nem kezdő. Versek, kritikák, tanulmányok jelzik írói fejlődését. Ismertetett könyve mégis magán viseli egy eléggé tapasztalatlan kritikus hibáit. Rengeteg adatot és utalást halmoz fel, de végső kidolgozásuk, felhasználásuk elmarad. Tételei nem eléggé eredetiek, megokolásuk pedig más végkövetkeztetést is eredményezhetne, nem csak olyant, amilyent Pavletics adott. Pavletics szereti a szójátékokat, csak hogy feleslegesen dobálózni velük, nincs céljuk, nem szellemesek. Ez a stílus éretlenségére vall. Sok munkába és fáradságba kerül, amíg Pavletics olyan esszéistává dolgozza fel magát, amilyen a horvát irodalomban A. G. Matos, Krleza vagy Szt. Szimics volt.

Tomán László

ISIDORA SEKULIĆ: GOVOR I JEZIK KULTURNA SMOTRA NARODA.
Essayk. Prosveta kiadás, Belgrád, 1956.

Nincs a jugoszláv irodalomnak még egy olyan érzékenylelkű, nagműveltségű és ragyogó stílusú írója, mint

Iszidora Szekulics. Ez az asszony, aki „Analički trenuci i teme” című könyvével és norvégiai útleírásaival már régen biztosította helyét a délszláv irodalomban, most újabb kötettel lépett az olvasók elé. Ezúttal stilisztikai esszéit kapjuk a Prosveta „Putevi” című könyvtárában.

Öt írásában a nyelv ápolásával, művészi értékeivel és a fordítás problémáival foglalkozik. Egy állandó szempont, egy állásfoglalás, vagy inkább hitvallás jellemzi egész könyvét: a gondosság, lelkiismeret. Amikor a nyelvről, mint a költészet anyagáról ír, úgy bánik vele, mint egy szentséggel; azt üzeni a költőknek, hogy a nyelvvel, amelyet a nép teremtett, gazdagított, óvatosan bánjanak. A szó valami különös, varázserejű eszköz. Csak az tudja majd művész módján felhasználni, aki átérzi, sőt: átéli a szó jelentését, nyelvtani alakját, de zengését, színét: hangalakját is. Enélkül nincs is művészet. A szavakkal lehet dobálózni, lehet őket felelőtlenül használni, értelmüket ki lehet forgatni vagy elveszíteni — de akkor elvesz a költészet is. Úgy kell érezni a nyelvet, mint egy hangszert: minden sóhaját, minden rezzenését Iszidora Szekulics gyönyörű példáját adta a nyelv szépségei és művészi oldala megértésének, amikor az angol nyelv zenei értékeit, csodálatos lehetőségeit elemezte. Valóban, az angol hangok, zengésükkel, árnyalásukkal, modulálhatóságukkal kiválóan alkalmasak költői művek alkotására. De nincsenek szegény nyelvek. Mindegyikben meg lehet találni azokat a kincseket, amelyek igazi költők kezében halhatatlan művek alkotását teszik lehetővé.

Külön érdemes foglalkozni avval amit Iszidora Szekulics a nyelv műveléséről, fejlesztéséről, őrzéséről mond

„Mai beszélt és frott nyelvünk valahogy megkeményedett, elveszítette hallását” — írja. Egy ilyen könyvismeretetés nem ad alkalmat Szekulics tételének részletesebb feldolgozására, alkalmazására, de nem mulaszthatjuk el, hogy ezzel kapcsolatban a mi nyelvünk fokozatos, de tagadhatatlan elszegényedésére rá ne mutassunk. A költőknek kellene lenniök a nyelv élő lelkiismeretének; de épp a költőietlen versek tömeggyártói azok, akik elősegítik a nyelvromlást. „Egy nép legmonumentálisabb alkotása a népnyelv. A nép egész lénye, minden vívmánya a nyelvben van” — írja Iszidora Szekulics. Évszázadok emberi és művészi tapasztalata él a nyelvben, s „Ha egy nyelv igazán meghal, meghalt igazán az a nép is”. Így kell látunk a nyelvet, s mindazokat a kérdéseket, amelyek evvel kapcsolatban megjelennek.

Iszidora Szekulicsnak van egy érzékszerve, amellyel tökéletesen érzi a nyelv tulajdonságait és értékeit. Amikor költői művekről ír, elsősorban a nyelvi lehetőségek kihasználásának szemszögéből néz egy alkotást. Érzi-e a költő, hogy a szavaknak, egyszerű, kopott jelentésükön kívül vannak töb-

bé vagy kevésbé rejtett vagy átvitt jelentéseik, hogy a szavaknak van megszokásuk, zene nélkül pedig nincs költészet? Maga a költészet, Szekulics szerint, a nyelv legfőbb, legemelkedettebb, vagy talán egyedüli célja.

Van az íróknak néhány szava a fordítókhoz is. Egy partizándalgyűjtemény angol fordítása alkalmat adott neki, hogy elmondja nézeteit a fordításról. Iszidora Szekulics nem híve az adekvát fordításnak. Aki fordít, legyen költő; a fordítás legyen alkotás, az eredeti mű értelmén felül adja a költemény zeneiségét is. Néha kétségbeejtően nehéz dolog a fordítás. De nincs értelme, ha felemás munka. A fordító legkevésbé legyen fordító; alkotnia kell.

Rengeteg a tanulsága ennek a kis könyvnek. Mindig olvasni kellene, mindig tanulni belőle. Megtanulni a szót, a nyelv tiszteletét és szeretetét, lelkiismeretességet tanulni belőle, megtanulni felelősséget vállalni a leírt szó értelméért és zenéjéért. És megtanulni, megtanulni, mindig hallani Iszidora Szekulics szavait: „Őrizzük és szeressük nyelvünket, mint a szemünk fényét.”

Tomán László

Lévy Endre

Polgári komédia

Bemutató a Népszínházban

Olykor egy regény, egy film vagy egy színmű föllebbenti a fátylat a távoli világról. Arról a világról, amit megszépít a messzeség, vonzóvá tesz és a szálló hírből annyi arcot ölt, annyi színben játszik, mint a csalóka szivárvány. Ha vannak rejtett vágyakozások és individualista hajlamok, akkor abban biológiai magyarázatban keresik igazolásukat, hogy az ember születésénél fogva poligám hajlamú. A polgári életstílus legkiéltebb formája erre aztán temérdek magyarázatot talál és segítségül hívja magának a művészetet is. A „művészetet” — így mondtuk, mert hát az irodalom, a színház, a film a művészet eszközeit használja föl ahhoz, hogy mondanivalóját eljuttassa azokhoz, akiknek számta. Igaz, nem egy alkotó vagy szerző visszaélt ezzel a lehetőséggel és olyan grande-guignoli fertőt vitt az olvasó vagy a néző elé, hogy az esendőket valóban magával ragadta, megejtette, elsodorta az élvezetek sokszor egészen ismeretlen ingoványai felé.

André Roussin nem tartozik a pikantériának ilyen hatásvadászó olcsójánosai közé. Nem elégszik meg a bőr szép felületével, sem a házassági háromszögek csábító eshetőségeinek föltárásával a színpadon; a sikamlósság nála nem cél, még csak nem is ürügy arra, hogy elmondja történetét, hanem eszik őz ahhoz, hogy megvilágítsa előttünk a gyermektelenül céltalan és önmagát kiélt polgári élet ellentmondásait. Mondain élet az, amit Roussin a Ninával elébünk tár a maga polgári környezetéből. Iróniája nem csinál szokványos sablonképeket; nem fekete-fehér az, amit az élvhajhász emberben lát, hanem átvilágítja — olykor egészen — a tudatalattiig és megmutatja nekünk. Nem csodálkozunk rajta, hogy alakjaival együtt érez, hiszen a maga bőrén érzi azt amit mond: a házassági háromszög éppen olyan úttalan játék, mint maga az élvhajhászás. Nem tud tartós boldogságot nyújtani az embernek, még akkor sem, ha az egyik vagy a másik házastárs beleegyezik a háromszögbe. Az életstílusnak ez a romlott formája magában hordja a kielégíhetetlenség örökké jelenvaló csíráit, amit még a házassági háromszög igazgató bacchanáliái sem tudnak elfojtani. Mi ez, ha nem ellentmondás — ami olyan kiábrándítóan hat, hogy Gérard méltán szeretne kiszakadni párisi garzonéletéből s menekülni, valahová, akárhová, mondjuk Mexikóba. Mindegy. Nina szerelme így nem tud két férfit kielégíteni, de még egyet sem, mert már mind a hárman másra vágnak — valamire, ami e háromszögön kívül

áll, távol, elérhetetlenül távol ettől az élvezetektől elvakultan „szabadnak” vélt világtól.

Úgy gondoljuk, hogy Szlobodan Turlakov, a szuboticei Népszínház fiatal és rendkívül tehetséges rendezője ebben lelte föl André Roussin komédiájának értékeit. S miután föllelte ezt, semmi nem gátolta abban, hogy színpadra vigye ezt a darabot olyan, sokszor mehökkentően merész megoldásokban, mint amilyen mehökkentő fordulatokat ad maga a szerző. Nem, ezek a jelzők egy pillanatra sem akarják azt jelenteni, hogy Salacrou-hoz hasonló nagy szerzővel és nagy művel állunk szemben, csupán annyit: adott értéket az adott lehetőségekhez mérten igazán mutatós színpadi játékká varázsolt előttünk a rendező. És elgondolkoztató: a játékban mennyi lehet a hiteles való, ott Párisban, s mennyi vonatkozó egy élvhajhász polgár életére — a világ más tájain?!... Ki és hol ismeri föl magát a játék egy-egy számalomra méltó alakjában (mert André Roussin nem ítéli el, inkább sajnálja őket) és ki és hol találja meg magában a kivetni valót... Turlakov nem elégszik meg az alak fölületen érzékelhető vonalaival, a tipológiát csakugyan tipológiának nézi, amelyhez bonckés kell, hogy a szövegből előállított alak *hitelesen* élő ember legyen. Ez az ő legnagyobb érdeme, még nagyobb, mint az, hogy életes játékot tud adni a színpadon. Meg kell mondanunk: ezzel gazdagította színpadunkat.

Nina egy párisi leányból lett metresz, akit a ledér élet a pillanatnyi élvezetek *kihasztnálására* tanított. A házasság számára nem egy társadalmi közhösség alappillére, hanem csupán kikötő, ahol néha horgonyt vet, hogy kipihenje kalandjainak fáradtságait. Ennek él. Misa Paraskijevics színészről rutinja és színpadi jelensége is elhitette velünk, hogy Roussin Ninája ilyen lehetett. Érzékiségében, fölnyében és asszonyiségében az a párisi nő, aki csak ilyen miliőben tud kivirítani. A szerelem számítás, a szerelem bravúr — mi is lehetne más, ha az élet emberibb területeit nem is ismeri. Ebben a tolmácsolásban ezt olvashattuk ki szellemesen kidolgozott játékból. Gérard könnyed párisi művészlélek, éppen olyan könnyelmű, de még céltvesztettebb, mint Nina. Mihajló Jancsikim közel járt ehhez az alakhoz; leegyszerűsített eszközei olykor meggyőzően hatottak abban a környezetben, ahol a dekkórum még fokozta a lakástulajdonos vonzalmait. Ha könnyedebben játssza, bizonyára közelebb kerül a szerző követelményeihez s ahhoz is, amit a rendező az alak kihangsúlyozásával mondani akart. Ilija Draskovics a férj alakjának jelenítésében a komédia elemeire helyezte a hangsúlyt. Ez kétségtelen nagyobb közönségikert jelent és könnyebb megoldást is, de ha a mosolygató maszk mögött azt is fölszínre hozza, ami — a szöveg szerint is — a férjben végbemegy, egészen kiemelkedő alakítást nyújthatott volna.

A szerző erre a három alakra építette a darabot. A mellékszereplők inkább csak arra valók, hogy a cselekmény láncolatába bepótoljanak egy-egy kis karikát. Így Abdulah Klokics inspektora és Lyuba Teodorovics fiatal férje egy-egy fölvilanás a darabban, amelyek közül az egyik kiegyensúlyozottan, a másik kissé elsietetten hatott.

Szerencsés gondolat volt, hogy ehhez a darabhoz Mihajló Dejánovics készítette a díszletterveket. Mindössze pár vonalat adott, de ezen nem éreztük az illusztráló erőszakoltságot, hanem csak a könnyed sejtést s mégis élt benne az a párisi környezet, amelyről a darab beszélt.

Noviszád áprilisban tizenöt napon át, 13-tól 28-ig a jugoszláv színházi élet központja volt.

Jovan Sztérija Popovics születésének és halálának évfordulója alkalmat adott az egész ország színházi embereinek a találkozóra és színpadi játékok megrendezésére. Úgy a találkozó, mint az ünnepi játékok sikerének titka a rendezmény jugoszláv jellegéből eredt. A színházi emberek találkozóján résztvett valamennyi jugoszláv színház képviselője, köztük színházi életünk valóban kimagasló alakjai is. Az ünnepi játékokban résztvettek Beográdból: a Jugoszláv drámai színház, a Népszínház s a Beográdi drámai színház, továbbá a Szlovén népszínház Ljubljanából, a Makedón népszínház Szkopljéből, a szarajevói Népszínház, a szabadkai Magyar dráma, a zrenyanini Népszínház és noviszádi Szerb népszínház. A tizenkét előadásból hetet Sztérija darabjai foglaltak el (a „Rodoljubci” két előadásban, a „Kir Janja” három, a „Felfuvalkodott” s a „Szkenderbég” egy-egy előadásban ment) öt előadásban viszont Cankar, Nusics, Krlezsa, Ranko Marinkovics és Dobrica Csozics drámái kerültek bemutatásra. Azt az indítványt, hogy a jugoszláv színpadi játékok ünnepeit azzal párhuzamosan a színházi emberek találkozóját évente rendszeresen megtartják, mind a színházi emberek, mind pedig a közönség egyhangú lelkesedéssel elfogadták, — ami újabb sikere a jubiláris évnek, — s így aztán „Sztérija színpada” elnevezéssel a jugoszláv színházi élet rendszeres szemléjének nézünk elébe.

S ha az idei színpadi játékok Sztérija megérdemelt elismerésének jegyében zajlottak le, az elkövetkezendő ünnepi játékok már a mi mai, hazai színházi életünkről adnak majd képet s így előreláthatólag a háborúutáni színpadi irodalom és színházi eredmények nagy szemléjére kerül sor minden esztendőben. A jövőben „Sztérija színpada” a hazai drámai irodalom ápolására ad majd erős ösztönzést s az elért eredmények rögzítésével ezen a téren kifejezésre juttatja a mai színházi életünkbe bevezetett legmagasabb színházi elismerést. Ily módon sikerült megtalálni a szerencsés és valószínűleg legeredményesebb módot arra, hogy az időszerű témák szélesebb fronton közeledjenek színpadunk felé s minden okunk megvan rá, hogy az eljövendő színpadi játékoktól színházaink korszerűsítése terén jelentős előrehaladást reméljünk.

Az idei rendezmények inkább nagy előkészületnek, főpróbának és a színházi erők mozgósításának tekinthetők arra a nagy eseményre, amelynek 1957-ben kell majd lejátszódnia. Ilyen szemszögön át nézve az elmúlt ünnepi játé-

kokat, megállapíthatjuk, hogy a felvetődött problémák és fogyatékoságok éppúgy, mint az elért sikerek, értékes tanulással bírnak az elkövetkezendő ünnepi játékokra.

E kérdések között a legfontosabb: milyen úton-módon jutnak el a színházak ezekre az ünnepi játékokra, hogy olyan előadásokra kerüljön sor, amelyekben általános jugoszláv értékelés szempontjából is jelentőséggel bírnak, miközben a legjobbnak minősített színházak száma nem lehet túl nagy, nehogy az ünnepi játékokat elnyújtott és érdektelen előadás-sorozatok színhelyévé tegye; a megjutalmazás módszere különös tekintettel a színpadi alakításokra, ahol külön kérdést képez a jutalmak száma és osztályozása s az is, hogy elegendő-e csupán a jutalmak számát meghatározni vagy pedig felosztani fő- és epizód szerepekre, férfi és női szerepekre? Felmerül továbbá a kérdés, milyen kritérium alapján minősíthető egy színpadi szöveg korszerűnek? És végül, hogyan kell megoldani egész sereg érzékeny kérdést, amelyeket gyakran nehéz világosan meghatározni a jutalmak kiosztásával kapcsolatban?

A színházi emberek eredményes tanácskozásának megszervezése is sok problémát vet fel. Ezek a tanácskozások téma és szervezeti kérdés tekintetében az ünnepi játékok kiegészítő tartozékát jelenthetik a munka sokrétű és rugalmas formái között, anélkül, hogy időrendben az ünnepi játékokat megelőzzék.

Persze, ezeket a kérdéseket lehet megoldani így is meg úgy is, egy azonban bizonyos: a jugoszláv színházi élet szemléinek egész gépezetét a színházak művészi minőségének irányába kell fordítani, s ami a színházak céljától elválaszthatatlan, mai életünk színpadi érvényesülése felé. Ez egyúttal meghatározza a viszonyt minden olyan ingadozással szemben, ami bármilyen formában kétségessé tehetné vagy alááshatná ezt az elvet.

Ilyen formában „Sztérija színpadának” minden feltétele meg volna ahhoz, hogy ne csak legnagyobb felvonulása legyen a jugoszláv színházaknak, de ugyanakkor színházaink korszerű minőségére is élő hajtóerőként hasson.

